М. І. Небава, О. О. Адлер,
О. Й. Лесько

ЕКОНОМІКА ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ВИРОБНИЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Частина 1

Економіка підприємства

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Вінницький національний технічний університет

М. І. Небава, О. О. Адлер,
О. Й. Лесько

ЕКОНОМІКА ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ВИРОБНИЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Частина 1

Економіка підприємства

Навчальний посібник

Вінниця
ВНТУ
2011

УДК 658(075)
ББК 65.9 (4УКР)29я73
Н45

Рекомендовано до друку Вченою радою Вінницького національного технічного університету Міністерства освіти і науки, молоді і спорту України (протокол № 10 від 23.06.2011 р.)

Рецензенти:
А. В. Шегда, доктор економічних наук, професор
Ю. Є. Петруня, доктор економічних наук, професор
Ю. М. Лопатинський, доктор економічних наук, професор

Небава, М. І.
Н45 Економіка та організація виробничої діяльності підприємства. Ч.1. Економіка підприємства : навчальний посібник / Небава М. І., Адлер О. О., Лесько О. Й. – Вінниця : ВНТУ, 2011. – 117 с.

В навчальному посібнику висвітлено теоретичні основи економіки та підприємства. Розкриваються питання управління підприємством, його підприємницькою діяльністю, якістю та конкурентоспроможністю продукції, основними та оборотними фондами, кадровим потенціалом, продуктивністю та оплатою праці. Значна увага в посібнику приділяється висвітленню таких видів діяльності підприємства як: цінова, інноваційна та інвестиційна, маркетингова, зовнішньоекономічна.

Навчальний посібник призначений для студентів вищих навчальних закладів економічного фахового спрямування.

УДК 658(075)
ББК 65.9 (4УКР)29я73

© М. Небава, О. Адлер, О. Лесько, 2011

Зміст

Вступ……. 9

Тема № 1 **ПІДПРИЄМСТВО ЯК СУБ'ЄКТ ГОСПОДАРЮВАННЯ**…….. 10
1.1 Поняття виробничого підприємства. Концепції підприємства……. 10
1.2 Функції підприємства та його служб…… 11
1.3 Види підприємств і їх об'єднань……... 13
Запитання для самоперевірки……... 16
Тестові завдання……. 16

Тема № 2 **ОСНОВИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**…….. 18
2.1 Підприємництво як сучасна форма господарювання……. 18
2.2 Види підприємницької діяльності……. 20
2.3 Роль і значення підприємництва в економіці…….. 21
Запитання для самоперевірки……... 22
Тестові завдання……. 23

Тема № 3 **УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ**…… 25
3.1 Сутність організації управління підприємством……. 25
3.2 Функції та завдання управління підприємством……. 26
3.3 Управління підприємством за умов кризи……... 28
Запитання для самоперевірки……... 29
Тестові завдання……. 29

Тема № 4. **ЯКІСТЬ ТА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ПРОДУКЦІЇ ВИРОБНИЧОГО ПІДПРИЄМСТВА**……. 31
4.1 Поняття якості продукції підприємства. Показники оцінювання якості……. 31
4.2 Поняття конкурентоспроможності продукції підприємства….. Оцінювання конкурентоспроможності продукції……. 33
4.3 Шляхи підвищення конкурентоспроможності та якості продукції…… 34
Запитання для самоперевірки……... 36
Тестові завдання……. 36
Практичні завдання та задачі…….. 38

Тема № 5 **КАПІТАЛ ТА ВИРОБНИЧІ ФОНДИ ПІДПРИЄМСТВА**…….. 44

5.1 Загальна характеристика капіталу та виробничих фондів підприємства……. 44
5.2 Вартісне оцінювання основних виробничих фондів……... 45
5.3 Фізичний та моральний знос основних фондів……... 46
5.4 Суть і призначення амортизації…… 48
5.5 Розрахунки норм і сум амортизаційних відрахувань…….. 49
5.6 Показники використання та відтворення основних фондів….. 52
Запитання для самоперевірки……... 55
Тестові завдання……. 55
Практичні завдання та задачі…….. 56

Тема № 6 **ОБІГОВІ КОШТИ ПІДПРИЄМСТВА**…….. 60
6.1 Склад і структура обігових коштів……... 60
6.2 Суть поняття нормування, норми і нормативу запасу. Методи нормування…… 61
6.3 Види запасів на підприємстві…… 63
6.4 Види нормативів на виробничому підприємстві……. 64
6.5 Показники використання обігових коштів……... 65
6.6 Абсолютне та відносне вивільнення обігових коштів…… 67
Запитання для самоперевірки……... 68
Тестові завдання……. 68
Практичні завдання та задачі…….. 70

Тема № 7 **КАДРОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ ВИРОБНИЧОГО ПІДПРИЄМСТВА**…….. 74
7.1 Поняття та структура персоналу виробничого підприємств……... 74
7.2 Показники чисельності персоналу на виробничому підприємстві…….. 76
7.3 Показники руху персоналу…… 78
Запитання для самоперевірки……... 82
Тестові завдання……. 82
Практичні завдання та задачі…….. 84

Тема № 8 **ПРОДУКТИВНІСТЬ ПРАЦІ НА ПІДПРИЄМСТВІ**.. 88
8.1 Сутність і значення продуктивності праці……..... 88
8.2. Показники вимірювання продуктивності праці……. 90
8.3. Фактори і резерви підвищення продуктивності праці……... 90
Запитання для самоперевірки……... 91
Тестові завдання……. 91
Практичні завдання та задачі…….. 93

Тема № 9 **ОПЛАТИ ПРАЦІ НА ПІДПРИЄМСТВІ** …….. 97

9.1 Поняття та функції заробітної плати на підприємстві…… 97
9.2 Форми і системи оплати праці на підприємстві……..... 98
9.3 Державне регулювання оплати праці……..... 102
Запитання для самоперевірки……... 103
Тестові завдання……. 103
Практичні завдання та задачі…….. 105

Словник економічних термінів…… 107
Список літератури…….. 114

Вступ

Підприємства як самостійні ланки економіки виробляють продукцію, надають різноманітні послуги як з метою задоволення потреб населення, так і для власного виробництва. Сучасне підприємство – це складна система, що об'єднує і використовує різноманітні ресурси: людські, матеріальні, фінансові, інформаційні тощо. Ефективне управління підприємствами неможливе без вивчення їх сутності та взаємозв'язків. Від того, як підприємства використовують власні ресурси, наскільки якісною та конкурентоспроможною є вироблена ними продукція, як вони здійснюють інноваційні перетворення, значною мірою залежать добробут населення й економічна могутність держави загалом.

Економіка підприємства як конкретна галузь науки й навчальна дисципліна базується на пізнанні та свідомому використанні економічних законів і закономірностей функціонування та розвитку суспільного виробництва.

Економіка підприємства – це наука про ефективність виробництва, шляхи і методи досягнення підприємством найкращих результатів при найменших затратах.

Крім того, в нових ринкових умовах господарювання підприємство несе повну відповідальність за результати своєї роботи. А це вимагає адекватної зміни в підготовці спеціалістів.

Базою для розробки посібника є навчальна програма курсу «Економіка підприємства», що охоплює всі аспекти функціонування виробничих підприємств.

Основною метою посібника є надати системного характеру вивчення студентами різних напрямів підготовки курсу «Економіка підприємства» в процесі набуття необхідного рівня знань. Посібник має допомогти студентам опанувати основи підприємницької діяльності, управління якістю та конкурентоспроможністю продукції, продуктивністю та оплатою праці, управління оборотними коштами підприємства. Посібник також має сприяти поступовому опануванню ефективними прийомами та методами оцінювання конкурентоспроможності та якості продукції, оплати праці на підприємстві. Цьому сприятиме регулярна робота за програмою курсу, підготовка до семінарських занять, підготовка та розгляд практичних ситуацій, самоконтроль знань, умінь і навичок.

Навчальний посібник містить програму курсу «Економіка підприємства», лекційні матеріали, а також практичні завдання для закріплення теоретичних навиків, список літератури.

Поєднання теорії та практики допоможе в процесі навчання сформувати фахівця, здатного розуміти складні проблеми розвитку економіки в цілому.

Основною метою будь-якого підприємства є забезпечення споживача необхідною йому продукцією або послугами в задані терміни, необхідної якості з мінімальними затратами для виробника. При вирішенні цієї проблеми в умовах ринкової економіки головним є споживач.

Щоб вижити підприємство повинно постійно думати про якість своєї продукції і зниження затрат на її виробництво. Це завдання керівників різних рівнів і спеціалістів підприємства визначає стратегію та тактику організації виробництва.

При розробці і реалізації виробничої політики, яка має своєю метою пристосування підприємства до вимог ринку, керівникам і спеціалістам підприємства необхідно тримати в полі зору широкий круг питань, які стосуються не тільки сфери виробництва. Вони мають визнати, що виробництво – це тільки частина процесу, який весь час оновлюється. Розвивати виробництво, збільшувати його потужність, тобто добре організовувати комплекс всіх робіт на підприємстві можна тільки тоді, коли добре знаєш умови ринку, тобто те, чого від тебе чекають.

Перехід на ринкові відносини кардинально змінює погляд на організацію виробництва, яка створює умови для найкращого використання техніки та людей в процесі виробництва і тим самим підвищує його ефективність.

На перший план в організації виробництва виступає нова мета виробництва, яка дає змогу в будь-який момент перебудувати виробництво на випуск інших видів продукції при зміні попиту на неї з найменшими затратами, а також це повинно бути виробництво високої культури, яке створює умови для випуску точно у визначені терміни високоякісної продукції, яка може бути конкурентоспроможною на ринку.

Для керівників і спеціалістів підприємства можливості для успішного ведення господарювання відкриваються лише тоді, коли вони ясно оцінюють стан свого виробництва, перспективи для досягнення поставленої мети.

Кожне підприємство має свої специфічні завдання організації виробництва – комплекс завдань із забезпечення сировиною, найкраще використання робочого часу та робочої сили, поліпшення асортименту та якості випуску продукції, освоєння нових її видів. На практиці багато завдань з організації виробництва вирішують технологи, тому важливо розрізняти функції технології і функції організації виробництва.

1.1 Поняття виробничого підприємства. Концепції підприємства
1.2 Функції, мета підприємства та його служб
1.3 Види підприємств і їх об'єднань

1.1 Поняття виробничого підприємства. Концепції підприємства

Економічну діяльність можуть здійснювати різні суб'єкти - окремі особи, сім'я, об'єднання людей, держава тощо, але головні виробничі функції в економіці пов'язані з підприємством.

У ринковій економіці підприємство самостійно планує основні напрямки та умови своєї діяльності, розпоряджається трудовими, матеріальними й фінансовими ресурсами. Воно самостійно вибирає ділових партнерів, вступає в договірні відносини з ними, здійснює зовнішньоекономічну діяльність. Організаційні форми управління також визначаються підприємством. Воно вільне у виборі видів господарської діяльності та реалізує останню в межах чинного законодавства.

Важливою відмітною рисою підприємства як суб'єкта господарювання є його виробничо-технічна, організаційна та економічна єдність.

Виробничо-технічна єдність підприємства виражається в єдності всіх структурних підрозділів підприємства, включених у єдиний процес виготовлення продукції або окремих частин готового виробу. При цьому підприємство може складатися з технологічно різнорідних виробництв, цехів та дільниць, які, завдяки спільній діяльності, забезпечують випуск відповідної продукції (надають послуги).

Організаційна єдність передбачає наявність постійного трудового колективу, організаційної структури та апарату управління, організаційних й управлінських регламентів, інформаційної бази тощо.

Економічна єдність полягає в єдності методів господарювання, системи обліку та звітності, оцінювання діяльності структурних підрозділів.

В економічній науці є кілька основних концепцій підприємства, в яких розкриваються питання їх виникнення, діяльності та ліквідації.

Неокласична концепція розглядає підприємство як цілісний об'єкт, що перетворює вихідні ресурси в продукцію та залучає ці ресурси у виробництво. Ця модель підприємства ґрунтується на виробничій функції, що виражає залежність результатів виробництва від витрачених факторів. Поведінка підприємства визначається вибором обсягів і структури ресурсів, що залучаються, а відтак і продукції, що виробляється.

Неокласичне розуміння підприємства як носія головної (виробничої) функції перетворення ресурсів у продукцію, що продається на вільному ринку, є загальновизнаним у світовій економічній науці.

Головне завдання підприємства – визначити необхідні обсяги та співвідношення витрат, які дали б змогу встановлювати таку ринкову ціну на продукцію, яка максимізувала б прибуток.

Інституціональна концепція розглядає підприємство як організацію, що створюється людьми для більш ефективного використання їхніх можливостей. Поведінка підприємства характеризується особливостями укладання та виконання контрактів із зовнішніми організаціями та працівниками.

Тут у центрі уваги пояснення існування різних форм ділових підприємств, меж їх зростання, можливих варіантів вирішення проблем мотивації працівників, організації, контролю, планування тощо. Завданням інституціональної теорії є аналіз поведінки підприємства за умов дорогої та неповної інформації.

Еволюційна концепція є уявленням про підприємство як про двоїстий об'єкт: з одного боку, воно є членом ділової спільноти й повною мірою відчуває на собі всі наслідки еволюції цього співтовариства, а з іншого керується власними традиціями у визначенні напрямків діяльності, обсягів і пропорцій факторів, які залучаються.

Підприємницька концепція підприємства ґрунтується на уявленні про нього як про сферу прикладання господарської ініціативи та власних або доступних до залучення зовнішніх ресурсів. В основі підприємництва та в центрі діяльності відповідного підприємства перебуває фігура підприємця: незалежного, активного, енергійного, налаштованого на успіх, схильного до ризику, настирного, адаптивного, впевненого в собі тощо.

Концепція агентської моделі підприємства відображає взаємовідносини між власниками та менеджерами підприємства. Згідно з цією концепцією власники, які не є керівниками підприємства, як правило, не мають тієї інформації, що є у менеджерів. На практиці узгодженість інтересів власника та менеджера досягається за допомогою системи стимулювання сервісного механізму.

Інтеграційна концепція розглядає підприємство як відносно стійку, цілісну соціально-економічну систему, котра об’єднує в часі та просторі процеси виробництва, реалізації продукції, відтворення ресурсів. Головним об'єктом прийняття рішень є розподіл ресурсів та зусиль підприємства між нарощуванням потенціалу та його використанням, між виробництвом та відтворенням, між сучасністю та майбутнім.

1.2 Функції, мета підприємства та його служб

Під метою підприємця розуміють сукупність його намірів та

інтересів як фізичної особи, спроектованих на підприємницьку діяльність.

Мета підприємства – це умовне аналітичне поняття, яке використовується для стислого опису чинників поведінки підприємства. Мета підприємця як керівника повинна розглядатися окремо від мети підприємства, тому що конкретне підприємство в деяких випадках є лише засобом реалізації особистих інтересів підприємця (власника).

Уперше функції підприємства були визначені й систематизовані одним із представників школи адміністративного управління А. Файолем.

Функції будь-якого підприємства знаходять своє відображення в системі його цілей, що містить такі головні складові:

1) задоволення потреб персоналу підприємства;

2) удосконалення структури підприємства, її адаптація до внутрішніх та зовнішніх змін;

3) створення та підтримка потенціалу для майбутнього розвитку, безперервності існування підприємства;

4) задоволення зовнішніх вимог до підприємства та висунення власних вимог до навколишнього середовища.

Головною *економічною функцією* будь-якого підприємства є задоволення потреб споживачів у товарах або послугах. Тобто, ця функція властива кожному підприємству незалежно від його структури, галузі, ступеня підпорядкованості органам державної влади тощо.

За умов планової економіки критерієм належного виконання цієї функції є узгодженість її з планом. У ринковій економіці діяльність підприємства визначається цінами на товари і послуги, на фактори виробництва, сировину, а також витрати на управління підприємством.

У тих випадках, коли підприємство зовсім мале і має лише один центр діяльності, зміст його головної функції залишається таким самим. Наприклад, підприємства, котрі випускають автомобілі, купують у підприємства, що випускає шини, його продукцію, призначену для задоволення кінцевого споживача. Підприємство, що продає свої шини, встановлює ціни (або бере участь у їх формуванні), знаходить клієнтів, приймає замовлення тощо. Це – *комерційна функція.*

Після прийняття замовлень необхідно виготовляти продукцію. Це – *технічна функція*.

Але виробництво потребує певних коштів, необхідних для придбання засобів виробництва, залучення капіталів тощо. Необхідно забезпечити наявність таких коштів, поки виготовлена продукція не буде реалізована. Це – *фінансова функція*.

Функція закупівлі засобів виробництва, що споживаються у процесі виготовлення продукції, може розглядатися і як технічне постачання, і як комерційна функція (купівля для майбутнього продажу). З метою раціонального використання всіх засобів виробництва для досягнення поставленої мети необхідно забезпечити координацію дій працівників,

належне управління персоналом та контроль за результатами праці. Це - *адміністративна функція*.

Додаткові функції – це ті функції, без яких навіть у тих випадках, коли вони практично необхідні на великих підприємствах або коли вони визначені законом як обов'язкові, невеликі підприємства можуть обійтися. До таких функцій, зокрема, належить функція гарантування безпеки у Файоля й адміністративна функція у вузькому розумінні, тобто функції секретаріату, документообігу тощо.

1.3 Види підприємств і їх об'єднань

Підприємництво в Україні здійснюється в будь-яких організаційних формах, визначених законами України, на вибір підприємця. Порядок створення, діяльності, реорганізації та ліквідації окремих організаційних форм підприємництва визначається відповідними законодавчими актами України. В Україні можуть діяти підприємства різних видів, залежно від сфери бізнесу, в якій вони створені.

Підприємницька діяльність сфери малого бізнесу.

Підприємства сфери малого бізнесу є однією з найбільш поширених та простих форм бізнесу. До переваг малого бізнесу можна віднести:

- невелику капіталомісткість і доступність;
- оперативність на ринку;
- простоту в організації;
- самостійність і свободу дій підприємця;
- поєднання в одній особі і власника, і працівника;
- забезпеченість конфіденційності та захищеності власної інформації;
- високу адаптованість до змінних умов господарювання та вимог ринку;
- відсутність бюрократизму в управлінні;
- швидку ліквідність фірми;
- поєднання професій;
- підтримання та розвиток підприємницького духу в суспільстві тощо.

До недоліків малого бізнесу належать:

- труднощі в залученні великих капіталів;
- необмежена відповідальність за боргові зобов'язання;
- недостатня ефективність менеджменту;
- невизначеність перспективи.

Товариство (Society) як організаційно оформлене добровільне співробітництво фізичних та юридичних осіб створюється для досягнення спільної комерційної мети і ґрунтується, як правило, на особистій участі в

його діяльності кожного члена товариства. Товариство створюється тоді, коли зусиль одного підприємця або фірми недостатньо для реалізації певного проекту, тому вони об'єднуються з іншими особами.

Просте товариство (Simple society) створюється внаслідок угоди учасників про об'єднання їхнього майна та особистої участі в його діяльності. У такому товаристві кожний член може виступити від свого імені при укладанні різних угод. Загальний дохід товариства розподіляється між учасниками відповідно до умов угоди.

Повним товариством (Complete society) визнається таке, у якому всі учасники здійснюють статутну діяльність у межах однієї фірми та несуть необмежену відповідальність за спільні борги. Тут не створюються спеціальні органи управління, а за спільною згодою учасники товариства можуть делегувати управлінські функції один одному. Застосовуються переважно економічні методи управління, започатковані на матеріальній заінтересованості.

Командитне товариство (Command society) – це організація, що складається з одного або кількох учасників. Вкладники у такому товаристві є інвесторами і не входять до складу засновників фірми.

Товариство з обмеженою відповідальністю (Limited liability company) є формою спільної діяльності, яка передбачає наявність статутного капіталу, розділеного на частки, розмір яких визначається засновницькими документами. Кожний партнер товариства з обмеженою відповідальністю несе відповідальність у межах свого майна, він має право поступитися своєю часткою одному або кільком учасникам цього товариства. У випадку, якщо партнери відмовляються від придбання частки, вона може бути продана третім особам.

Підприємницька діяльність сфери середнього бізнесу.

Кооператив (Cooperative store) – це суспільна організація громадян, які добровільно об'єдналися для спільної господарської та іншої діяльності на основі належного їм на правах власності орендованого або наданого в безоплатне користування майна, самостійності, самоврядування і самофінансування, а також найповнішого поєднання інтересів членів кооперативу з інтересами колективу і суспільства.

Орендне підприємство (Leasing enterprise) – це господарська одиниця, яка самостійно здійснює підприємницьку та іншу діяльність на основі строкового платного володіння і користування майном, переданим в оренду орендареві за договором. Оренда як економічна категорія є формою відносин, що виникають між власником, котрий безпосередньо не веде господарської діяльності, та юридично вільним і економічно самостійним суб'єктом — підприємцем, якому власник (орендодавець) на основі договору передає за відповідну орендну плату майно в строкове платне володіння і користування.

Підприємницька діяльність сфери великого бізнесу.

Картель (Cartel) – це договірна форма об'єднання суб'єктів господарювання, учасники якої укладають угоду про регулювання обсягів виробництва продукції, надання послуг або виконання робіт, про поділ ринків збуту та джерел сировини, наймання робочої сили, установлення рівня заробітної плати та соціальних гарантій для працюючих, про умови продажу та строки платежів тощо.

Трест (Trust) – форма об'єднання суб'єктів господарювання, за якої всі підприємства, що об'єднуються, втрачають свою комерційну та виробничу самостійність, підпорядковуються єдиному органу управління.

Синдикат (Syndicate) – це об'єднання суб'єктів господарювання, у якому розподіл замовлень на закупівлю сировини та реалізацію виготовленої продукції здійснюється через єдину мережу постачання та збуту. Отже, у синдикаті централізується вся комерційна діяльність учасників, включаючи визначення цін, обсягів поставок тощо. При цьому юридична та виробнича самостійність підприємств, що входять до синдикату, зберігається, а комерційна – втрачається.

Консорціум (Consortiu) – об'єднання суб'єктів господарювання різних організаційно-правових форм (підприємств, об'єднань, банків, організацій тощо) на основі тимчасової угоди щодо спільної діяльності з метою здійснення єдиного проекту або проведення великих фінансових операцій. Це одна з форм об'єднання виробничого та банківського капіталів. Консорціуми виникли у фінансово-кредитній сфері як договірні банківські об'єднання (національні й міжнародні). При утворенні консорціумів його учасники повністю зберігають свою самостійність. Але в тій частині спільної діяльності, яка стосується реалізації цілей консорціуму, вони підпорядковані спільно створеному органу управління.

Концерн (Business concern) – найбільш поширена форма об'єднань, учасники якої мають обмежену самостійність, єдину власність, єдину систему управління та контролю.

Корпорація (Corporation) – об'єднання підприємств, яке створюється з метою захисту їхніх конкретних інтересів. З позиції управлінської практики корпорація розглядається в двох аспектах. По-перше, як союз партнерів, створений для захисту конкретних привілеїв їх учасників, наприклад корпорація студентів, адвокатів. По-друге, під корпорацією розуміють акціонерні компанії.

Холдинг (Holding) – це компанія-власник, статутний капітал якої утворюють контрольні пакети акцій підприємств, що входять до неї. Ці підприємства називаються дочірніми. На відміну від інших об'єднань, наприклад тресту, формування холдинг-компанії відбувається ринковим шляхом. Для цього компанія скуповує акції інших підприємств і на цій основі створює свій статутний акціонерний капітал.

Запитання для самоперевірки

1. Яке місце в економічній системі сучасного суспільства займає підприємство?
2. Поясніть сутність інституціональної теорії підприємництва.
3. Які теоретичні засади еволюційної теорії дослідження підприємства?
4. Назвіть основні функції підприємства і розкрийте їх сутність.
5. Які фактори впливають на формування організаційно-правових форм підприємств?
6. Дайте розширену класифікацію організаційно-правових форм суб'єктів господарської діяльності.
7. У чому полягають переваги та недоліки підприємств сфери малого бізнесу?
8. Проведіть порівняльний аналіз основних видів товариств, визначених українським законодавством.
9. Поясніть економічні причини створення (виникнення) різних форм об'єднань.

Тестові завдання

1.1. Основними документами, що регулюють діяльність підприємства в Україні, є:

а) Закон України "Про підприємства в Україні";

б) статут;

в) ліцензія;

г) колективний договір.

1.2. Головне завдання підприємства в ринковій економіці полягає у:

а) задоволенні потреб ринку з метою одержання прибутку;

б) ефективному використанні основних фондів і оборотних засобів;

в) підвищенні продуктивності праці та ефективному використанні системи мотивації праці;

г) організації беззбиткової діяльності.

1.3. Підприємство характеризується такими ознаками:

а) виробничо-технічна єдність;

б) організаційно-соціальна єдність;

в) спільність території;

г) фінансово-економічна самостійність.

1.4. Виробнича структура підприємства – це:

а) склад, кількісне співвідношення і розміри внутрішніх підрозділів,

форми їх побудови і взаємозв'язку;

б) чисельність суб'єктів-засновників та взаємовідносини між ними;

в) частка капіталу кожного засновника у статутному фонді;

г) організаційно-правова форма існування підприємства.

1.5. Структура економічного механізму охоплює:

а) механізм формування та використання ресурсів (капіталу);

б) механізм управління витратами й фінансами;

в) мотиваційний механізм;

г) механізм взаємодії з ринком.

1.6. Загальна структура підприємства включає:

а) виробничі підрозділи;

б) підрозділи матеріально-технічного забезпечення;

в) підрозділи апарату управління;

г) підрозділи збуту продукції.

1.7. Виробнича програма підрозділів основного виробництва – це:

а) план діяльності;

б) план поставки продукції;

в) сукупність продукції певної номенклатури та асортименту, яка має бути виготовлена у плановому періоді в заданих обсягах;

г) послідовність запуску продукції у виробництво в плановому періоді.

1.8. З точки зору підприємця ціна повинна:

а) покривати витрати виробництва;

б) забезпечувати отримання максимального прибутку;

в) забезпечувати беззбиткову діяльність виробництва;

г) всі відповіді правильні.

1.9. Виробнича собівартість продукції визначається:

а) накладними витратами;

б) непрямими витратами;

в) прямими витратами;

г) всі відповіді правильні.

1.10. Основними показниками, що їх використовують для оцінювання діяльності підрозділу, є:

а) прибуток;

б) обсяг виробництва і прибуток;

в) обсяг виробництва й витрати виробництва;

г) продуктивність праці і витрати.

2.1 Підприємництво як сучасна форма господарювання
2.2 Види підприємницької діяльності
2.3 Роль і значення підприємництва в економіці

2.1 Підприємництво як сучасна форма господарювання

Ринкові умови господарювання передбачають існування підприємництва в його безперервному відтворенні та розвитку.

Підприємництво (Enterprise) – це безпосередня самостійна, систематична, на власний ризик діяльність з виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг з метою отримання прибутку, яка здійснюється фізичними та юридичними особами, зареєстрованими як суб'єкти підприємницької діяльності. Створення суб'єкта підприємницької діяльності – юридичної особи, а також володіння корпоративними правами не є підприємницькою діяльністю.

Підприємництво має за мету, з одного боку, отримання прибутку для суб'єкта господарювання, а з іншого – формування доходів власників, найманих осіб і держави за рахунок ефективного використання виробничих ресурсів. Ініціативне, самостійне і творче поєднання виробничих ресурсів у новому товарі є змістом підприємницької діяльності.

Підприємництву притаманна господарська діяльність – будь-яка діяльність особи, направлена на отримання доходу у грошовій, матеріальній або нематеріальній формах у випадку, коли безпосередня участь цієї особи в організації такої діяльності є регулярною, постійною та суттєвою.

Підприємництво здійснюється на основі таких принципів:

- вільний вибір видів діяльності;
- залучення на добровільних засадах до здійснення підприємницької діяльності майна та коштів юридичних осіб і громадян;
- самостійне формування програми діяльності та вибір постачальників і споживачів продукції, що виробляється, встановлення цін відповідно до законодавства;
- вільне наймання працівників;
- залучення та використання матеріально-технічних, фінансових, трудових, природних та інших видів ресурсів, використання яких не заборонено або не обмежено законодавством;
- вільне розпорядження прибутком, що залишається після внесення платежів, установлених законодавством;
- самостійне здійснення підприємцем (юридичною особою)

зовнішньоекономічної діяльності, використання будь-яким підприємцем належної йому частки валютної виручки на свій розсуд.

З метою створення сприятливих організаційних й економічних умов для розвитку підприємництва держава:

- надає земельні ділянки, передає підприємцю державне майно (виробничі та нежитлові приміщення, законсервовані й недобудовані об'єкти та споруди, невикористане устаткування), необхідні для здійснення підприємницької діяльності;
- сприяє організації матеріально-технічного забезпечення та інформаційного обслуговування підприємців, підготовці та перепідготовці кадрів;
- здійснює первісне облаштування неосвоєних територій об'єктами виробничої та соціальної інфраструктури з продажем або передачею їх у кредит підприємцям;
- стимулює за допомогою економічних важелів (цільових субсидій, податкових пільг тощо) модернізацію технологій, інноваційну діяльність, освоєння нових видів продукції та послуг;
- надає підприємцям цільові кредити;
- надає підприємцям інші види допомоги.

Держава законодавчо забезпечує свободу конкуренції між підприємцями, захищає споживачів від проявів несумлінної конкуренції та монополізму в будь-яких сферах підприємницької діяльності.

Органи державного управління будують свої відносини з підприємцями, використовуючи:

- податкову та фінансово-кредитну політику, включаючи встановлення ставок податків і відсотків по державних кредитах;
- податкові пільги;
- ціни і правила ціноутворення;
- цільові дотації;
- валютний курс;
- розміри економічних санкцій;
- державне майно і систему резервів, ліцензії, концесії, лізинг, соціальні, екологічні та інші норми і нормативи;
- науково-технічні, економічні та соціальні загальнодержавні й регіональні програми;
- договори на виконання робіт і поставок для державних потреб.

Кожний з підприємців самостійно приймає рішення відносно того: що виробляти, для кого виробляти і як виробляти. При цьому вони керуються власними інтересами – можливістю отримання достатніх, з їх точки зору, доходів.

2.2 Види підприємницької діяльності

Розрізняють три види підприємницької діяльності: виробничу, комерційну і фінансову.

Об'єктом діяльності в галузі виробництва є процес господарювання з виробництва продукції, виконання робіт та надання послуг при кругообігу ресурсів: виробничі ресурси – виробництво – готова продукція (роботи, послуги) – товар – продаж – валовий дохід – фінансовий результат.

Виробниче підприємництво передбачає: визначення виду виробничої діяльності та номенклатури асортименту продукції (товарів, робіт, послуг), яку буде виробляти підприємець. Підприємство може існувати доти, доки має споживачів об'єктів своєї господарської діяльності; виявлення потреби у товарах, необхідних потенційному споживачеві (маркетингова діяльність); оформлення контракту між підприємцем і покупцем товару; здійснення самого виробництва товарів і послуг. Все необхідне для виробництва (засоби праці, сировина і матеріали, інформація) підприємець придбаває самостійно. З огляду на це підприємець повинен вміти визначати основні виробничі операції, машини та устаткування, сировину, матеріали та комплектуючі, виробничі та невиробничі приміщення, необхідні для здійснення господарської діяльності; залучення до своєї діяльності сторонніх організацій та осіб, якщо окремі роботи підприємець не здатний виконати своїми силами.

Фінансовий результат виробничого підприємництва характеризують прибуток і рентабельність виробництва продукції (відношення прибутку до затрат виробництва). Чим успішніше працює підприємство, тим вищі ці показники.

Суть *комерційної діяльності* становлять торгово-обмінні операції з купівлі-продажу (перепродажу) товарів при кругообігу ресурсів: ресурси для господарської діяльності – товар – продаж – валовий дохід – фінансовий результат.

Схема комерційного підприємництва аналогічна схемі виробничої підприємницької діяльності. Відмінність полягає у відсутності в комерційному підприємництві виробництва з випуску продукції та необхідності в зв'язку з цим забезпечувати підприємство сировиною. Комерційній підприємницькій діяльності передує аналіз ринку, на основі якого визначаються обсяг і ціна закуповуваного товару, обсяг і ціна реалізації цього товару. Остання має бути вищою за купівельну ціну.

Комерційна діяльність передбачає: добір кадрів, здатних виконувати операції придбавання, транспортування, продажу товарів та інші торгово-посередницькі послуги; придбавання товарів для наступного їх продажу; будівництво, оренду або придбання складських приміщень та торгових точок для зберігання та продажу товарів; залучення сторонніх

організацій для виконання посередницьких робіт; фінансування підприємства для придбавання товарів; збирання необхідної інформації для визначення постачальників (продавців) і покупців; продаж товарів покупцеві.

Об'єктом *фінансової діяльності* є процес господарювання з купівлі-продажу грошей, валюти, цінних паперів та обслуговування розрахункових операцій при кругообігу ресурсів: ресурси для господарської діяльності – придбавання фінансових ресурсів – продаж – валовий дохід – фінансовий результат.

Схема фінансової діяльності аналогічна комерційній. Підприємець виступає як продавець фінансового товару або дає його в борг за певну плату. Грошова виручка від продажу фінансового товару використовується для покриття витрат і отримання прибутку.

Під *звичайною діяльністю* розуміють будь-яку діяльність підприємства, а також операції, які її забезпечують або виникають внаслідок здійснення такої діяльності.

До *надзвичайної діяльності* відносять такі операції або події, які відрізняються від звичайної діяльності, не відбуваються часто або регулярно та не передбачаються підприємцем. Це – стихійні лиха, пожежі, техногенні аварії, експропріація приватної власності державою тощо.

Одні й ті ж події можуть бути надзвичайними для одного підприємства і звичайними для іншого.

Звичайна діяльність, у свою чергу, поділяється на операційну та іншу (фінансову й інвестиційну).

Операційна діяльність – це основна діяльність підприємства, а також інші види діяльності, що не є інвестиційною або фінансовою діяльністю.

До основної діяльності відносять операції, пов'язані з виробництвом або реалізацією продукції (товарів, послуг), які є визначальною метою створення підприємства і забезпечують основну частку його доходу.

Інша операційна діяльність включає реалізацію виробничих запасів, оперативну оренду активів тощо.

Підприємницька діяльність може здійснюватись лише за умови державної реєстрації суб'єктів господарювання.

Держава здійснює регулювання окремих видів підприємництва шляхом ліцензування та обмеження окремих видів підприємницької діяльності для певних організаційних форм господарювання.

2.3 Роль і значення підприємництва в економіці

Розуміння сутності підприємництва пов'язано також з визначенням його ролі в економіці різних рівнів системи господарювання. Роль і

значення підприємництва в економічному розвитку полягає в тому, що:

– підприємництво є важелем для зміни структури економіки. Для підприємців основний спонукальний мотив – можливість одержання прибутку. Вони майже завжди концентрують свої дії на розвитку перспективних напрямків господарської діяльності, віддача від яких може перевершити середні показники;

– розвиток підприємництва створює «поживне середовище» для конкуренції. Забезпечуючи освоєння перспективних виробництв, підприємці сприяють швидшому оновленню техніко-технологічної бази і номенклатури продукції фірми. Вони стимулюють господарську активність, підтримуючи конкуренцію та існуючий ринок;

– підприємництво можна вважати каталізатором економічного розвитку. Цей своєрідний прискорювач істотно впливає на структурну перебудову в економіці; збільшення обсягів виробництва і надання послуг; стимулювання інвестиційної діяльності; підвищення рівня попиту і пропозиції; прискорення темпів економічного розвитку національної економіки в цілому;

– підприємництво сприяє економії і раціональному використанню всіх ресурсів. Діяльність підприємця нерозривно пов'язана з господарським ризиком. Саме ця обставина є потужним стимулом економії ресурсів, вимагає від підприємця детального аналізу рентабельності проектів, відповідального ставлення до інвестицій, раціонального витрачання ресурсу, найму робочої сили;

– підприємництво забезпечує сильнодійні стимули до високоефективної праці. У більшості випадків особистості, котрі мають власний бізнес і завдяки цьому сильніші спонукальні мотиви, більше заінтересовані в якісній і продуктивній праці, ніж наймані працівники. Такий психологічний феномен вільної праці для одержання власного зиску забезпечує ще більший виграш для економіки в цілому.

Отже, підприємництво виконує особливу функцію в економіці та народному господарстві, змістова сутність якої зводиться до оновлення економічної системи, створення інноваційного середовища, що спричиняє руйнацію традиційних структур і відкриття шляху до перетворень, зрештою стає тією силою, котра прискорює рух економіки шляхом ефективності, раціоналізації, бережливості і постійного оновлення.

Запитання для самоперевірки

1. Які головні ознаки класифікації суб'єктів підприємницької діяльності?
2. Що робить держава з метою створення сприятливих організаційних та економічних умов для розвитку підприємництва?
3. Що передбачає виробниче підприємництво?

4. У чому полягає суть комерційної діяльності?
5. Що є об’єктом фінансової діяльності?
6. У чому полягає роль та значення підприємництва?
7. Що розуміють під операційною діяльністю?

Тестові завдання

2.1. Назвіть принципи, на основі яких здійснюється підприємництво:

а) вільний вибір видів діяльності;

б) вільне наймання працівників;

в) контрольоване з боку держави розпорядження прибутком, що залишається після внесення платежів, установлених законодавством;

г) усі твердження є принципами підприємництва.

2.2. З метою створення сприятливих організаційних та економічних умов для розвитку підприємництва держава:

а) веде політику повного невтручання;

б) надає підприємцям цільові кредити;

в) здійснює абсолютний контроль підприємницької діяльності;

г) підіймає величину податку.

2.3. Кожен підприємець під час прийняття рішення щодо того, що виробляти, для кого виробляти і як виробляти, керується:

а) інтересами суспільства;

б) інтересами держави;

в) власними інтересами;

г) власними можливостями.

2.4. Виробниче підприємництво передбачає:

а) визначення виду виробничої діяльності та номенклатури асортименту продукції, яку буде виробляти підприємець;

б) визначення торгово-обмінних операцій з купівлі-продажу товарів при кругообігу ресурсів;

в) вивчення процесів господарювання з купівлі-продажу грошей, валюти, цінних паперів та обслуговування розрахункових операцій при кругообігу ресурсів;

г) вивчення ринку.

2.5. Суть комерційної діяльності полягає у:

а) визначенні виду виробничої діяльності та номенклатури асортименту продукції, яку буде виробляти підприємець;

б) визначенні торгово-обмінних операцій з купівлі-продажу товарів при кругообігу ресурсів;

в) вивченні процесів господарювання з купівлі-продажу грошей, валюти, цінних паперів та обслуговування розрахункових операцій при кругообігу ресурсів;

г) пошуках вільних ринків.

2.6. Підприємницька діяльність може здійснюватись:

а) незалежно від того, чи є вона зареєстрованою згідно з умовами державної реєстрації суб'єктів господарювання;

б) лише за умови державної реєстрації суб'єктів господарювання;

в) на розсуд підприємця;

г) за умов сплати податків.

2.7. Яке із тверджень є правильним?

а) підприємництво є важелем для зміни структури економіки;

б) розвиток підприємництва створює негативне середовище для конкуренції;

в) підприємництво можна вважати каталізатором економічного розвитку;

г) підприємництво перешкоджає високоефективній праці.

2.8. Операційна діяльність – це:

а) будь-яка діяльність підприємства, а також операції, які її забезпечують або виникають внаслідок здійснення такої діяльності;

б) такі операції або події, які відрізняються від звичайної діяльності, не відбуваються часто або регулярно та не передбачаються підприємцем;

в) основна діяльність підприємства, а також інші види діяльності, що не є інвестиційною або фінансовою діяльністю;

г) пошук ринків збуту продукції.

3.1 Сутність організації управління підприємством
3.2 Функції та завдання управління підприємством
3.3 Управління підприємством в умовах кризи

3.1 Сутність організації управління підприємством

Управління на підприємствах здійснюється у двох сферах: виробничо-технічній, коли виконуються роботи з організації, координації та регулювання виробничого процесу, та соціально-економічній, коли регулюються взаємовідносини між учасниками виробничого процесу в умовах поділу і кооперації праці, формування відносин між управлінцями та виконавцями.

Управління як процес, або функція, може відбуватися лише за допомогою спеціального апарату, який відповідає за збереження, цільове використання ресурсів, здійснює контроль за роботою виконавців щодо виконання програми бізнес-плану та господарських операцій технологічного процесу підприємницької діяльності.

Виробничий процес є об'єктом, а апарат управління – суб'єктом управління.

Управління (Management) – це цілеспрямований вплив апарату управління суб'єкта господарювання на трудовий колектив для досягнення поставленої мети.

Суб'єкт господарювання складається з діючих на засадах внутрішнього госпрозрахунку виробничих підрозділів (виробництв, цехів, відділень, дільниць, бригад, бюро, лабораторій тощо), а також апарату управління (управлінь, відділів, бюро, служб тощо). У внутрішньому економічному механізмі підприємства вони складають його функціональні підрозділи. Підприємство для виконання окремих своїх функцій вправі створювати філії, представництва, відділення, агенції, структурні одиниці та інші відокремлені підрозділи. Підприємство може створювати і допоміжні підрозділи.

Функції та права кожного з вказаних структурних підрозділів підприємства визначаються затвердженими у встановленому порядку керівником підприємства положеннями про них.

За загальним правилом органи управління підприємством згідно з розподілом власних повноважень поділяються на вищі (законодавчі), виконавчі та контрольні. До компетенції вищих органів управління підприємством – загальних зборів його засновників – відносять вирішення стратегічних питань його діяльності, що впливають на суттєві основи його діяльності чи діяльності засновників. Виконавчі органи вирішують

тактичні питання, в тому числі пов'язані зі щоденною діяльністю. При здійсненні визначених в установленому порядку вищим органом для них повноважень вони йому підзвітні та підконтрольні. Контрольним органом, за загальним правилом, є ревізійна комісія, яка обирається загальними зборами та звітує перед ними. В підприємствах, заснованих на власності однієї особи, засновники безпосередньо здійснюють керівництво підприємством самостійно або через уповноважену ними особу.

Управління підприємством здійснюється відповідно до його установчих документів на основі поєднання прав власника (стосовно господарського використання його майна та отримання прибутку) і самоврядування трудового колективу. При цьому власник підприємства здійснює свої права з управління безпосередньо сам або через уповноважені ним органи. Останні вправі делегувати це право органу управління – раді підприємства (правлінню), чи іншому, передбаченому установчими документами, органу. Безпосередньо в усіх зовнішніх правовідносинах інтереси підприємства представляє його керівник. Керівник наймається чи призначається власником підприємства. З керівником, власником чи уповноваженим ним органом укладається трудовий договір (контракт), в якому визначаються права, строк, обов'язки та його відповідальність перед власником та трудовим колективом, умови матеріального забезпечення та звільнення з посади. Керівник підприємства самостійно вирішує питання діяльності підприємства, за винятком тих, що віднесені установчими документами до компетенції інших органів управління підприємством. Власник майна не вправі вмішуватись в оперативну діяльність керівника підприємства. Керівник призначає та звільняє з посад своїх заступників, керівників і спеціалістів апарату управління та структурних підрозділів.

Рішення з соціально-економічних питань стосовно діяльності підприємства розробляються та приймаються його органами управління за участю трудового колективу чи уповноважених ним органів. Останніми може бути Рада трудового колективу, її голова, а частіше – профспілковий орган. В тому разі, коли підприємство діє на корпоративних засадах, вищим керівним органом підприємства є загальні збори власників. Виконавчі функції з управління таким підприємством здійснює вибране загальними зборами правління. Його вибори проводяться таємно власниками майна на альтернативній основі, а повноваження визначаються установчими документами.

3.2 Функції та завдання управління підприємством

До основних функцій управління належать: планування, організація, мотивація та контроль.

Процес *планування* визначає виробничі завдання, норми і нормативи витрачання ресурсів на одиницю продукції, кошториси витрат на виробництво в розрізі виробничих підрозділів підприємства, фінансові результати господарської діяльності.

План або прогноз для підприємства відіграє значну роль, показує ту мету, до якої прагне підприємство. При відсутності детально розробленого плану апарат управління не може дати оцінку досягнутому фактичному рівню використання ресурсів, випуску та реалізації продукції, отримання фінансового результату.

Служба планування, укомплектована кваліфікованими спеціалістами, має бути на кожному підприємстві і повинна займатися стратегією його розвитку. Стратегія, закладена в конкретні плани, програми, розроблені з урахуванням можливих змін в господарській діяльності, – основа успішного управління, відтак і виживання підприємства.

Організація є процесом, який направлений на найбільш оптимальне поєднання ресурсів – матеріальних, енергетичних, трудових, фінансових, інформаційних у виробничому процесі. Ефект організації проявляється у вдалому поєднанні всіх видів ресурсів та їх раціональному використанні. Тому значна частина робочого часу апарату управління використовується для організації виробничого процесу.

Мотивація як елемент управління направляється на прийняття рішень та підкріплення їх наказами, інструкціями, вказівками з приводу використання живої праці та матеріальних ресурсів, передбачає підпорядкування та субординацію між членами колективу. Для цього працівники наділяються розпорядчими та виконавчими функціями.

Мотивація передбачає розробку положень про винагороду за досягнення в праці. Преміальна система оплати праці повинна бути направлена на сприяння росту продуктивності праці, зниження витрат на виробництво, підвищення якості продукції.

Через мотивацію апарат управління узгоджує дії всіх працівників підприємства з метою досягнення тактичних і стратегічних завдань та загальної мети підприємства.

Контроль в загальному розумінні виступає як інструмент, який забезпечує всі ланки апарату управління інформацією про стан об’єкта управління.

Контрольна діяльність полягає в розробці норм функціонування системи та їх узгодження з плановими завданнями, у створенні системи інформації, виявленні відхилень від норм функціонування, порівнянні фактичних показників з їх плановими значеннями, здійсненні необхідного впливу на людей, робота яких стосується контрольної ситуації, прийняття рішень. Для забезпечення контрольної діяльності необхідна інформація про стан об’єкта управління, ресурси підприємства та їх раціональне

використання, процеси, що відбуваються на підприємстві (постачання, виробництво, збут), формування собівартості продукції тощо.

Відповідно до особливостей тої чи іншої організаційно-правової форми підприємства встановлено ряд особливостей управління ними.

Обов'язки, права і відповідальність посадових осіб підприємства щодо управління визначаються кваліфікаційними посадовими інструкціями.

Посадові інструкції розробляють та затверджують роботодавці на основі типових характеристик професій працівників. Оскільки окремі типові кваліфікаційні характеристики працівників містять лише основні завдання та обов'язки, роботодавець може доповнити посадові (робочі) інструкції роботами, що належать до складання статутів, технологічних карт, регламентів, інструкцій та інших нормативних документів, встановлених адміністрацією за погодженням з профспілковим або іншим уповноваженим на представництво трудовим колективним органом. У цих випадках працівникові може бути доручено виконання споріднених за змістом обов'язків і робіт, тобто віднесених до однієї функції управління, однакових за складністю, виконання яких не потребує іншої спеціальності, кваліфікації, зміни найменування посади (професії).

3.3 Управління підприємством в умовах кризи

Необхідність оволодіння основами антикризового фінансового управління зумовлена тим, що в умовах ринкової економіки підприємства здійснюють свою фінансово-господарську діяльність, знаходячись під постійним впливом несприятливих внутрішніх і зовнішніх чинників, які можуть призвести до фінансової кризи та банкрутства. Перш ніж перейти до вивчення питань, пов'язаних з антикризовим фінансовим менеджментом, слід розглянути сутність та причини виникнення фінансової кризи на підприємстві.

Під фінансовою кризою розуміють фазу розбалансованої діяльності підприємства та обмежених можливостей впливу його керівництва на фінансові відносини, що виникають на цьому підприємстві. На практиці з кризою, як правило, ідентифікується загроза неплатоспроможності та банкрутства підприємства, діяльність його в неприбутковій зоні або відсутність у підприємства потенціалу для успішного функціонування. З позиції фінансового менеджменту кризовий стан суб'єкта господарювання полягає в його неспроможності здійснювати фінансове забезпечення поточної виробничої діяльності. Фінансову кризу на підприємстві характеризують за трьома параметрами: джерела (фактори) виникнення; вид кризи; стадія розвитку кризи. Ідентифікація вказаних ознак дозволяє правильно визначити діагноз фінансової неспроможності підприємства та підібрати найбільш ефективний каталог антикризових заходів.

Запитання для самоперевірки

1. У чому полягає сутність та організація управління діяльністю підприємства?
2. Охарактеризуйте систему управління підприємством як сукупності певних елементів.
3. Які принципи управління діяльністю підприємством?
4. Розкрийте цілі управління діяльністю підприємства.
5. У чому полягає сутність функцій управління підприємством та яка їх класифікація?
6. Чи залежить антикризове управління від організаційних форм підприємства?

Тестові завдання

3.1. До головних проблем в стратегічному управлінні діяльністю підприємства, що стоять перед менеджерами, не відносять:

а) несприятливі умови зовнішнього середовища;
б) недоліки у внутрішньому середовищі підприємства;
в) відсутність перспективного бачення;
г) високі темпи інфляції в країні базування.

3.2. Проблемою № 1 для будь-якого підприємства, що діє в умовах ринку, є:

а) знищення конкурентів;
б) виживання й забезпечення безперервного розвитку;
в) задоволення запитів споживачів;
г) робота на “грані фолу“ у правовому полі.

3.3. Відповідно до закону, сформованого Р. Ешбі, система управління повинна мати в своєму арсеналі:

а) більшу різноманітність реакцій, ніж можливу їх кількість і складність, що відбуваються в середовищі;
б) не меншу різноманітність реакцій, ніж можливу їх кількість і складність, що відбуваються в середовищі;
в) однакову кількість реакцій та їх кількість і складність, що відбуваються в середовищі;
г) різну кількість реакцій.

3.4. Таксономія – це наука про класифікації:

а) стратегій підприємства;
б) зовнішніх загроз;
в) об’єктів, явищ;

г) внутрішнього середовища підприємства.

3.5. Стратегічне управління – це управління в соціально-економічних системах, в котрих виділяється три сторони:

а) модульна; елементна; процесна;

б) елементна; корпоративна; активна;

в) блокова; функціональна; процесна;

г) комплексна; процесна; модульна.

3.6. Логічна модель механізму стратегічного управління, як правило, може бути подана у вигляді моделі:

а) одновимірної;

б) двовимірної;

в) тривимірної;

г) чотиривимірної.

3.7. Виділить характеристики, що відображаються на осях при побудові моделі механізму стратегічного управління:

а) аналіз ситуації і виявлення проблем; види стратегій, що функціонують на підприємстві; контроль і оцінювання результатів;

б) елементи механізму управління; етапи процесу управління; види діяльності, що виконуються на підприємстві;

в) планування діяльності з досягнення цілей; види діяльності, що виконуються на підприємстві;

г) етапи процесу управління; аналіз ситуації і виявлення проблем.

3.8. Підприємство, з погляду стратегічного управління, є системою:

а) закритою;

б) комплексною;

в) відкритою;

г) однопродуктовою.

Тема № 4 ЯКІСТЬ ТА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ПРОДУКЦІЇ ВИРОБНИЧОГО ПІДПРИЄМСТВА

4.1 Поняття якості продукції підприємства. Показники оцінювання якості

4.2 Поняття конкурентоспроможності продукції підприємства. Оцінювання конкурентоспроможності продукції

4.3 Шляхи підвищення конкурентоспроможності та якості продукції

4.1 Поняття якості продукції підприємства. Показники оцінювання якості

Якість (Quality) як економічна категорія відбиває сукупність властивостей продукції, що зумовлюють міру її придатності задовольняти потреби людини відповідно до свого призначення.

Рівень якості (Level of quality) – це кількісна характеристика міри придатності того чи того виду продукції для задоволення конкретного попиту на неї як порівняти з відповідними базовими показниками за фіксованих умов споживання. Оцінювання якості продукції передбачає визначення абсолютного, відносного, перспективного та оптимального її рівнів.

До загальних показників якості можна віднести надійність, довговічність та ремонтопридатність.

Під ***надійністю (Reliability)*** розуміють властивість виробу виконувати свої функції зі збереженням експлуатаційних показників у встановлених межах протягом відповідного проміжку часу. Кількісно вона характеризується тривалістю безвідмовної роботи, тобто середнім часом роботи між двома несправностями.

Довговічність (Longevity) – це властивість виробу тривалий час знаходитися в робочому стані за тих чи тих умов експлуатації, її оцінюють двома головними показниками – строком служби (календарною тривалістю експлуатації до певного граничного стану) і технічним ресурсом (можливим напрацюванням у годинах).

Ремонтопридатність (Maintainability function) техніки характеризує можливість швидко виявляти й усувати несправності в ній. Показник патентної чистоти виробу відображає використання за його розробки запатентованих винаходів і можливість безперешкодного продажу на світовому ринку.

Для визначення рівня якості виробів, що виготовляються (освоюються) виробництвом, застосовують кілька методів: об'єктивний, органолептичний, диференційований, комплексний.

Об'єктивний метод полягає в оцінюванні рівня якості продукції за допомогою стендових випробувань та контрольних вимірювань, а також лабораторного аналізу. Такий метод дає найбільш вірогідні результати і застосовується для вимірювання абсолютного рівня якості засобів виробництва та деяких властивостей споживчих товарів. Зокрема ним користуються для визначення більшості техніко-експлуатаційних показників: засобів праці – продуктивність, потужність, точність обробки матеріалів; предметів праці – вміст металу в руді, міцність фарбування тканини; споживчих товарів – еластичність та вологостійкість взуття, вміст цукру або жиру в харчових продуктах тощо.

Органолептичний метод ґрунтується на сприйманні властивостей продукту за допомогою органів чуття людини (зір, слух, смак, нюх, дотик) без застосування технічних вимірювальних та реєстраційних засобів. Користуючись цим методом, застосовують бальну систему оцінювання показників якості, виходячи зі стандартного переліку ознак (властивостей), які найповніше охоплюють основні якісні характеристики виробу.

Диференційований метод оцінювання рівня якості передбачає порівнювання одиничних показників виробів з відповідними показниками виробів-еталонів або базовими показниками стандартів (технічних умов). Оцінювання рівня якості за цим методом полягає в обчисленні значень відносних показників, які порівнюються з еталонними (стандартними), що їх беруть за одиницю.

Комплексний метод полягає у визначенні узагальнювального показника якості оцінюваного виробу. Одним з таких може бути Інтегральний показник, який обчислюється через порівняння корисного ефекту від споживання (експлуатації) певного виробу і загальної величини витрат на його створення й використання. Іноді для комплексного оцінювання якості застосовують середньозважену арифметичну величину з використанням за її обчислення коефіцієнтів ваги всіх розрахункових показників.

Залежно від джерела інформації методи розрахунку показників якості продукції поділяють на традиційні, експертні та соціологічні.

За *традиційного методу* показники якості визначають спеціалісти лабораторій, конструкторських відділів, обчислювальних центрів тощо шляхом випробування виробів.

За *експертного методу* показники якості визначають групи спеціалістів-експертів, які, як правило, використовують експертний метод одержання інформації про якість продукції. До цього методу вдаються також тоді, коли показники якості неможливо отримати іншими, об'єктивнішими методами.

За соціологічного методу показники якості визначають, вивчаючи попит фактичних або потенційних споживачів продукції за допомогою усних опитувань або спеціальних анкет.

У разі потреби показники якості знаходять, використовуючи одночасно кілька розглянутих методів.

Визначення показників якості, а також базових і відносних показників є однією з найважливіших операцій оцінювання рівня якості продукції і, як правило, потребує використання статистичних методів.

4.2 Поняття конкурентоспроможності продукції підприємства. Оцінювання конкурентоспроможності продукції

Конкурентоспроможність підприємства означає його здатність до ефективної господарської діяльності та забезпечення прибутковості за умов конкурентного ринку. Інакше кажучи, конкурентоспроможність підприємства – це здатність забезпечувати випуск і реалізацію конкурентоспроможної продукції.

Під ***конкурентоспроможністю (Competitiveness)*** продукції зазвичай розуміють сукупність її властивостей, що відбиває міру задоволення конкретної потреби проти репрезентованої на ринку аналогічної продукції. Вона визначає здатність витримувати конкуренцію на ринку, тобто мати якісь вагомі переваги над виробами інших товаровиробників.

Узагалі, для визначення конкурентоспроможності продукції продуценту необхідно знати:

- конкретні вимоги потенційних покупців (споживачів) до пропонованого на ринку товару;
- можливі розміри та динаміку попиту на продукцію;
- розрахунковий рівень ринкової ціни товару;
- очікуваний рівень конкуренції на ринку відповідних товарів;
- визначальні параметри продукції основних конкурентів;
- найбільш перспективні ринки для відповідного товару та етапи закріплення на них;
- термін окупності сукупних витрат, пов'язаних із проектуванням, продукуванням і просуванням на ринок нового товару.

Оцінити конкурентоспроможність можна, розрахувавши коефіцієнт конкурентоспроможності, який визначається за формулою:

$$K_K = \frac{I_{TП}}{I_{EП}}, \tag{4.1}$$

де $I_{TП}=\Sigma a_i g_i$ – індекс технічних параметрів; a_i – коефіцієнт ваги i-го параметра; g_i – відношення i-го технічного параметра товару до аналогічного параметра товару-конкурента; $I_{EП}=\Sigma e_i$ – індекс економічних параметрів; e_i - відношення i-го економічного параметра товару до аналогічного параметра товару-конкурента.

В економічній літературі пропонується розрізняти чотири основні

рівні конкурентоспроможності підприємства.

Перший рівень – дбають лише про випуск продукції, на споживача не зважають.

Другий рівень – прагнуть, щоб продукція підприємства повністю відповідала стандартам, встановленим конкурентами.

Третій рівень – не зважають на стандарти конкурентів, а вже самі потроху стають "законодавцями моди" у галузі.

Четвертий рівень – коли успіх у конкурентній боротьбі забезпечує в першу чергу не виробництво, а управління, і підприємство повністю стає "законодавцем моди" на даному ринку.

Серед методів визначення конкурентоспроможності підприємства або продукції розрізняють такі:

Методи, побудовані на основі теорії міжнародного поділу праці (теорія порівняних переваг). Виявляють порівнянні переваги підприємства, які б забезпечили нижчі витрати, ніж у конкурентів.

Методи, побудовані на основі теорії ефективної конкуренції:

а) структурний підхід до визначення конкурентоспроможності підприємства – за рівнем монополізації, тобто за рівнем концентрації капіталу, за бар'єрами входу у галузь тощо;

б) функціональний підхід – мається на увазі, що конкурентоспроможність підприємства вища там, де краще організовано виробництво, збут, управління фінансами і таке інше.

Методи, побудовані на основі теорії рівноваги фірми і галузі А. Маршалла та теорії факторів виробництва. Звідси рівновага – це відсутність бажання у підприємства змінювати обсяги виробництва, переходити у інший стан. А відтак критерієм конкурентоспроможності підприємства є наявність на підприємстві факторів виробництва, що можуть бути використані з вищою ніж у конкурентів продуктивністю. (Показники у межах теорії рівноваги: відносна вартість ресурсів, обладнання, процентна ставка за кредити, відносна зарплата тощо).

Методи, що побудовані на залежності конкурентоспроможності підприємства від якості продукції, або якості і ціни. Що вища якість і нижча ціна товару, тим вища його конкурентоспроможність, а, значить, і конкурентоспроможність підприємства.

Метод інтегральної оцінки, де інтегральний показник конкурентоспроможності підприємства містить два критерії: ступінь задоволення потреб споживачів і ефективність виробництва.

4.3 Шляхи підвищення конкурентоспроможності та якості

Сучасні умови господарювання вимагають від кожного підприємства запровадження і дотримання належного (дієвого) комплексного механізму управління якістю продукції. Визначальними

елементами цього специфічного менеджменту, що найбільше впливає на процес виробництва і постачання на ринок конкурентоспроможної продукції, є:

- стандартизація і сертифікація виробів;
- державний нагляд за дотриманням стандартів, норм і правил та відповідальності за їх порушення;
- внутрішньовиробничий технічний контроль якості.

Під стандартизацією розуміють визначення і застосування єдиних правил з метою упорядкування діяльності у певній галузі. Результати стандартизації відображаються у спеціальній нормативно-технічній документації. Основними її видами є стандарти і технічні умови – документи, що містять обов'язкові для виробників норми якості виробу і засоби їх досягнення (набір показників якості, рівень кожного з них, методи і засоби вимірювання, засоби випробувань, маркування, пакування, транспортування і зберігання продукції).

Розрізняють обов'язкову і добровільну сертифікацію. Обов'язкова сертифікація здійснюється виключно в межах державної системи управління суб'єктами господарювання, охоплює в усіх випадках перевірку і випробування продукції з метою визначення її характеристик та подальший державний технічний нагляд за сертифікованими виробами. Добровільна сертифікація може проводитись на відповідність продукції вимогам, котрі не є обов'язковими в межах держави.

Державний нагляд за якістю здійснює Державний комітет України зі стандартизації, метрології та сертифікації (Держстандарт України). Для організації розробки, експертизи і підготовки до затвердження державних стандартів України за рішенням Держстандарту створені технічні комітети зі стандартизації. До роботи в цих комітетах залучаються на добровільних засадах представники зацікавлених підприємств і організацій, провідні вчені та спеціалісти. Внутрішньовиробничий технічний контроль якості на підприємствах забезпечується відділами технічного контролю (ВТК).

У результаті оцінювання конкурентоспроможності продукції можуть бути прийняті такі шляхи підвищення конкурентоспроможності:

- зміна складу, асортименту, структури застосовуваних матеріалів (сировини, напівфабрикатів), що комплектують виріб або конструкції продукції;
- зміна порядку проектування продукції;
- зміна технології виготовлення продукції, методів випробувань, системи контролю якості виготовлення, збереження, пакування, транспортування, монтажу;
- зміна цін на продукцію, на послуги, з обслуговування і ремонту, на запасні частини;
- зміна порядку реалізації продукції на ринку;

- зміна структури і розміру інвестицій у розробку, виробництво і збут продукції;

- зміна структури й обсягів коопераційних поставок при виробництві продукції і цін на комплектуючі, а також зміна складу обраних постачальників;

- зміна системи стимулювання постачальників;

- зміна структури імпорту і видів імпортованої продукції.

Запитання для самоперевірки

1. Поняття якості продукції підприємства.
2. Показники оцінювання якості продукції підприємства, їх аналіз.
3. Поняття конкурентоспроможності продукції підприємства.
4. Оцінювання конкурентоспроможності продукції.
5. Шляхи підвищення конкурентоспроможності продукції.
6. Шляхи підвищення якості продукції.

Тестові завдання

4.1. Що таке якість продукції?

а) сукупність властивостей продукції, що зумовлюють міру її придатності задовольняти потреби людини відповідно до свого призначення;

б) властивість виробу виконувати свої функції зі збереженням експлуатаційних показників у встановлених межах протягом відповідного проміжку часу;

в) властивість виробу тривалий час знаходитись в робочому стані за тих чи тих умов експлуатації, її оцінюють двома головними показниками – строком служби і технічним ресурсом.

г) жодна відповідь не є правильною.

4.2. Які з перерахованих показників характеризують якість продукції?

а) довговічність, унікальність, ціна;

б) надійність, ціна, універсальність;

в) надійність, довговічність та ремонтопридатність;

г) жодна відповідь не є правильною.

4.3. Існують такі методи оцінювання рівня якості продукції:

а) диференційований;

б) комплексний;

в) органолептичний;

г) усі зазначені методи є методами оцінювання рівня якості продукції.

4.4. Який з методів розрахунку показників якості продукції передбачає, що показники якості визначають спеціалісти лабораторій, конструкторських відділів, обчислювальних центрів тощо шляхом випробування виробів?

а) соціологічний;

б) експертний;

в) традиційний;

г) маркетинговий.

4.5. У чому полягає суть визначення коефіцієнта конкурентоспроможності продукції?

а) у визначенні рівня технічних параметрів продукції;

б) у визначенні рівня економічних параметрів продукції;

в) жодна відповідь не є правильною;

г) у визначенні технічних та економічних параметрів продукції.

4.6. Який підхід до визначення конкурентоспроможності продукції передбачає, що конкурентоспроможність підприємства вища там, де краще організовано виробництво, збут, управління фінансами і таке інше?

а) функціональний;

б) структурний;

в) процесний;

г) маркетинговий.

4.7. Визначення і застосування єдиних правил з метою упорядкування діяльності у певній галузі – це:

а) внутрішньовиробничий технічний контроль;

б) сертифікація;

в) стандартизація;

г) уніфікація.

4.8. Державний нагляд за якістю здійснює:

а) податкова служба;

б) Державний комітет України зі стандартизації, метрології та сертифікації;

в) Кабінет Міністрів України;

г) органи місцевого самоврядування.

Практичні завдання та задачі

Задача № 4.1

Підприємство планує підвищити якість продукції А. Прибуток від реалізації одиниці продукції - 2450 грн. замість 960 грн. у базовому виробі. Питомі додаткові капітальні вкладення, пов'язані з підвищенням якості продукції, дорівнюють 3400 грн.

Обчислити річний економічний ефект від виробництва продукції підвищеної якості, враховуючи, що річний обсяг продукції А - 2500 виробів, та встановити доцільність такого заходу.

Задача № 4.2

Обчислити річний економічний ефект від виробництва мінеральних добрив підвищеної якості. Відомо, що підприємством "Аска" щороку випускатиметься 15 тис. т калійних добрив підвищеної якості. Прибуток від реалізації 1 т цих добрив становитиме 85 грн. замість 60 грн. до підвищення якості. Додаткові капіталовкладення на реалізацію заходу з підвищення якості калійних добрив дорівнюють 3 млн. грн.

Задача № 4.3

Розрахувати коефіцієнт конкурентоспроможності товару 1 за такими показниками.

Показники	Товар 1	Конкурент	Коефіцієнт ваги
Гарантійний строк, тис. годин	23000	27000	0,3
Якість, %	70	60	0,4
Привабливість, %	80	80	0,3
Ціна, грн.	240	270	-
Витрати, пов’язані з використанням, грн.	17	13	-

Задача № 4.4

Згідно з планом організаційно-технічних заходів з підвищення ефективності виробництва АТ "Машбуд" передбачається виготовляти новий прес з вищими показниками порівняно з пресом, що випускався підприємством до цього. Впровадження у виробництво нового преса потребує додаткових капітальних вкладень на суму 204 тис. грн. Це дасть змогу щороку виробляти 400 пресів. Валові витрати на виробництво одного преса становлять 38 тис. грн., відпускна ціна - 48 тис. грн.

Обчислити річну економію від збільшення прибутку, термін окупності та коефіцієнт економічної ефективності капіталовкладень при впровадженні у виробництво преса вищої якості, якщо відомо, що

собівартість базової моделі преса - 36,8 тис. грн., ціна реалізації - 46,5 тис. грн.

Задача № 4.5

Розрахувати коефіцієнт конкурентоспроможності товару 1, якщо індекс технічних параметрів – 0,75. Економічні характеристики товарів наведено в таблиці.

Показники	Товар 1	Конкурент
Ціна, грн.	240	270
Витрати, пов'язані з використанням, грн.	17	13

Задача № 4.6

За даними таблиці проаналізувати ступінь оновлення випуску продукції у звітному році.

Показник	План	Факт
Кількість видів продукції	50	56
У тому числі нових видів	18	15
Обсяг виробництва, тис. грн.	3500	4100
У тому числі нових видів, тис. грн.	1000	840

Задача № 4.7

На м'ясокомбінаті заплановано виготовити 200 тис. банок м'ясних консервів, у тому числі 70% вищого сорту. Ціна однієї банки консервів першого сорту — 5,8 грн., вищого — на 22% вища. Визначити коефіцієнт сортності продукції підприємства у плановому періоді й дослідити, як він змінився порівняно зі звітним періодом, якщо у звітному періоді коефіцієнт сортності становив 0,95.

Задача № 4.8

За даними таблиці визначити термін окупності додаткових капіталовкладень і річний економічний ефект виробника побутової електротехніки за рахунок випуску нової моделі поліпшеної якості.

Показник	Стара модель	Нова модель
Річний обсяг випуску продукції, тис. шт.	80	80
Додаткові капіталовкладення, тис. грн.	-	400
Собівартість одиниці продукції, грн.	165	205
Роздрібна ціна одиниці продукції, грн.	180	225
Нормативний коефіцієнт ефективності	0,15	0,15

Задача № 4.9

За даними таблиці оцінити маркетинговий потенціал фірми. Максимально можлива кількісна оцінка маркетингового потенціалу - 5 балів.

Показники маркетингового потенціалу	Коефіцієнт ваги	Рейтинг показника
Якість продукції	0,5	4
Просування товару на ринок	0,2	3
Продажна ціна одиниці продукції	0,15	5
Збут продукції споживачам	0,15	5

Задача № 4.10

За даними таблиці оцінити конкурентоспроможність конкретного підприємства.

Характеристика	Вага	Підприємство					
		№ 1		№ 2		№ 3	
		Рейтинг	зваж. рейтинг	Рейтинг	зваж. рейтинг	Рейтинг	зваж. рейтинг
1. Низькі витрати	0,25	2	0,50	1	0,25	3	0,75
2. Ділова репутація	0,25	1	0,25	2	0,50	3	0,75
3. Якість продукції	0,20	3	0,60	1	0,20	2	0,40
4. Сервісне обслуговування	0,20	3	0,60	2	0,40	1	0,20
5. Організація виробництва	0,10	2	0,20	3	0,30	1	0,10
	1,00	-	2,15	-	1,65	-	2,20

Задача № 4.11

На підставі даних таблиці оцінити конкурентоспроможність верстатів вітчизняного виробництва. Зробити висновок про напрями роботи з підвищення конкурентоспроможності кожного з них.

Параметри станка	Модель, виробник					Вага показника
	БОЛ 20-40, Корея	ГР-512, Румунія	ГР-516, Румунія	2А554, Україна	ОС-3900, Україна	
Виліт шпинделя, мм	1340	1250	1600	1600	1250	0,15
Потужність двигуна головного руху, кВт	3	4,1	4	5,5	5,5	0,4
Кількість ступенів частот обертання	12	18	18	24	24	0,1
Кількість подач	8	8	8	24	24	0,1
Вага станка, кг	3800	3550	4000	4000	4170	0,25
Ціна станка, ум. од.	6000	7000	7500	7500	7000	

Задача № 4.12

Розрахувати коефіцієнт конкурентоспроможності товару 1 за нижченаведеними показниками.

Показники	Товар 1	Конкурент	Коефіцієнт ваги
Гарантійний строк, тис. годин	14000	17000	0,3
Якість, %	50	50	0,4
Привабливість, %	10	50	0,3
Ціна, грн.	240	270	-
Витрати, пов'язані з використанням, грн.	17	13	-

Задача № 4.13

За даними таблиці порівняти технічні та економічні параметри двох побутових приладів – холодильників. Обчислити одиничні, групові та інтегральний показники конкурентоспроможності. Який із виробів конкурентоспроможніший? Відповідь обґрунтувати. Як можна підвищити конкурентоспроможність кожного з виробів, не змінюючи їх технічних параметрів?

Показники	Вироби		Базовий виріб
	«Стинол»	«Атлант»	
Технічні:			
об'єм камери, л	200	250	250
термін служби, років	17	15	17
енергоспоживання, кВт. год./рік	230	200	200
температура, бали	7	8	10
дизайн, бали	7	6	10
гарантійний термін, років	2	3	3
Економічні, у. о.:			
роздрібна ціна	250	300	250
вартість доставки	10	15	10
витрати на ремонт	150	150	150
витрати на електроенергію	100	80	80

Задача № 4.14

За кількома показниками діяльності підприємств однієї галузі провести загальне оцінювання їх конкурентоспроможності. Обов'язковим елементом виконання є обґрунтування значущості кожного з показників рейтингу, яке може бути виконане у різних аспектах:

- з точки зору стратегічного інвестора;

- з позиції підприємства – потенційного учасника галузі;
- з точки зору підприємства – учасника групи;
- з позиції кредитора.

Задача № 4.15

Відомі технічні та економічні параметри вантажівок фірм "Фіат" (Італія) і "Мерседес" (Німеччина). За даними таблиці визначити конкурентоспрможність вантажівки "Фіат" щодо вантажівки "Мерседес".

Відомо, що обидві вантажівки відповідають установленим міжнародним стандартам і належать до одного класу.

Параметри	«Фіат»	«Мерседес»
Технічні		
Вантажопідйомність, кг	2750	2750
Повна маса, кг	5200	5200
Максимальна швидкість, км/год.	97	98
Пробіг шин, тис. км	50	50
Економічні		
Прейскурантна ціна, євро	12000	12600
Пальне, євро/рік	2475	3000
Мастильні матеріали, євро/рік	297	350
Вартість одного комплекту шин, євро/рік	540	545
Техобслуговування, євро/рік	2054,5	2375
Інші витрати, євро/рік	495	500

Задача № 4.16

Розрахувати коефіцієнт конкурентоспроможності товару 1, якщо індекс технічних параметрів – 0,8. Економічні характеристики товарів наведено в таблиці.

Показники	Товар 1	Конкурент
Ціна, грн.	560	610
Витрати, пов’язані з використанням, грн.	15	10

Задача № 4.17

За даними таблиці проаналізувати ступінь оновлення випуску продукції у звітному році.

Показник	План	Факт
Кількість видів продукції	50	56
У тому числі нових видів	18	15
Обсяг виробництва, тис. грн.	3500	4100
У тому числі нових видів, тис. грн.	1000	840

Задача № 4.18

На м'ясокомбінаті заплановано виготовити 150 тис. банок м'ясних консервів, у тому числі 50% вищого сорту. Ціна однієї банки консервів першого сорту — 1,4 грн., вищого — на 28% вища. Визначити коефіцієнт сортності продукції підприємства у плановому періоді й дослідити, як він змінився порівняно зі звітним періодом, якщо у звітному періоді коефіцієнт сортності становив 0,8.

5.1 Загальна характеристика капіталу та виробничих фондів підприємства
5.2 Вартісне оцінювання основних виробничих фондів
5.3 Фізичний та моральний знос основних фондів
5.4 Суть і призначення амортизації
5.5 Розрахунки норм і сум амортизаційних відрахувань
5.6 Показники використання та відтворення основних фондів

5.1 Загальна характеристика капіталу і виробничих фондів підприємства

Капітал (Capital) **–** це головна сума коштів, необхідна для започаткування та здійснення виробництва (діяльності). Власник капіталу, купуючи на ринку товари – робочу силу й засоби виробництва, – поєднує їх у процесі праці й після реалізації створеної продукції (наданих послуг) одержує більшу вартість, ніж була ним авансована.

Авансований капітал (A capital is advanced) **–** це грошова сума, яка вкладається власником у певне підприємство (підприємницьку діяльність) з метою одержання зиску (прибутку). Він витрачається на придбання засобів виробництва і наймання робочої сили. Ці дві різноспрямовані частини авансованих грошових коштів у економічній теорії заведено називати відповідно *постійним* і *змінним* капіталом.

У свою чергу, постійний капітал, з урахуванням цілеспрямованого використання й характеру кругообігу, розділяється на основний та оборотний.

Основний капітал (Fixed assets) **–** це частина постійного капіталу, яка складається з вартості засобів праці (будівель, споруд, машин, устаткування) та обертається протягом кількох періодів виробництва. Вона переносить свою вартість на готовий продукт частинами.

Вартість основного капіталу відшкодовується виробнику у міру реалізації готових товарів (продукції, послуг).

Оборотний капітал (Floating capital) **–** це та частина постійного капіталу, яка витрачається на придбання на ринку предметів праці (сировини, матеріалів, комплектуючих) та оплату праці робочої сили.

За джерелами формування капітал підприємства ділиться на власний і позиковий.

Власний капітал (Property asset) створюється переважно за рахунок нерозподіленого прибутку, тобто валового прибутку за вирахуванням сплачених податків, відсотків за кредит і дивідендів. Він, зазвичай, включає статутний, пайовий та резервний фонди.

Позиковий капітал (Loan capital) формується на тимчасовій основі у вигляді довгострокової або короткострокової позики, яка здійснюється у формі банківського кредиту.

Виготовлення продукції (виконання робіт, надання послуг) здійснюється в процесі взаємодії праці людини та певних засобів виробництва. Останні за своїм матеріально-речовим складом становлять ***виробничі фонди підприємства (Production funds of enterprise)***, усю сукупність яких поділяють на *основні* та *оборотні*.

Проте засоби виробництва як сукупність засобів і предметів праці не можна ототожнювати з виробничими фондами, що зумовлено двома обставинами. По-перше, елементи засобів виробництва стають виробничими фондами лише з моменту їхнього безпосереднього використання у виробничому процесі. По-друге, виробничі фонди, на відміну від засобів виробництва є виключно вартісною економічною категорією. Це означає, що до виробничих фондів відносять не всі елементи засобів виробництва взагалі, а ті з них, які мають вартість.

Складовим частинам виробничих фондів властиві певні характерні ознаки, за якими можна розрізняти *основні* та *оборотні* фонди.

Основні виробничі фонди (Capital production assets) **–** це засоби праці, які мають вартість і функціонують у виробництві тривалий час у своїй незмінній споживній формі, а їхня вартість переноситься конкретною працею на вартість продукції, що виробляється, (на платні послуги) частинами в міру спрацювання.

Оборотні виробничі фонди (Floating production assets) **–** частина виробничих фондів у вигляді певної сукупності предметів праці, елементи яких повністю споживаються в кожному виробничому циклі, змінюють або повністю втрачають натуральну форму і переносять всю свою вартість на вартість продукції, що виробляється (на вартість платних послуг).

5.2 Вартісне оцінювання основних виробничих фондів

Облік основних фондів здійснюється у натуральних та вартісних показниках, які характеризують певні їх параметри (продуктивність, вагу, габарити тощо).

Натуральні показники основних фондів використовуються для розрахунку виробничих потужностей, складання балансів устаткування, визначення технічного стану основних фондів.

Вартісні показники основних фондів дають змогу визначити загальний їх обсяг, динаміку, знос, нарахувати амортизацію, розраховувати собівартість продукції, рентабельність підприємства.

Первісна вартість (Primitive cost) основних фондів **–** це фактична собівартість основних фондів, сплачена (передана) на дату їх придбання (створення). Первісна вартість складається з таких витрат:

- суми, що сплачують постачальникам засобів праці (продавцям) та підрядникам за виконання будівельно-монтажних робіт;

- реєстраційні збори, державне мито та аналогічні платежі, що здійснюються у зв'язку з придбанням (отриманням) прав на об'єкти основних фондів;

- суми ввізного мита;

- суми непрямих податків у зв'язку з придбанням (створенням) основних фондів (якщо вони не відшкодовуються підприємству);

- витрати зі страхування ризиків доставки основних фондів;

- витрати на встановлення, монтаж, налагодження основних фондів;

- інші витрати, безпосередньо пов'язані з доведенням основних фондів до стану, у якому вони придатні для використання з запланованою метою.

Первісна вартість основних фондів, придбана в обмін, дорівнює їх справедливій вартості.

Справедлива (реальна) вартість (Fair (real) value) – сума, за якою цей об'єкт може бути обмінений у разі здійснення угоди між компетентними, обізнаними, заінтересованими та незалежними сторонами. Справедлива вартість основних фондів визначається також при їх переоцінюванні.

Сума коштів (їх еквівалентів) або інших форм компенсації, яку необхідно було б витратити для придбання (або створення) такого самого засобу праці на дату складання звітності, називається ***відновленою вартістю (By the picked up a thread cost)***.

Залишкова вартість (Remaining cost) основних фондів визначається як різниця між вартістю, за якою об'єкт основних фондів був занесений на баланс підприємства, та сумою зносу, тобто тієї частини вартості основних фондів, яку вони в процесі виробництва перенесли на вартість готової продукції. Залишкова вартість основних фондів на час їх вибуття з експлуатації, обумовленого зносом, називається ліквідаційною вартістю.

Ліквідаційна вартість (Liquidating value) – це сума коштів, яку підприємство має отримати від реалізації (ліквідації) основних фондів після закінчення періоду їх корисного використання (експлуатації) за вирахуванням витрат, пов'язаних із реалізацією (ліквідацією).

5.3 Фізичний та моральний знос основних фондів

Основні фонди в процесі експлуатації піддаються зносу. Знос основних фондів – це втрата ними своєї вартості. Розрізняють два види зносу – фізичний та моральний.

Фізичний знос (Physical wear) – це поступова втрата основними фондами своєї первісної споживної вартості, яка обумовлена не тільки їх

функціонуванням, а й їх бездіяльністю (руйнування від зовнішнього атмосферного впливу, корозії). Внаслідок фізичного зносу основних фондів погіршуються їх техніко-економічні та соціальні характеристики – знижується продуктивність, збільшуються експлуатаційні витрати, змінюється режим роботи тощо. На фізичний знос впливають якість основних фондів, їх технічна досконаліть (конструкції, вид і якість матеріалів); особливості технологічного процесу (величина швидкості та сили різання, подачі тощо), режим роботи, організація догляду, якість і своєчасність ремонту, якість перероблюваної сировини, ступінь захищеності від зовнішніх умов (вологості, кислотності, атмосферних опадів) тощо.

Розрізняють *фізичний частковий* та *фізичний повний* знос основних фондів. Частковий знос можна усунути. Це означає, що споживні вартості основних фондів відновлюються за рахунок ремонту. Повний знос не можна усунути, він зумовлює необхідність ліквідації зношених фондів та заміни їх новими. Рівень зносу основних фондів та оцінку їхньої придатності визначають під час інвентаризації та переоцінки основних фондів. Мірилом фізичного зносу є коефіцієнт фізичного зносу, який обчислюється за формулою

$$K_{Ф.З.} = \frac{\Sigma A}{ОФ_п}, \qquad \text{або} \qquad K_{Ф.З.} = \frac{\Sigma B_{к.р}}{ОФ_п}, \tag{5.1}$$

де A – сума амортизаційних відрахувань від початку експлуатації (сума зносу) основних фондів; $ОФ_п$ – первісна вартість основних фондів; $B_{к.р}$ – витрати на капітальний ремонт основних фондів від початку їх експлуатації.

Моральний знос, як правило, настає раніше фізичного зносу, тобто основні фонди, які ще можуть бути використані, економічно вже неефективні.

Моральний знос (Obsolescence) – це зменшення вартості основних фондів під впливом підвищення продуктивності праці в галузях, що виробляють засоби праці (скорочення суспільно необхідних витрат на їх відтворення), а також у результаті створення нових, більш продуктивних і економічно вигідних машин та устаткування, ніж ті, що перебувають в експлуатації.

Таким чином, моральний знос виявляється у двох формах. Перша полягає у втраті цінності старих засобів у результаті зниження вартості їх відтворення, друга – як наслідок втрати цінності старих основних фондів через створення нових, більш ефективних.

Моральному зносу другої форми підлягає, в основному, активна частина основних фондів.

Вимірником *морального зносу першої форми* є коефіцієнт морального зносу першої форми, який обчислюється за формулою:

$$K_{М.ЗН1} = 1 - \frac{СВ}{СП}, \quad (5.2)$$

де *СВ*, *СП* – відповідно, відновлена і первісна вартості основних фондів.

Коефіцієнт *морального зносу другої форми* обчислюється за формулою:

$$K_{М.ЗН2} = 1 - \frac{ОФ_н}{ОФ_з} \cdot \frac{П_з}{П_н}, \quad (5.3)$$

де $ОФ_з$, $ОФ_н$ – повна вартість (ціна), відповідно застосовуваного і нового засобів праці; $П_з$, $П_н$ – продуктивність або інший пріоритетний техніко-експлуатаційний показник тих самих засобів праці.

5.4 Суть і призначення амортизації

Характерною особливістю застосовуваних основних фондів у процесі виробництва є їх відновлення. Для відновлення засобів праці у натуральному виразі необхідне їх відшкодування у вартісній формі, яке здійснюється шляхом амортизації. Об'єктом амортизації є всі основні фонди (крім землі). Амортизація – це процес перенесення вартості основних фондів на вартість новоствореної продукції з метою їх повного відновлення.

Для відшкодування вартості зношеної частини основних фондів підприємства відраховують певні суми грошей відповідно до розмірів їх зносу (фізичного та морального), які включають до собівартості новоствореної продукції. Ці відрахування називаються *амортизаційними*. Після реалізації створеної продукції частина грошової суми, що відповідає перенесеній вартості основних фондів, відокремлюється і накопичується до повної величини, яка, в основному, відповідає первісній вартості основних фондів. Накопичені амортизаційні відрахування і є джерелом відновлення основних фондів.

Амортизація (Depreciation) – це перенесення вартості основних фондів на вартість готової продукції з метою відшкодування їх зношеної частини.

Амортизаційні відрахування здійснюють за певними нормами відносно балансової вартості об'єкта основних фондів.

Норма амортизації (Rate of depreciation) – це встановлений річний відсоток відшкодування вартості зношеної частини основних фондів. Норма амортизації розраховується за формулою:

$$Н_а = \frac{ОФ_п - Л}{Т_н \cdot ОФ} \cdot 100\%, \quad (5.4)$$

де $ОФ_п$ – балансова (первісна) вартість об'єкта основних фондів, грн.; *Л* – ліквідаційна вартість об'єкта основних фондів, грн.; $Т_н$ – амортизаційний

період (нормативний термін, або термін корисної експлуатації основних фондів).

Норми амортизації, які застосовуються на підприємстві, мають бути економічно обґрунтованими і спрямованими на своєчасне відшкодування основних фондів. Під час їх розрахунку дуже важливо правильно визначити термін використання (експлуатації) основних фондів, який встановлюється підприємством при занесенні об'єктів основних фондів на баланс.

5.5 Розрахунки норм і сум амортизаційних відрахувань

Вибір методу амортизації визначається низкою об'єктивних чинників залежно від специфіки виробництва, темпів технічного прогресу, складності та особливостей розрахунків тощо.

Прямолінійний (рівномірний) метод полягає в тому, що кожного року на собівартість виготовленої продукції переноситься однакова частина вартості основних фондів. За такого методу щорічні амортизаційні відрахування обчислюються за формулою:

$$A_P = \frac{ОФ_п \cdot Н_а}{100\%}, \tag{5.5}$$

де $A_р$ – річні амортизаційні відрахування, грн.; $ОФ_п$ – балансова (первісна) вартість об'єкта основних фондів, грн.; $Н_а$ – норма амортизації, %.

Прямолінійний метод амортизації є простим, наочним, забезпечує рівномірні, стабільні амортизаційні накопичення протягом усього терміну служби. Водночас цей метод має низку недоліків:

- по-перше, цей метод передбачає рівномірний знос основних фондів протягом усього терміну їх використання, але в реальному виробництві устаткування зношується нерівномірно (простої, поломки, неповне завантаження за зміну), і вартість основних фондів на вартість продукції переноситься нерівномірно;

- по-друге, прямолінійний метод амортизації не враховує морального зносу основних фондів, який зменшує вартість машин та устаткування або зменшує можливу їх вартість за рахунок введення в експлуатацію нових, більш досконалих, ефективних машин та устаткування. Це зумовлює дострокове виведення застарілої техніки з експлуатації, а значить, і *недоамортизацію* цієї техніки, величина якої обчислюється за формулою:

$$Н_{оф} = (ОФ_З + Д) - Л, \tag{5.6}$$

де $Н_{оф}$ – недоамортизована частина основних фондів, грн.; $ОФ_з$ – залишкова вартість основних фондів, грн.; $Д$ – витрати, пов'язані з ліквідацією, демонтажем недоамортизованих фондів, грн.

Збитки від недоамортизації відбиваються на результатах діяльності підприємства.

Методи прискореної амортизації дають змогу протягом першої половини корисного строку використання основних фондів відшкодувати до 60–70% їх вартості завдяки застосуванню в цей період підвищених норм амортизації.

Прискорена амортизація означає щорічне зниження суми амортизаційних відрахувань, тому методи прискорення амортизації – це методи дигресивної амортизації.

Доцільність застосування методів прискорення амортизації пояснюються такими обставинами:

- найбільша інтенсивність використання основних фондів припадає на перші роки їх експлуатації, коли вони фізично і морально ще є новими;
- накопичуються кошти для заміни об'єкта, що амортизується, у разі його швидкого морального старіння та інфляції.

Найпоширенішими методами прискореної амортизації є метод зменшення залишкової вартості та метод суми чисел (кумулятивний метод).

Метод зменшення залишкової вартості – визначення суми амортизаційних відрахувань множенням залишкової вартості об'єкта на початок звітного періоду або первісної вартості на дату початку нарахування амортизації на річну норму амортизації (у відсотках), яка визначається за такою формулою :

$$H_a = 1 - \sqrt[n]{\frac{Л}{ОФ_n}}, \qquad (5.7)$$

де *n* – тривалість корисного використання об'єкта основних фондів, років.

Кумулятивний метод характеризується більш високими нормами амортизації в першій половині строку використання і поступовим їх зниженням у другій половині. Норма амортизації тут величина змінна і розраховується діленням числа років (що залишились до кінця амортизаційного строку служби) на кумулятивне число, що являє собою суму чисел членів арифметичної прогресії (від 1 до 7, якщо строк служби сім років).

Кумулятивне число розраховується як сума числових значень років служби устаткування (4.8). При семирічному терміні служби

$$К=1 + 2 + 3 + 4 + 5 +6 + 7 = 28, \text{ або } (1 + 7) : 2 \cdot 7 = 28. \qquad (5.8)$$

$$К_1 = 4/(1+2+3+4)$$

Норма амортизації для першого року (коли залишилось сім років строку служби) дорівнюватиме $К_2 = 3/(1+2+3+4)$

$$Н_а=(7: 28)\ 100\% = 25\%,$$

для другого року (коли залишилось шість років служби) $А_1 = (ОФ_п - Л)\cdot К_і$

$$Н_а=(6:28)100\% = 21{,}43\%.$$

При використанні цього методу в перші три роки амортизовано буде понад 64% вартості основних фондів, а через п'ять років – майже 90%.

Досвід показує, що застосування методів прискореної амортизації основних фондів зумовлюється їх узгодженістю з конкретним механізмом ринкових відносин. Ці методи слугують для підприємств гарантією від втрат унаслідок знецінення основних фондів, посилюють роль амортизації як джерела накопичення.

Виробничий метод амортизації ґрунтується на передбаченні, що функціональна корисність основних фондів залежить не від часу, а від результатів їх використання. При цьому термін корисної служби визначається кількістю продукції та обсягом послуг, які підприємство планує виготовити або надати, використовуючи наявні засоби праці. При використанні цього методу річна сума амортизації визначається множенням фактичного обсягу продукції (робіт, послуг) (Q_P) на виробничу ставку амортизації (A_c), формула:

$$A = Q_P \cdot A_c. \tag{5.9}$$

Виробнича ставка амортизації обчислюється за формулою:

$$A_C = \frac{ОФ_П - Л}{Q_{ПЛ}}, \tag{5.10}$$

де $Q_{ПЛ}$ – загальний обсяг продукції (робіт, послуг), який підприємство планує виробити (виконати) з допомогою цих засобів, шт.

Виробничий метод амортизації застосовується на промислових підприємствах з нерівномірним випуском продукції по періодах.

Крім того, підприємства України можуть застосовувати норми й методи нарахування амортизації основних фондів, передбачені податковим законодавством, згідно з яким амортизаційні відрахування обчислюються окремо за кожною з трьох груп основних фондів, визначених за функціональним призначенням. Суми амортизаційних відрахувань звітного періоду визначаються множенням норми амортизації на балансову вартість групи основних фондів на початок звітного періоду (4.11):

$$A = \frac{Б_В \cdot Н_а}{100\%}, \tag{5.11}$$

де A – амортизаційні відрахування за звітний період, грн.; $Б_В$ – балансова вартість групи основних фондів на початок звітного періоду, грн.

Річні норми амортизації для кожної з груп основних фондів установлені такі:

- група 1 – будівлі, споруди, їх структурні компоненти та передавальні пристрої, вартість капітального поліпшення землі – 8% (квартальна 2%);

- група 2 – автомобільний транспорт та вузли до нього, меблі, побутові електронні, оптичні та електромеханічні прилади і інструменти – 40% (квартальна 10%);

- група 3 – будь-які інші основні фонди, не включені до груп 1, 2 і 4 – 24% (квартальна 6%);

- група 4 – ЕОМ, машини для автоматизованого оброблення інформації, їх програмне забезпечення – 60% (квартальна 15%).

5.6 Показники використання та відтворення основних фондів

Підвищення ефективності відтворення основних фондів є наслідком інтенсивного відтворення та використання діючих основних фондів підприємства.

Ці процеси сприяють постійному підтриманню належного технічного рівня кожного підприємства та дають змогу збільшувати обсяг виробництва продукції без додаткових інвестиційних ресурсів, знижувати собівартість виробів за рахунок скорочення питомої амортизації й витрат на обслуговування виробництва та його управління, підвищувати фондовіддачу і прибутковість.

Коефіцієнт вибуття (Coefficient of leaving) – показник, який відображає відношення величини основних фондів, що вибули з кругообігу коштів підприємства, до загальної кількості основних фондів на цьому підприємстві

$$K_B = \frac{ОФ_B}{ОФ_З}, \tag{5.12}$$

де $ОФ_B$ – сума основних фондів підприємства, які вибули з кругообігу; $ОФ_З$ – загальна сума основних фондів на підприємстві.

Коефіцієнт оновлення (Coefficient of update) – показник, який відображає відношення величини основних фондів, що додалась до кругообігу коштів підприємства, до загальної кількості основних фондів на цьому підприємстві

$$K_O = \frac{ОФ_O}{ОФ_З}, \tag{5.13}$$

де $ОФ_O$ – сума основних фондів підприємства, які додались до кругообігу; $ОФ_З$ – загальна сума основних фондів на підприємстві.

Крім того, існує дві форми оновлення основних фондів – екстенсивна та інтенсивна.

Екстенсивне оновлення характеризує темпи збільшення обсягу експлуатованих основних фондів.

Інтенсивне оновлення передбачає заміну діючих основних фондів новими, більш ефективними.

До системи показників ефективності відтворення основних фондів доцільно ввести ***коефіцієнт інтенсивного оновлення (Coefficient of intensive update)*** – співвідношення обсягів вибуття і введення в дію за певний період; ***коефіцієнт оптимальності вибуття (The coefficient of optimum of leaving)*** основних фондів – відношення фактичного коефіцієнта вибуття до нормативного.

У систему показників ефективності відтворення основних фондів доцільно включити: фондовіддачу; фондомісткість; коефіцієнт інтенсивного оновлення (співвідношення обсягів вибуття і введення в дію за певний період); коефіцієнт оптимальності вибуття основних фондів (відношення фактичного коефіцієнта вибуття до нормативного).

Фондовіддача основних фондів (Fundsgiving) – визначається відношенням обсягу виготовленої продукції до середньорічної вартості основних фондів:

$$f = \frac{Q}{O\Phi}, \tag{5.14}$$

де f – фондовіддача; Q – обсяг виготовленої продукції, шт.; $O\Phi$ – середньорічна вартість основних фондів, грн.

Обсяг виробленої продукції визначається в натуральних або вартісних показниках. Найчастіше узагальнювальним вартісним показником обсягу виробництва є товарна або чиста продукція. Для зіставлення рівня і динаміки фондовіддачі обсяг продукції обчислюють у фіксованих цінах, а обсяг основи їх фондів – за відновленою вартістю, оскільки залишкова вартість змінюється пропорційно до зміни виробничої потужності.

Фондовіддача показує загальну віддачу від використання кожної гривні, витраченої на основні виробничі фонди, тобто ефективність цього вкладення коштів.

Фондомісткість (Fundcapacity) – показник, обернений фондовіддачі, який визначається відношенням середньорічної вартості основних фондів до обсягу виготовленої продукції:

$$f' = \frac{O\Phi}{Q} = \frac{1}{f}, \tag{5.15}$$

де f' – фондомісткість.

Незважаючи на те, що фондовіддача є узагальнювальним показником використання основних фондів, вона не може розкрити всіх потенційних можливостей поліпшення планування відтворення основних фондів та інтенсифікації виробництва.

Показники, що характеризують рівень ефективності використання основних фондів, об'єднуються в окремі групи за ознаками узагальнення й

охоплення елементів засобів праці. Економічна суть більшості з них є зрозумілою вже з самої назви. Пояснень потребують лише деякі, а саме:

- коефіцієнт змінності роботи устаткування – відношення загальної кількості відпрацьованих машинозмін за добу до кількості одиниць встановленого устаткування;

- напруженість використання устаткування (виробничих площ) – випуск продукції в розрахунку на одиницю устаткування (загальної або виробничої площі);

- коефіцієнт інтенсивного навантаження устаткування – відношення кількості виготовлених виробів за одиницю часу до технічної (паспортної) продуктивності відповідного устаткування.

Серед окремих *показників екстенсивного використання* засобів праці важливе значення має ***коефіцієнт змінності роботи устаткування (Coefficient of changeableness of work of equipment)***.

Показники екстенсивного використання основних виробничих фондів, як правило, відображають внутрішньозмінні, цілодобові простої устаткування і не характеризують ефективності його використання під час його фактичного завантаження.

До *показників екстенсивного використання* належать: коефіцієнт залучення у виробництво устаткування; коефіцієнт використання устаткування в часі; коефіцієнт змінності режиму роботи устаткування.

Усе устаткування на виробництві поділяють на наявне, встановлене та діюче. *Наявне устаткування* – це устаткування, занесене на баланс і внесене до інвентарних списків незалежно від стану і місцезнаходження. *Установлене устаткування* – це устаткування, яке змонтоване на місці його експлуатації. Діючим називається устаткування, залучене до виробництва, незалежно від тривалості його роботи. Відношення встановленого та діючого устаткування до наявного і буде характеризувати ***коефіцієнт залучення (Coefficient of bringing in)*** устаткування до виробництва.

Визначення ***коефіцієнтів використання устаткування (Coefficients of the use of equipment) в часі*** здійснюється за даними календарного, режимного, планового (максимально можливого) і фактично відпрацьованого (робочого) фонду часу. *Коефіцієнт використання* календарного (режимного, планового) фонду часу розраховується як відношення робочого фонду часу до календарного (режимного, планового) фонду часу.

Коефіцієнт інтенсивного завантаження (Intensive load factor) устаткування визначається відношенням фактичної продуктивності устаткування, що використовується на підприємстві, до його нормативної продуктивності, тобто технічно обґрунтованої, прогресивної:

$$K_{ІН} = \frac{Q_Н}{Q_Ф} \qquad \text{або} \qquad K_{ІН} = \frac{t_Н}{t_ф}, \tag{5.16}$$

де $K_{ІН}$ – коефіцієнт інтенсивного завантаження; $Q_ф$ – фактичний випуск продукції устаткування за одиницю часу у натуральному виразі, шт.; $Q_н$ – технічно обґрунтований випуск продукції за одиницю часу (цей показник визначається на основі паспортних даних устаткування), шт.; $t_ф$ – фактично витрачений час на виготовлення одиниці продукції, н-год.; $t_н$ – технічно обґрунтована норма часу на одиницю продукції, н-год.

Запитання для самоперевірки

1. Дайте означення поняття "основні фонди". Охарактеризуйте класифікацію основних фондів підприємства.
2. Охарактеризуйте структуру основних фондів.
3. Які види вартісного оцінювання основних фондів Ви знаєте?
4. Охарактеризуйте поняття "амортизація основних фондів".
5. Які Ви знаєте методи нарахування амортизації, що застосовуються в Україні?

Тестові завдання

5.1. Які з перелічених засобів виробництва не належать до основних фондів:

а) транспортні засоби;
б) будинок культури;
в) приміщення цеху;
г) обладнання для станків?

5.2. Які з перелічених видів основних фондів належать до активних:

а) виробничі будівлі;
б) силові машини;
в) транспортні засоби;
г) обчислювальна техніка?

5.3. Які з перелічених видів основних фондів належать до пасивних:

а) виробничі будівлі;
б) силові машини;
в) транспортні засоби;
г) обчислювальна техніка?

5.4. Основні фонди при зарахуванні на баланс підприємства в результаті їх придбання (будівництва) оцінюються:

а) за відновною вартістю;
б) за повною первісною вартістю;
в) за залишковою вартістю;
г) за повною відновною вартістю.

5.5. Рівень використання основних виробничих фондів характеризують:
а) рентабельність, прибуток;
б) фондовіддача, фондомісткість;
в) фондоозброєність праці робітників;
г) коефіцієнт змінності оборотності.

5.6. Екстенсивне використання основних виробничих фондів характеризують:
а) фондомісткість, фондовіддача;
б) коефіцієнт оборотності, коефіцієнт ефективного використання обладнання;
в) фондоозброєність праці;
г) рентабельність виробництва.

5.7. Інтенсивне використання обладнання характеризують:
а) коефіцієнт оборотності;
б) фондовіддача;
в) фондоозброєність праці робітників;
г) продуктивність даного виду обладнання.

5.8. Показник фондовіддачі характеризує:
а) обсяг товарної продукції, що припадає на 1 грн. основних виробничих фондів;
б) рівень технічної озброєності;
в) граничні витрати основних фондів на 1 грн. реалізованої продукції;
г) кількість оборотів оборотних засобів.

Практичні завдання та задачі

Задача № 5.1

Визначити коефіцієнт фізичного зносу основних фондів підприємства, первісна вартість яких рівна 23000 грн., а витрати на капітальний ремонт від початку їх експлуатації становили 3500 грн.

Задача № 5.2

Обчисліть коефіцієнт морального зносу основних фондів підприємства першої та другої форм відновлення, первісна вартість яких відповідно, дорівнює 4000 грн. і 10000 грн., а продуктивність устаткування – 10 т/год. та 23 т/год.

Задача № 5.3

Знайти норму амортизації обладнання за 5 років експлуатації, первісна вартість якої 74000 грн., а ліквідаційна вартість менша первісної на 90%.

Задача № 5.4

Оцінити амортизаційні відрахування за прямолінійним методом та за методом зменшення залишкової вартості, якщо первісна вартість об'єкта 120000 грн., тривалість корисного використання 21 рік, а ліквідаційна вартість 6000 грн. Накопичена амортизація становить 21000 грн.

Задача № 5.5

Визначити суму амортизаційних відрахувань звітного періоду основних фондів, що належать до 3-ї групи, балансова вартість яких 174000 грн. Оцінювання амортизаційних відрахувань проводити виробничим методом.

Задача № 5.6

Визначити ефективність капітального ремонту, що проводився з заміною обладнання, вартість якого становить 16000 грн., за що робітники отримали заробітну плату у розмірі 2000 грн., на нове обладнання було витрачено 17000 грн., недоамортизація старого обладнання 1200 грн. Продуктивність нового та старого обладнання, відповідно, рівна 8 од. роб./год. і 6 од. роб./год. Ремонтний цикл обладнання відрізняється на 20%.

Задача № 5.7

Визначити суму амортизації верстата за методом зменшення залишкової вартості, якщо початкова його вартість 20000 грн., строк експлуатації 4 роки. Очікуємо, що верстат матиме ліквідаційну вартість 2000 грн.

Задача № 5.8

Знайти нормативний строк використання обладнання за умови, що річна норма амортизації 20%, початкова вартість 150000 грн., ліквідаційна вартість 18000 грн.

Задача № 5.9

Визначити суму амортизації за допомогою виробничого методу, якщо відомо: вартість придбання та підготовки до експлуатації верстата 20000 грн., ліквідаційна його вартість 2000 грн., обсяг випуску продукції за 4 роки експлуатації 90000 шт., тобто перший рік 30000 шт., другий 25000 шт., третій – 15000 шт. і четвертий – 20000 шт.

Задача № 5.10

Обчислити фондовіддачу та фондомісткість підприємства, обсяг виготовленої продукції якого 60000 шт., а середньорічна вартість основних фондів 170000 грн.

Задача № 5.11

Знайти коефіцієнт змінності роботи устаткування, якого на підприємстві нараховується 600 одиниць, з яких: в одну зміну працює 400, в дві – 160, в три – 40.

Задача № 5.12

Обчислити коефіцієнт інтенсивного завантаження устаткування, на якому для виготовлення одиниці продукції фактично витрачається 0,5 м/год., а технічно обґрунтована норма часу на одиницю продукції становить 0,20 м/год.

Задача № 5.13

За паспортними даними устаткування кількість виготовлених виробів за 1 год. заданим обладнанням має складати 15 шт., коефіцієнт інтенсивного завантаження 0,9. Який фактичний випуск продукції даним обладнанням за 1 годину?

Задача № 5.14

Визначити коефіцієнт інтенсивного використання обладнання, якщо підприємство, за паспортними даними, має годинну продуктивність верстата 50 виробів. Фактичний час роботи верстата 6 годин, за які випускається 234 вироби.

Задача № 5.15

Знайти коефіцієнт екстенсивного використання обладнання, якщо підприємство працює в 2 зміни по 8 годин, втрати часу на ремонт обладнання – 2%. В місяці 22 робочих дні. Фактичний фонд часу роботи обладнання за місяць 1750 годин.

Задача № 5.16

Чи в змозі виробник задовольнити замовника виробів в обсязі 3650 штук, якщо на плановий період підприємство уклало договір на поставку йому металу в розмірі 12 тонн, (середня вага виробу 2,0 кг., коефіцієнт використання металу 0,8)?

Задача № 5.17

Обсяг випуску продукції на підприємстві 1200000 грн., фондовіддача 1,5, середньоспискова чисельність промислово-виробничого персоналу 1500 робітників. Визначити фондоозброєність.

Задача № 5.18

Визначити інтегральний коефіцієнт використання обладнання, якщо коефіцієнт екстенсивного використання 0,88. В цеху 5 верстатів, годинна продуктивність кожного з них 62 вироби. Фактичний випуск виробів за зміну 2100 шт. Підприємство працює в одну зміну по 8 годин.

Задача № 5.19

Визначити фондомісткість та середньорічну вартість основних фондів, якщо їх вартість на початок року складала 950000 грн. Протягом року було введено фондів: 1.05 на суму 35000 грн., 1.08 – 9000 грн., а також виведено: 1.03 на суму 10200 грн., 1.09 – 2000 грн. Фондовіддача складала 5,20.

Задача № 5.20

На підприємстві 20000 одиниць встановленого обладнання. Протягом доби (3-х змін) було відпрацьовано 5200 станко-змін. Знайти коефіцієнт змінності роботи обладнання.

6.1 Склад і структура обігових коштів
6.2 Суть поняття нормування, норми і нормативу запасу. Методи нормування
6.3 Види запасів на підприємстві
6.4 Види нормативів на виробничому підприємстві
6.5 Показники використання обігових коштів
6.6 Абсолютне та відносне вивільнення обігових коштів

6.1 Склад і структура обігових коштів

Обігові кошти (Circulating assets) – це сукупність коштів підприємства, що авансуються на створення оборотних фондів та фондів обігу і забезпечення їх неперервного обігу. У своєму кругообігу оборотні кошти проходять послідовно три стадії:

- грошову;
- виробничу;
- товарну.

Грошова – підготовча, де гроші перетворюються у виробничі запаси.

Виробнича безпосередній процес виробництва, де результатом є випуск готової продукції.

Товарна – авансова, обігові кошти виступають у вигляді готової продукції.

Кругообіг обігових коштів – Г-ВЗ...НВ...ГП-Г´,

де Г – кошти, що авансуються підприємством, ВЗ - виробничі запаси, НВ - незавершене виробництво, ГП - готова продукція, Г´ - кошти, отримані в результаті реалізації продукції, що складають авансовані витрати та прибуток підприємства.

Співвідношення між зазначеними групами обігових коштів у загальній їх вартості характеризує структуру обігових коштів. Структура є тим прогресивнішою, чим більша частина обігових коштів зайнята у сфері виробництва. Необхідною умовою безперервності процесу відтворення є перебування цих коштів у сфері обігу.

Ефективне використання обігових коштів забезпечується прискоренням їх обігу на всіх стадіях кругообігу:

- на стадії створення виробничих запасів – це раціональне їх використання; ліквідація наднормативних запасів матеріалів; удосконалення нормування; поліпшення організації постачання, у тому числі через установлення чітких договірних умов і забезпечення їх виконання, оптимальний вибір постачальників, налагодження роботи

транспорту; поліпшення організації складського господарства;

- на стадії незавершеного виробництва – упровадження прогресивної техніки та технології, зокрема безвідходної та маловідходної; розвиток стандартизації й уніфікації; удосконалення форм організації виробництва; удосконалення системи економічного стимулювання, економного використання сировинних та паливно-енергетичних ресурсів; удосконалення використання основних фондів, насамперед їх активної частини;

- на стадії обігу – це раціональна організація збуту готової продукції, застосування прогресивних форм розрахунків; своєчасне оформлення документації та прискорення її руху; дотримання договірної та платіжної дисципліни.

Прискорення обігу обігових коштів дає змогу зекономити значні суми і збільшити обсяги виробництва та реалізації продукції без додаткових фінансових ресурсів.

6.2 Суть поняття нормування, норми і нормативу запасу. Методи нормування

Чинником, що сприяє підвищенню ефективності використання матеріальних ресурсів, є їх *нормування*.

Під ***нормою витрат (Norm of charges)*** матеріальних ресурсів розуміють гранично допустиму величину сировини, матеріалів, палива, енергії, яка може бути витрачена для випуску одиниці продукції (або для виконання певної роботи) певної якості за певних організаційно-технічних умов. Таким чином, норми витрат матеріальних ресурсів регламентують величину виробничих витрат матеріалів, сировини, напівфабрикатів, палива, енергії. Основні і частково допоміжні матеріали нормуються на одиницю продукції, а деякі допоміжні матеріали, що слугують для забезпечення ритмічної роботи устаткування, — на одиницю часу його роботи.

Норми витрат матеріальних ресурсів класифікують за такими ознаками: періодом дії, масштабами застосування, ступенем деталізації об'єкта нормування, ступенем деталізації номенклатури матеріалів, призначенням.

1) За періодом дії розрізняють норми:

- перспективні, що враховують прогресивні напрямки у використанні сировини, матеріалів протягом кількох років;
- річні, що визначають середньорічні витрати матеріальних ресурсів;
- поточні, які пов'язані з конкретним технологічним процесом в обмеженому календарному періоді.

2) За масштабом застосування розрізняють норми:

- індивідуальні, що застосовуються для виготовлення окремого виду продукції;

- групові для окремих видів продукції.

3) За ступенем деталізації об'єкта нормування розрізняють такі норми витрат матеріальних ресурсів:

- на одиницю готової продукції;

- на вузол;

- на деталь.

4) За ступенем деталізації номенклатури матеріалів розрізняють норми:

- специфіковані (на вид ресурсів за конкретними їх параметрами);

- зведені (на вид ресурсів зі звуженою номенклатурою).

5) За призначенням застосовують норми витрат окремих видів матеріальних ресурсів – сировини, основних матеріалів, палива, енергії тощо.

Норми витрат матеріальних ресурсів розробляються, як правило, самими підприємствами. У деяких випадках на замовлення підприємств ці норми можуть розроблятись галузевими науково-дослідними організаціями. Норми витрат матеріальних ресурсів мають бути прогресивними, технічно та економічно обґрунтованими (з урахуванням досягнень науки і техніки, передового досвіду, перспектив на майбутнє).

Техніко-економічне обґрунтування норм витрат матеріальних ресурсів пов'язане з аналізом їх структури. Структура норми витрат матеріальних ресурсів являє собою склад і співвідношення окремих її елементів. Для більшості матеріалів структура норми витрат має такий вигляд:

$$H_B = B_K + B_{TEX} + q\,, \qquad (6.1)$$

де H_B – норма витрат; B_K – чисті витрати матеріалу на одиницю продукції або виробничої роботи (корисні витрати); B_{TEX} – неминучі технологічні відходи та втрати; q – інші організаційно-технологічні втрати, що виникають у процесі транспортування, зберігання тощо.

Норми витрат матеріалів на виготовлення одиниці продукції розраховують з урахуванням її матеріаломісткості.

До основних методів нормування матеріальних ресурсів відносять: аналітично-розрахунковий; дослідно-виробничий; звітно-статистичний.

Аналітично-розрахунковий метод є найбільш прогресивним і ґрунтується на детальному аналізі первісної конструкторської та технологічної документації, результатів науково-дослідних робіт, експериментів, конкретних виробничих умов, на врахуванні можливостей упровадження в плановому періоді нової техніки, технології та прогресивних методів організації виробництва. Застосування цього методу дає змогу техніко-економічно обґрунтувати складові елементи норм, виявити втрати й резерви, розробити відповідні організаційно-технічні

заходи щодо забезпечення економії сировини та матеріалів.

Дослідно-виробничий метод ґрунтується на встановленні норм дослідних випробувань, проведених безпосередньо на робочих місцях та в цехах. Він ефективний у тих випадках, коли норму неможливо розрахувати через відсутність даних або складність розрахунків. Цей метод застосовується здебільшого при нормуванні витрат допоміжних матеріалів та інструменту.

Звітно-статистичний метод полягає в розрахунку норм на базі звітних даних про фактичне використання матеріалів, сировини у звітному періоді з коригуванням їх у бік можливого зниження.

Ці норми не є прогресивними, бо не сприяють виявленню внутрішніх резервів, тому застосування їх допустиме як виняток для приблизних розрахунків та для нормування малоцінних та рідко використовуваних матеріалів. Виробничі запаси залежно від їх призначення поділяють на поточні, підготовчі (технологічні), резервні (страхові), транспорт.

6.3 Види запасів на підприємстві

Транспортний запас створюється на період з моменту оплати виставленого постачальником рахунку до прибуття вантажу на склад підприємства. На практиці його величина визначається на основі фактичних даних за попередній рік

$$З_{ТР} = М_Д Т_{ТР}, \tag{6.2}$$

де $З_{ТР}$ – транспортний запас, грн.; $Т_{ТР}$ – термін транспортування (не більше двох днів); $М_Д$ – середньодобове споживання матеріалів, грн.

Поточний запас є найбільшим за розміром, створюється він для забезпечення безперебійного процесу виробництва матеріальними ресурсами в період між двома черговими поставками.

$$З_{ПОТОЧ} = М_Д Т_{ПОСТ}, \tag{6.3}$$

де $З_{ПОТОЧ}$ – поточний запас; $Т_{ПОСТ}$ – інтервал поставки в днях.

$$М_Д = \frac{М_{ЗАГ}}{365}, \tag{6.4}$$

де $М_{ЗАГ}$ – загальна річна потреба в даному виді матеріалів у натуральних одиницях виміру.

Середній поточний запас визначається за формулою

$$З_{С.ПОТОЧ} = М_Д \frac{Т_{ПОСТ}}{2}. \tag{6.5}$$

Підготовчий (технологічний) запас створюється на період, необхідний для приймання, складування та підготовки до виробничого

використання (надання сировині якостей, за яких можливе її використання).

$$З_{ПІДГОТ} = М_Д Т_{ПІДГОТ}, \quad (6.6)$$

де $З_{ПІДГОТ}$ – підготовчий час; $Т_{ПІДГОТ}$ – термін підготовки.

Резервний (страховий запас) формується на випадок можливих перебоїв у постачанні (інших непередбачених обставин). Величина резервного запасу визначається:

а) на основі середнього відхилення фактичного інтервалу поставки від планового (передбаченого договором);

б) на основі підрахунку днів, необхідних для оформлення замовлення та доставку матеріалів від постачальника до споживача.

$$З_{СТ} = М_Д Т_{СТ}, \quad (6.7)$$

де $З_{СТ}$ - страховий (резервний) запас; $Т_{СТ}$ — дні резервного запасу (період зриву поставок).

Сукупний виробничий запас дорівнює сумі всіх видів запасів:

- максимальний виробничий запас обчислюється за формулою

$$З_{МАХ} = М_Д (Т_{ТР} + Т_{ПОСТ} + Т_{ПІДГОТ} + Т_{СТ}), \quad (6.8)$$

- середній запас:

$$З_С = М_Д (Т_{ТР} + \frac{Т_{ПОСТ}}{2} + Т_{ПІДГОТ} + Т_{СТ}), \quad (6.9)$$

- мінімальний запас:

$$З_{MIN} = М_Д (Т_{ТР} + Т_{ПІДГОТ} + Т_{СТ}). \quad (6.10)$$

Знаючи нормативну величину виробничих запасів у натуральних вимірниках, можна подати їх у вартісному виразі й обчислити загальний норматив оборотних коштів на виробничі запаси.

6.4 Види нормативів на виробничому підприємстві

Норматив оборотних коштів у незавершеному виробництві. Нормування незавершеного виробництва здійснюють у тих галузях і виробництвах, де тривалість виробничого циклу перевищує два місяці.

Обсяг незавершеного виробництва залежить від середньоденного випуску продукції, обчисленого за фактичною виробничою собівартістю, тривалості технологічного циклу та коефіцієнта наростання витрат. Норматив власних оборотних коштів у незавершеному виробництві розраховується за формулою

$$Н_{НВ} = \frac{С_В}{D_П} t_Ц К_В, \quad (6.11)$$

де $Н_{НВ}$ – норматив незавершеного виробництва; $С_В$ – виробнича

собівартість продукції, випущеної за період (місяць, квартал, рік); $t_Ц$ – тривалість виробничого циклу, днів; $D_П$ – дні відповідного періоду; $К_В$ – коефіцієнт наростання витрат дорівнює:

$$K_B = \frac{B_П + \frac{B_P}{2}}{B_П + B_P}, \tag{6.12}$$

де $B_П$ – первісні витрати (одноразово зроблені на початку виробництва); B_P – решта витрат, що були здійснені до закінчення виробництва продукції.

Первісні виграти та решта витрат, що були здійснені при виготовленні продукції, становлять виробничу собівартість (C_B).

Норматив обігових коштів у витратах майбутніх періодів. Розраховується, виходячи із залишків коштів на початок періоду і суми витрат, які слід буде зробити в плановому році, за вирахуванням суми для майбутнього погашення витрат за рахунок собівартості продукції. Норматив оборотних коштів у витратах майбутніх періодів розраховується за формулою

$$H_{ВМП} = B_П + B_{ПЛ} - B_{ПОГАШ.ПЛ}\ , \tag{6.13}$$

де $H_{ВМП}$ – норматив витрат майбутніх тріодів, грн.; $B_П$ – залишок витрат на початок планового періоду, грн.; $B_{ПЛ}$ – витрати, які будуть здійснені у плановому період, грн.; $B_{ПОГАШ.ПЛ}$ – витрати, які будуть погашені за рахунок собівартості у плановому період.

Норматив обігових коштів у залишках готової продукції визначається добутком середньоденного випуску продукції (за виробничою собівартістю) на норму запасу готової продукції на складі в днях.

$$H_{ГП} = П_Д З_{ДН}\ , \tag{6.14}$$

де $H_{ГП}$ – норматив залишків готової продукції, грн.; $П_Д$ – середньоденний випуск продукції, грн.; $З_{ДН}$ – норма запасу готової продукції на складі, днів.

Сукупний норматив власних обігових коштів підприємства на розрахунковий (плановий) період дорівнює сумі нормативів, розрахованих для окремих їх елементів:

$$H_{СУК} = H_{ВЗ} + H_{НВ} + H_{ВМП} + H_{ГП}\ , \tag{6.15}$$

де $H_{ВЗ} = М_Д \cdot З_{ДН}$ – норматив власних обігових коштів у виробничих запасах; $H_{СУК}$ – сукупний норматив власних обігових коштів, грн.; $З_{ДН}$ – норматив запасу в днях.

6.5 Показники використання обігових коштів

Оборотні кошти підприємств країни становлять значну частину

їхніх матеріально-грошових активів. Тому раціональне та економне використання обігових коштів суб'єктів господарювання має неабияке економічне значення. Для оцінювання ефективності використання обігових коштів виробничих підприємств застосовують певні показники, а для підвищення ефективності — відповідні конкретні заходи.

Ефективність використання обігових коштів характеризується швидкістю їхнього обігу, оборотністю. Прискорення обігу цих коштів зумовлює збільшення обсягу продукції на кожну грошову одиницю поточних витрат підприємства та вивільнення частини коштів і завдяки цьому створення додаткових резервів для розширення виробництва.

Чим менше обігові кошти затримуються на окремих стадіях, тим швидше завершується їх кругообіг. Таким чином, показники, що характеризують швидкість обігу обігових коштів, і є показниками ефективності їх використання.

Ефективне використання обігових коштів характеризується такими показниками.

Коефіцієнт обіговості (Circulating coefficient), який розраховується шляхом ділення вартості реалізованої продукції за чинним оптовими цінами за певний період на середній залишок обігових коштів за той самий період.

Коефіцієнт обіговості показує, скільки оборотів здійснили обігові кошти за певний період, і розраховується за формулою

$$K_{ОБ} = \frac{P}{ОК}, \tag{6.16}$$

де $K_{ОБ}$ – коефіцієнт обіговості, оборотів; P – вартість реалізованої продукції, грн.; $ОК$ – середній залишок обігових коштів, грн.

Середній залишок обігових коштів розраховують за формулою середньої хронологічної:

$$ОК = \frac{\frac{x_1}{2} + x_2 + \ldots x_{n-1} + \frac{x_n}{2}}{n-1}, \tag{6.17}$$

де $x_1 \ldots x_{n-1}$ – величина обігових коштів на початок кожного місяця (кварталу) розрахункового періоду, грн.; x_n – величина обігових коштів на початок першого місяця (кварталу) наступного періоду, грн.; n – загальна кількість місяців (кварталів).

Періодом, за який визначають обсяг реалізованої продукції та середні залишки обігових коштів, може бути місяць (30 днів), квартал (90 днів), рік (360 днів).

Показником, оберненим коефіцієнту обіговості, є ***коефіцієнт завантаження обігових коштів (Load of circulating assets factor),*** який показує, скільки обігових коштів припадає на одну грошову одиницю

(гривню) реалізованої продукції за певний період. Величина цього показника обчислюється за формулою

$$K_{ЗАВ} = \frac{ОК}{Р}. \tag{6.18}$$

Тривалість одного обороту (швидкість обороту) обігових коштів визначається за формулою

$$T_{ОБ} = \frac{Д}{K_{ОБ}}, \tag{6.19}$$

або

$$T_{ОБ} = \frac{Д \cdot ОК}{Р}, \tag{6.20}$$

де $T_{ОБ}$ – тривалість одного обороту, днів, $Д$ – дні періоду.

Для характеристики економічної ефективності використання обігових коштів може бути використаний ***показник віддачі (рентабельності) обігових коштів (Index of return (to profitability) of circulating assets)***, який є відношенням прибутку від реалізації продукції до середніх залишків обігових коштів:

$$R_{ОК} = \frac{ПР}{ОК}, \tag{6.21}$$

де $R_{ОК}$ – рентабельність обігових коштів, %; $ПР$ – прибуток від реалізації продукції, грн.

Показники оборотності обігових коштів можуть розраховуватись для всіх обігових коштів, що беруть участь в обігу, та за окремими їх елементами.

Зміну оборотності обігових коштів виявляють через порівняння фактичних показників з плановими або показниками за попередній період. Порівнюючи показники оборотності обігових коштів, виявляють прискорення її чи сповільнення.

6.6 Абсолютне та відносне вивільнення обігових коштів

Унаслідок прискорення оборотності фінансових (грошових) коштів зменшується потреба в них, відбувається процес вивільнення цих коштів з обігу. Розрізняють абсолютне (зменшення потрібної суми коштів) та відносне (реалізація більшої кількості продукції за фіксованої суми коштів завдяки поліпшенню їхнього використання) вивільнення грошових коштів з обігу.

З-поміж заходів для підвищення ефективності використання обігових коштів чільне місце належить оптимізації виробничих запасів. Саме з оптимізацією пов'язані найбільші резерви скорочення запасів на підприємствах, особливо з матеріаломістким виробництвом.

Абсолютне вивільнення обігових коштів (Absolute freeing of circulating assets) відображає пряме зменшення залишків обігових коштів порівняно з їх нормативом (або із залишками попереднього періоду) при збереженні або підвищенні обсягів реалізації продукції за розрахунковий період.

Відносне вивільнення обігових коштів (Relative freeing of circulating assets) з обігу відображає стабільність або зростання обігових коштів при зростанні обсягів реалізації продукції. При цьому темпи зростання обсягів реалізації продукції випереджають темпи зростання залишків обігових коштів.

Сума вивільнених обігових коштів може бути розрахована за формулою

$$ОК_{ВИВ} = \frac{P_1 T_0}{Д} - \frac{P_1 T_1}{Д} = \frac{P_1}{Д}(T_0 - T_1), \qquad (6.22)$$

де $ОК_{ВИВ}$ – сума вивільнених обігових коштів, грн.; P_1 – обсяг реалізованої продукції за розрахунковий період, грн.; T_0 – T_1 – тривалість обігу відповідно в попередньому та розрахунковому періодах, днів.

Запитання для самоперевірки

1. Поняття обігових коштів.
2. Роль обігових коштів у досягненні кінцевих результатів господарської діяльності.
3. Склад і структура обігових коштів.
4. Розкрити зміст складових обігових коштів.
5. Показники ефективного використання обігових коштів.
6. Нормування обігових коштів.
7. Методи розрахунку нормативів обігових коштів в окремих елементах (виробничих запасах, незавершеному виробництві тощо).

Тестові завдання

6.1. Обігові кошти підприємства – це...

а) гроші в касі підприємства, на розрахункових і валютних рахунках, у розрахунках;

б) кошти, авансовані у виробничі обігові фонди та фонди обігу;

в) обігові активи;

г) предмети праці.

6.2. Обігові виробничі фонди – це...

а) обігові кошти у виробництві;

б) обігові кошти у виробництві та готовій продукції;
в) обігові кошти у виробничих запасах;
г) обігові кошти у виробничих запасах та у виробництві.

6.3. Яка частина обігових коштів обслуговує сферу обігу:
а) готова продукція на складі;
б) готова продукція, грошові кошти й кошти в розрахунках;
в) кошти на рахунках у банках і касі, у розрахунках, дебіторська заборгованість;
г) готова продукція, що відвантажена?

6.4. Принципи організації обігових коштів – це...
а) самостійність у розпорядженні та управлінні обіговими коштами;
б) визначення планової потреби в обігових коштах та їх розміщення за окремими елементами й підрозділами;
в) коригування розрахункових і чинних нормативів з урахуванням вимог господарювання, що постійно змінюються;
г) наявність раціональної системи фінансування обігових коштів.

6.5. Відповідно до чого здійснюється планування обігових коштів:
а) до кошторисів витрат на виробництво і невиробничі потреби;
б) до виробничої програми;
в) до бізнес-плану;
г) до обсягу реалізації продукції?

6.6. Які оборотні фонди слід віднести до нормованих:
а) оборотні виробничі фонди;
б) виробничі запаси;
в) фонди обігу;
г) оборотні виробничі фонди й готову продукцію?

6.7. За допомогою яких показників можна визначити потребу підприємства в сировині, матеріалах, покупних напівфабрикатах:
а) одноденних витрат конкретних видів сировини, матеріалів, розрахованих за виробничою собівартістю IV кв. планового року;
б) собівартості одиниці продукції;
в) норм запасу в днях конкретних видів сировини, матеріалів
г) обсягу реалізації продукції в плановому році?

6.8. За допомогою яких показників можна визначити потребу підприємств у обігових коштах у незавершеному виробництві:
а) тривалості виробничого циклу;
б) кількості продукції, що випускається;

в) одноденних витрат в незавершеному виробництві;
г) коефіцієнта зростання витрат?

6.9. Які показники необхідні для нормування обігових коштів у запасах готової продукції:
а) норма запасу обігових коштів щодо готової продукції;
б) одноденний випуск продукції в IV кв. планового року за виробничою собівартістю;
в) середні залишки обігових коштів на початок планового року;
г) випуск товарної продукції в плановому році?

6.10. Показники ефективності використання обігових коштів – це...
а) фондовіддача;
б) коефіцієнт обіговості;
в) коефіцієнт ефективності;
г) коефіцієнт завантаження.

Практичні завдання та задачі

Задача № 6.1

Якими були первісні витрати на організацію виробництва продукції певного виду, якщо коефіцієнт наростання витрат склав 2,5; а решта витрат, що були здійснені до завершення виробництва продукції, склали 171000 грн.

Задача № 6.2

Визначити коефіцієнти оборотності та віддачі обігових коштів за 20-денний період, якщо тривалість одного обороту становить 2 дні, вартість реалізованої продукції – 7000 грн., прибуток від реалізації – 8000 грн.

Задача № 6.3

Знайти суму відносного вивільнення обігових коштів за 128 днів, обсяг реалізованої продукції за розрахунковий період – 2000 грн., а тривалість обороту у попередньому та розрахунковому періодах – 20 і 18 днів відповідно.

Задача № 6.4

Визначити коефіцієнт завантаження (закріплення) оборотних засобів, якщо тривалість обороту 20 днів.

Задача № 6.5

Визначити обсяг внутрішньозаводського обороту, якщо обсяг валової продукції 522000 грн., а обсяг валового обороту 948000 грн.

Задача № 6.6

Визначити тривалість обороту оборотних засобів, якщо підприємство за рік реалізувало продукції на суму 34000 грн. при нормативі оборотних засобів 8500 грн.

Задача № 6.7

У першому кварталі підприємство реалізувало продукції на 250 млн. грн., середньоквартальні залишки оборотних засобів – 25 млн. грн. У другому кварталі обсяг реалізації продукції збільшується на 10%, а час одного обороту обігових засобів буде скорочено на 1 день. Знайти:

коефіцієнт оборотності обігових коштів і тривалість одного обороту у днях у першому кварталі;

коефіцієнт оборотності обігових засобів і їх абсолютну величину у другому кварталі;

вивільнення обігових засобів у результаті скорочення тривалості одного обороту обігових засобів.

Задача № 6.8

Обчислити норматив власних оборотних коштів у виробничих запасах, якщо загальна річна потреба матеріалів становить 32100 грн., норматив запасу складає 12 днів.

Задача № 6.9

Визначити норматив оборотних засобів у незавершеному виробництві, оборотність коштів підприємства, якщо відомо, що випуск продукції за рік становить 10000 одиниць, собівартість виробу – 8 тис. грн., ціна виробу на 25% перевищує його собівартість, середньорічний залишок оборотних засобів – 50000 тис. грн., тривалість виробничого циклу виготовлення виробу – 5 днів, коефіцієнт росту витрат у незавершеному виробництві – 0,5.

Задача № 6.10

Оцінити транспортний, поточний, підготовчий, резервний та загальний виробничий запаси при середньоденному споживанні матеріалів на 60 грн. і термінах транспортування, інтервалі поставки, підготовки, резервному запасі – 1, 4, 2, 1 днів відповідно.

Задача № 6.11

Визначити норматив оборотних засобів, якщо тривалість обороту 20 днів, а річний обсяг реалізації продукції 62460 грн.

Задача № 6.12

Підприємству для роботи на рік необхідно сталі на суму 132000 грн., чавуну – на 136000 грн., заліза – на 150000 грн. Норматив оборотних засобів у виробничих запасах 11600 грн. Визначити норму запасів матеріалу.

Задача № 6.13

Визначити план виробництва виробів А, якщо відповідно до укладених угод підприємство у плановому році повинно відвантажити споживачам 10000 виробів, роздрібній торгівлі – 2000 виробів. Необхідно створити 5-денний запас готової продукції до кінця року. В році 365 днів.

Задача № 6.14

Розрахувати норматив оборотних засобів у запасах готової продукції на складі підприємства, якщо річний обсяг випуску продукції за собівартістю складає 1512000 грн. Середні затрати часу на комплектування та накопичення транспортних партій згідно з договором складають 3 дні, час на відвантаження партій виробів та оформлення документів 3 дні.

Задача № 6.15

Річна необхідність в матеріалах на виробництво складає 47520 грн., середній обсяг однієї поставки 792 грн., витрати часу між оплатою рахунку і надходженням матеріалів на підприємство 2,5 дня, а на аналіз та сортування 5 днів. Визначити норматив оборотних засобів у виробничих запасах (матеріалах).

Задача 6.16

Вартість реалізованої товарної продукції підприємства за звітний квартал становить 1 500 млн. грн., а середня сума всіх оборотних засобів підприємства – 500 млн. грн. Визначити суму вивільнених обігових коштів підприємства внаслідок прискорення їх обігу в порівнянні з минулим кварталом, якщо відомо, що тривалість одного обороту в минулому кварталі становила 32 дні.

Задача 6.17

За планом завод повинен реалізувати продукції на 15 млн. грн., середньорічна сума обігових коштів – 3 млн. грн. Внаслідок переведення складання машин на потік тривалість одного обігу скоротилась на 8 днів. Визначити, на яку суму можна збільшити план при тій же сумі оборотних засобів.

Задача 6.18

Річний план реалізації продукції заводу становить 32,5 млрд. грн., середньорічна сума оборотних засобів становить 6,5 млрд. грн. Внаслідок проведеної механізації виробничих процесів фактична тривалість одного обігу була доведена до 60 днів. Визначити абсолютну суму вивільнених обігових коштів та на яку суму можна збільшити план реалізації за рахунок вивільнених коштів при умові, що виробнича потужність заводу дозволяє збільшити випуск продукції.

Задача 6.19

Визначити, на яку суму можна збільшити план реалізованої продукції при такій же сумі оборотних засобів, якщо в результаті впровадження поточного методу виробництва тривалість одного обігу скоротилась на 10 днів. За планом завод повинен реалізувати продукції на 28 млн. грн. при середньорічному залишку нормованих оборотних засобів 7 млн. грн.

Задача № 6.20

У звітному році підприємство реалізувало продукції на суму 18 млн. грн. при середніх залишках обігових коштів – 5 млн. грн. Планом у наступному році передбачено збільшити обсяг реалізованої продукції на 20%, а коефіцієнт обіговості зросте на 15%. Визначити суму вивільнених (або додатково залучених) обігових коштів.

Тема № 7 **КАДРОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ ВИРОБНИЧОГО ПІДПРИЄМСТВА**

7.1 Поняття та структура персоналу виробничого підприємства
7.2 Показники чисельності персоналу на виробничому підприємстві
7.3 Показники руху персоналу

7.1 Поняття та структура персоналу виробничого підприємства

Людські ресурси – специфічний і найважливіший з усіх видів економічних ресурсів підприємства. Специфіка людських ресурсів порівняно з іншими чинниками економічного розвитку полягає в тому, що, по-перше, люди не лише створюють, а й споживають матеріальні та духовні цінності; по-друге, багатогранність людського життя не вичерпується лише трудовою діяльністю, а отже, щоб ефективно використовувати людську працю, потрібно завжди враховувати потреби людини як особистості; по-третє, науково-технічний прогрес і гуманізація суспільного життя стрімко збільшують економічну роль знань, моральності, інтелектуального потенціалу та інших особистих якостей працівників, які формуються роками і поколіннями, а розкриваються людиною лише за сприятливих умов.

Персонал (Personnel) – це основний штатний склад працівників підприємства (організації), що мають необхідну кваліфікацію і виконують різноманітні виробничо-господарські функції. Він характеризується як кількісними, так і якісними показниками, що розглядаються і в статиці, і в динаміці.

Співвідношення між окремими групами працівників підприємства утворює *структуру персоналу*.

Залежно від ознаки, покладеної в основу класифікації персоналу, можна розрізняти різні види структури (соціальна, професійна, кваліфікаційна, статева, вікова, за стажем роботи та ін).

Професія і кваліфікація – основні якісні ознаки індивідуальної робочої сили. Професійна та кваліфікаційна структура – основні якісні ознаки персоналу підприємства.

Професійна структура – це частки груп працівників певних професій у загальній кількості співробітників підприємства, виражені у відсотках. Зрушення в професійній структурі працівників підприємства визначаються змінами, що відбуваються в характері і змісті праці під впливом науково-технічного прогресу, що обумовлює появу нових і відмирання старих професій, ускладнення та зміну функціонального змісту трудових операцій.

Кваліфікаційна структура – це процентне співвідношення груп

працівників різних рівнів кваліфікації в загальній чисельності персоналу. Зміни кваліфікаційної структури визначаються якісними змінами в трудовому потенціалі підприємства (набуття вмінь, знань, навичок) і відображають, передусім, зміни в індивідуальних характеристиках робочої сили.

Зазвичай кваліфікаційну структуру визначають окремо для різних категорій персоналу, оскільки їм притаманні різні кваліфікаційні ознаки. Наприклад, кваліфікаційна структура робітників промислового підприємства визначається процентними частками груп робітників різних розрядів у загальній кількості робітників; кваліфікаційна структура наукової організації – частками спеціалістів, що мають наукові ступені кандидатів і докторів наук, тощо.

Вікова структура персоналу характеризується часткою працівників відповідного віку в їх загальній чисельності. При вивченні вікового складу застосовуються такі групування: 16, 17, 18, 19, 20-24, 25-29, 30-34, 35-39, 40-44, 45-49, 50-54, 55-59, 60-64, 65 і старші.

Соціальна структура персоналу підприємства – це кількісне співвідношення між різними категоріями працівників, що розрізняються за характером трудових функцій. Згідно з Державним класифікатором професій (класифікатор професій ДК 003-95) персонал поділяється на п’ять категорій: керівники; професіонали; фахівці; технічні службовці; робітники.

Керівники здійснюють функції загального управління. Умовно їх поділяють на три рівні: вищий (організація в цілому) – генеральний директор, директори; середній (основні структурні підрозділи) – начальники цехів, відділів, центрів тощо і первинний (керівники безпосередніх виконавців) – начальники лабораторій, бюро, змін тощо. До керівників належать також головні спеціалісти (головний інженер, головний технолог, головний бухгалтер та ін), а також заступники всіх названих працівників.

Професіонали вирішують питання, що стосуються створення та впровадження у виробництво нових знань у формі теоретичних і прикладних розробок; а також розробляють варіанти вирішення окремих виробничих і управлінських проблем, остаточне розв’язання яких входить до компетенції керівників. На підприємстві це, передусім, інженери, економісти, юристи та ін. Підготовка професіонала потребує відповідної вищої освіти III -IV рівня (кваліфікація: спеціаліст, магістр), а на окремих роботах – і наукового ступеня (кандидата, доктора відповідних наук) або вченого звання (старшого наукового співробітника, доцента, професора). З ідеологічних міркувань у радянські часи штучно принижувалася роль високоосвічених спеціалістів та інтелігенції взагалі, проте реально саме їхні знання та вміння в сучасних умовах стають рушійною силою прогресу суспільства в цілому і кожного окремого підприємства зокрема.

Професійні завдання *фахівців* полягають у виконанні спеціальних робіт, пов'язаних із застосуванням положень і використанням методів відповідних наук (бухгалтери, касири-експерти, техніки на виробництві, фахівці в галузі обчислювальної техніки, інспектори з кадрів). Робота фахівців також пов'язана з аналізом та обробкою інформації і потребує кваліфікації молодого спеціаліста, бакалавра, а на деяких роботах і спеціаліста.

Технічні службовці здійснюють підготовку й оформлення документів, облік, контроль, господарське обслуговування, виконуючи при цьому чітко регламентовану суто технічну роботу (наприклад касири, діловоди, коменданти, секретарі тощо). Злагоджена робота технічних службовців вивільнює робочий час спеціалістів та керівників від простої, але необхідної роботи, сприяючи повнішому використанню кваліфікаційного потенціалу персоналу.

Робітники безпосередньо створюють матеріальні цінності або надають послуги виробничого характеру, керують машинами та механізмами, ремонтують, налагоджують і обслуговують обладнання. Для обчислення трудомісткості виробництва, організації оплати праці тощо заведено розрізняти основних та допоміжних робітників. Основні робітники безпосередньо беруть участь у технологічних процесах: змінюють форму, структуру, характеристики предмета праці, його розташування тощо. У результаті створюються матеріальні продукти чи послуги. Допоміжні робітники обслуговують обладнання та робочі місця і в основному, і в допоміжному виробництві.

Основою віднесення працівників до тієї чи іншої з названих вище категорій є посада, яку вони обіймають, тобто штатна одиниця підприємства, що характеризується сукупністю кваліфікаційних вимог, трудових прав, обов'язків і відповідальності працівника.

7.2 Показники чисельності персоналу на виробничому підприємстві

Чисельність персоналу визначається характером, масштабами, складністю, трудомісткістю виробничих процесів, ступенем їх механізації, автоматизації, комп'ютеризації, рівнем організації праці тощо. Ці фактори обумовлюють нормативну або планову чисельність персоналу.

Чисельність співробітників, що працюють на підприємстві на даний момент часу, називається *обліковою* або *фактичною.* До облікового складу входять усі категорії постійних, сезонних і тимчасових працівників підприємства, прийнятих на роботу на п'ять днів і більше (а за основною діяльністю підприємства – на один день і більше), починаючи з дня їх зарахування. Облікову чисельність персоналу враховують не лише на

конкретну дату, а й як середній показник за певний період – місяць, квартал, рік.

Середньооблікова чисельність персоналу за місяць – це сума виходів та невиходів на роботу за всі дні місяця, поділена на календарну кількість днів періоду. При цьому показники за вихідні й святкові дні прирівнюються до показників попередніх робочих днів. Середньооблікова чисельність працівників за квартал визначається додаванням середньооблікової чисельності за три місяці кварталу і діленням суми на три. Середньооблікова чисельність працівників з початку року до звітного місяця включно визначається додаванням середньооблікової чисельності за всі місяці періоду і діленням суми на кількість календарних місяців з початку року.

Оскільки не всі працівники з різних причин у конкретний день бувають на робочому місці, дійсну чисельність персоналу характеризує його *явочна* кількість, яка показує, скільки працівників з числа облікового складу реально з'явилися на роботу.

Чисельність фактично працюючих показує кількість персоналу, що не лише з'явився, а й реально приступив до роботи. Різниця між явочною кількістю працюючих і фактичною показує чисельність працівників, що перебувала в цілоденному простої.

Для розрахунку загальної чисельності промислово-виробничого персоналу на підприємствах застосовують два методи:

Розрахунок загальної чисельності *персоналу методом коригування базової чисельності* здійснюється за формулою:

$$Ч_{ПЛ} = \frac{Ч_{Б} \cdot \Delta Q}{100} \pm \Delta Ч, \tag{7.1}$$

де $Ч_{ПЛ}$ – необхідна загальна чисельність промислово-виробничого персоналу в плановому періоді, осіб; ΔQ – плановий темп росту обсягу виробництва продукції, %; $\Delta Ч$ – зміна (економія або збільшення) чисельності в плановому періоді за факторним розрахунком можливого росту продуктивності праці, осіб; $Ч_{Б}$ – базова чисельність працівників на підприємстві, осіб.

При застосуванні *методу розрахунку на основі повної трудомісткості продукції***,** який є точнішим порівняно з методом коригування, формула для визначення загальної чисельності персоналу має вигляд:

$$Ч_{ПЛ} = \frac{t_{СУМ}}{T_{ЕФ} \cdot K_{ВН}}, \tag{7.2}$$

де $t_{СУМ}$ – повна (сумарна) трудомісткість виробничої програми в плановому періоді (яка включає технологічну трудомісткість, трудомісткість обслуговування виробництва та управління ним), нормо-годин; $T_{ЕФ}$ – ефективний фонд часу роботи одного середньооблікового працівника в

плановому періоді, годин; $К_{ВН}$ – очікуваний коефіцієнт виконання норм у плановому періоді.

Облікову чисельність робітників на нормованих машинних операціях визначають за формулою:

$$Ч_{РНМ} = \frac{Т_Р \cdot Ч_{БР} \cdot К_{ЗМ}}{Т_{ЕФ} \cdot К_{ВН}} \cdot К_У, \quad (7.3)$$

де $К_У$ – кількість одиниць устаткування, необхідного для виконання річної програми; $Т_Р$ – фонд часу роботи одиниці устаткування за рік, годин (в одну зміну); $Ч_{БР}$ – чисельність бригади, яка обслуговує одиницю устаткування, осіб; $К_{ЗМ}$ – коефіцієнт змінності роботи устаткування.

Чисельність робітників на ненормованих операціях визначають на основі даних про загальне число робочих місць (кількість об'єктів, що обслуговуються) $К_{РМ}$, чинних норм обслуговування (кількість об'єктів на одного робітника) $Н_{ОБ}$, змінності роботи $К_{ЗМ}$ і коефіцієнта переведення явочної чисельності в облікову $К_{ОБ}$:

$$Ч_{РОБ} = \frac{К_{РМ} \cdot К_{ЗМ}}{Н_{ОБ}} \cdot К_{ОБ}. \quad (7.4)$$

Коефіцієнт $К_{ОБ}$ розраховують за формулою

$$К_{ОБ} = \frac{100}{100 - В_н}, \quad (7.5)$$

де $В_н$ – плановий відсоток невиходів робітників на роботу.

Чисельність керівників, спеціалістів і службовців розраховують на основі чинних в галузях типових структур апарату управління (типових штатних розкладів) і нормативів чисельності.

7.3 Показники руху персоналу

Рух персоналу на підприємстві пов'язаний з набором нових і звільненням колишніх працівників, а також з переміщеннями всередині підприємства. Процес оновлення колективу в результаті руху персоналу називається змінністю (оборотом) кадрів. Вибуття обумовлюється різноманітними як об'єктивними (скорочення виробництва, досягнення пенсійного віку, призов на військову службу, вступ до навчального закладу), так і суб'єктивними причинами (перехід на роботу, що краще задовольняє потреби працівника; особисті чи сімейні обставини).

Мобільність (Mobility) – це здатність і готовність працівників до професійних і територіальних переміщень. Професійна мобільність передбачає готовність працівника у разі необхідності змінити місце роботи і навіть освоїти нову для себе професію. На рівні підприємства розрізняємо внутрішню і зовнішню мобільність.

Внутрішня мобільність характеризується рухом персоналу

всередині підприємства (ротацією кадрів, внутрішнім набором на керівні посади, взаємозамінністю працівників у трудовому процесі тощо) і є, безумовно, позитивним процесом, оскільки полегшує пристосування підприємства до змінних умов ринкової конкуренції.

Зовнішня мобільність означає рух персоналу між даним підприємством та зовнішнім ринком праці. Певною мірою вона необхідна й позитивна, оскільки забезпечує поповнення організації новими працівниками з прогресивними ідеями та новітніми знаннями, а також працевлаштування працівників, що поривають трудові зв'язки з даним підприємством. Однак надто висока зовнішня мобільність (що виражається показниками обороту і плинності кадрів) майже напевно є результатом прорахунків у кадровій роботі підприємства і завдає йому неабияких збитків.

Підприємство, прагнучи до найвищої продуктивності праці, зацікавлене в стабільному колективі і вживає, з економічних міркувань, заходів щодо обмеження числа небажаних звільнень.

Справді, плинність персоналу спричиняє чимало економічних втрат, серед яких можна виділити прямі втрати, викликані неукомплектованістю робочих місць виконавцями. Крім того, як правило, продуктивність праці працівників, що мають намір покинути підприємство, знижується у зв'язку зі зміною їх ціннісних орієнтацій. Продуктивність праці в групі працівників, що недавно прийшли на підприємство, також нижча, ніж у середньому по підприємству, через тимчасову непристосованість до нової робочої ситуації й у зв'язку з проблемами соціальної адаптації.

Доведено, що в мобільному колективі менше передумов ефективної праці, ніж у стабільному, оскільки відсутні загальні норми поведінки, не сформована система взаємних обов'язків і вимог, розмита неформальна структура. Реакція такого колективу на управлінські впливи погано прогнозується, отже, управління ним ускладнюється.

Висока плинність кадрів знижує ефективність витрат на навчання працівників, тому що у разі їх звільнення ефект від навчання виникає або поза підприємством, що вклало в навчання кошти, або взагалі не виникає, якщо звільнення пов'язано зі зміною професії.

Водночас не можна розглядати проблеми, пов'язані зі зміною місця роботи, тільки в негативному плані. Так, зміна місця роботи може сприяти підвищенню ефективності праці, якщо нова робота більшою мірою відповідає інтересам і здібностям працівника. Крім того, зміна змісту праці знижує її монотонність, а зміни в складі трудового колективу можуть поліпшити соціально-психологічний клімат.

Неоднозначність оцінки результатів руху персоналу змушує говорити не про необхідність абсолютного обмеження цього руху, а про розумне його регулювання, тим більше, що, як показує практика, прямі

адміністративні спроби перешкоджати руху персоналу мають сумнівний успіх.

Будь-яке підприємство є відкритою системою, і його персонал перебуває у постійному русі. Має місце плинність кадрів – зміна працівників у результаті звільнень за їх власною ініціативою або в результаті розірвання трудового договору з ініціативи адміністрації. Постійно відбувається демографічний рух кадрів – переміщення працівників, викликані віковими змінами.

Чинники, що викликають рух персоналу, різноманітні, мають різні джерела, сила їх впливу різна, мінлива і найчастіше важко піддається кількісному оцінюванню.

За рівнем керованості ці чинники можуть бути розділені на три групи:

- чинники, що виникають на самому підприємстві (розмір заробітної плати, умови праці, рівень автоматизації праці, перспективи професійного зростання тощо);
- особистісні чинники (вік працівників, рівень їх освіти, досвід роботи, професійна придатність, вимоги до місця роботи тощо);
- чинники зовнішні стосовно підприємства (економічна ситуація в регіоні, сімейні обставини, поява нових підприємств та ін.).

У свою чергу, у кожній з цих груп можна виокремити чинники, що вирізняються за силою і характером їх впливу на мобільність працівників. Рух персоналу характеризується абсолютними і відносними показниками обороту та плинності.

Абсолютними показниками є оборот із прийняття; оборот зі звільнення; чисельність працівників, що змінилися; чисельність працівників, що пропрацювали весь період. Вони відображають рух персоналу в абсолютному виразі, тобто кількість працівників, що зазнали зовнішніх професійних переміщень.

Оборот із прийняття – це загальна чисельність працівників, зарахованих на роботу на підприємство за певний період (за розподілом з навчальних закладів, переведених із інших організацій, за направленнями служби зайнятості, на запрошення самого підприємства тощо).

Оборот зі звільнення – це загальна чисельність працівників, що звільнилися з роботи на даному підприємстві за певний період, згрупована за причинами звільнення. Залежно від причин оборот зі звільнення буває необхідним або надлишковим.

Необхідний оборот зі звільнення обумовлений об'єктивними причинами: досягненням пенсійного віку, станом здоров'я, призовом на військову службу тощо. Найчастіше такі звільнення просто і точно прогнозуються, а отже, їх негативні наслідки пом'якшуються завчасною підготовкою.

Надлишковий оборот зі звільнення, або плинність кадрів,

обумовлений суб'єктивними причинами (звільнення за власним бажанням та за порушення трудової дисципліни).

При вирішенні завдань управління рухом персоналу насамперед варто мати на увазі, що інтенсивність і спрямованість цього руху, в основному, визначаються плинністю кадрів, що є найменш передбачуваною і найважче регульованою частиною загального потоку переміщень працівників.

Чисельність працівників, що змінилися, – це менша величина з чисельності прийнятих і звільнених. Тобто, якщо за певний період звільнилося працівників більше, ніж було прийнято, то чисельність працівників, що змінилися, дорівнює чисельності прийнятих працівників, і навпаки.

Чисельність працівників, що пропрацювали весь період, – це різниця між обліковою чисельністю на початок періоду і кількістю звільнених з числа тих, що працювали на початок періоду. Цей показник характеризує сталість колективу за певний період.

Абсолютні показники руху персоналу прості, наочні і необхідні в економічній роботі з кадрами. Однак вони дають певну інформацію лише порівняно з відповідними показниками попередніх періодів або аналогічних підприємств, а також у співвідношенні з загальною кількістю персоналу організації. Ми не можемо оцінити абсолютного показника плинності кадрів, наприклад, 100 осіб, доки не знатимемо, яким він був у попередньому періоді, який він на аналогічних підприємствах, яку частку він становить у середньообліковій чисельності працівників. Тобто, абсолютні показники самі по собі не містять аналітичної інформації і мають значення, передусім, для порівняння та для розрахунку відносних показників.

Відносні показники руху характеризують частку працівників, що зазнали зовнішніх професійних переміщень, у загальній кількості персоналу підприємства (відсоток, коефіцієнти) і містять важливу аналітичну інформацію. Рух персоналу характеризується такими відносними показниками:

Рівень плинності кадрів оцінюється співвідношенням чисельності працівників, що звільнилися з підприємства за власним бажанням або з ініціативи адміністрації за порушення трудової дисципліни ($Ч_{ЗВ}$), та середньооблікової чисельності працівників ($Ч_{СО}$), у відсотках. Нормальним вважається рівень плинності кадрів до 5% за рік. У великих організаціях таке співвідношення може бути визначене для підприємства в цілому і для окремих категорій працівників або окремих підрозділів:

$$ПК = \frac{Ч_{ЗВ}}{Ч_{СО}} 100, \%. \qquad (7.6)$$

Інтенсивність обороту із прийняття – це співвідношення загальної

чисельності працівників, прийнятих за певний період ($Ч_{ПР}$), та середньооблікової чисельності працівників за цей період ($Ч_{СО}$):

$$I_{ОП} = \frac{Ч_{ПР}}{Ч_{СО}} 100, \%. \quad (7.7)$$

Щоб виявити причини плинності кадрів та резерви її скорочення, треба мати повну і своєчасну інформацію про мотиви звільнень працівників. Для вивчення структури мотивів звільнень звичайно використовується анкетне опитування. Попередження реальних звільнень працівників має ґрунтуватися не лише на аналізі мотивів звільнень, що вже відбулися, а й на даних про мотивацію потенційної плинності – готовності працівників до зміни місця роботи.

Існує можливість обмеження реальної плинності кадрів шляхом раціонального регулювання внутрішньофірмових переміщень працівників (внутрішньої мобільності персоналу). Чіткі перспективи таких переміщень, у тому числі і просувань по службі, підвищують зацікавленість працівників, посилюють їх прихильність до підприємства.

Основою управління рухом персоналу є встановлення закономірностей процесу плинності кадрів. Знання цих закономірностей допомагає визначити найефективніші напрямки управлінського впливу.

Запитання для самоперевірки

1. Які необхідно врахувати фактори зовнішнього середовища при визначенні чисельності?
2. Як визначається загальна чисельність промислово-виробничого персоналу?
3. Як визначити чисельність обслуговуючого персоналу?
4. Як визначити чисельність допоміжних працівників?
5. Як визначити чисельність службовців, спеціалістів та керівників?
6. Як складається баланс робочого часу одного середньоспискового робітника?

Тестові завдання

7.1. До промислово-виробничого персоналу належать:
а) керівники;
б) спеціалісти;
в) працівники медпункту заводу;
г) службовці.

7.2. До категорії службовців належать:
а) обліковці;

б) діловоди;
в) кур’єри;
г) креслярі.

7.3. До категорій спеціалістів належать:
а) начальники цехів;
б) майстри дільниць;
в) інженери;
г) економісти.

7.4. Які вихідні дані необхідні для розрахунку чисельності робітників-відрядників:
а) продуктивність праці;
б) кількість продукції, що планується випустити;
в) ціна продукції;
г) норма часу на виготовлення одиниці продукції?

7.5. Професія характеризує:
а) вид трудової діяльності;
б) відносно вузький вид робіт;
в) якість, складність праці;
г) кваліфікацію виконуваних робіт.

7.6. Сукупність постійних працівників, що мають необхідну професійну підготовку та певний досвід практичної діяльності, називають…
а) трудовим колективом підприємства;
б) персоналом підприємства;
в) трудовими ресурсами;
г) трудовим потенціалом.

7.7. Спеціалістами вищої кваліфікації називають працівників…
а) із середньою освітою та деяким практичним досвідом;
б) що обіймають певні посади, але не мають спеціальної освіти;
в) що мають наукові ступені і звання;
г) з вищою спеціальною освітою та значним практичним досвідом.

7.8. До категорії "службовець" відносять працівників, які…
а) займаються інженерно-технічними та економічними роботами;
б) зайняті безпосередньо у процесі виробництва та надання матеріальних благ;
в) здійснюють підготовку та оформлення документації, облік і контроль, господарське обслуговування;

г) обіймають посади керівників структурних підрозділів підприємства.

7.9. Різниця між обліковою та явочною чисельністю характеризує:

а) плинність персоналу;

б) структуру персоналу;

в) резерв персоналу, що має використовуватись для заміни тих, хто не виходить на роботу з поважних причин;

г) кількість персоналу, звільненого з поважних причин у цьому звітному періоді.

Практичні завдання та задачі

Задача № 7.1

Обчисліть загальну чисельність працівників на даному підприємстві, якщо коефіцієнт кваліфікації рівний 0,81; кількість працівників підприємства, що мають відповідну кваліфікаційним вимогам освіту, складає 70 чоловік.

Задача № 7.2

За певний період з підприємства з різних причин звільнилось 12 осіб, середньооблікова чисельність працівників підприємства складає 201 особу. Обчисліть рівень плинності кадрів підприємства.

Задача № 7.3

Визначити необхідну чисельність робітників-відрядників, якщо річний обсяг виробництва 900000 шт., трудомісткість виробу 0,35 години. Тривалість зміни 8 годин при однозмінному режимі роботи і 223 робочих днях. Втрати часу 4,5%. Коефіцієнт виконання норми 1,05.

Задача № 7.4

За рік кожен робітник збільшує обсяг випуску продукції на 500 грн. при умові, що за один день робочий випускає 4 вироби вартістю 5 грн. за штуку. Дійсний фонд часу робітника 250 днів на рік. Річний обсяг випуску продукції складає 120000 грн. Знайти, скільки робітників можна скоротити.

Задача № 7.5

Визначити чисельність робітників у плановому періоді, якщо обсяг випуску продукції у звітному періоді становив 21960 грн., а трудомісткість виробничої програми у плановому періоді повинна знизитись на 952 людино-дні. Річний виробіток у звітному періоді 120 грн./люд. Робочих днів у році 238.

Задача № 7.6

Розрахувати облікову чисельність налагоджувальних робітників-погодинників, якщо підприємство працює в дві зміни по 8 годин, 250 робочих днів. Втрати робочого часу робітником складають 12%. Норма обслуговування одним робітником 5 верстатів, на підприємстві 320 верстатів.

Задача № 7.7

Визначити середній розряд робітників та середній розряд робіт. Зробіть висновок чи забезпечена дільниця кваліфікованими робітниками, якщо за планом необхідно виконати роботи в такому обсязі: для 5-го розряду – 150, для 2-го – 200, для 3-го – 400 н-год. На дільниці працює 12 робітників-відрядників: 2-го розряду – 2, 3-го – 4, 5-го – 6 робітників.

Задача № 7.8

Механічному цеху потрібно виготовити за один квартал 2 500 виробів. Визначити: чисельність токарів, фрезерувальників, якщо трудомісткість токарних робіт – 42 н-год., фрезерних – 34 н-год., норми виконуються на 120%, невиходи на роботу плануються у розмірі 12% від номінального фонду часу (519 год.); списокову чисельність робітників термічної ділянки, якщо на ділянці 10 печей, норма обслуговування – 4 печі на робітника у зміну, цех працює в 3 зміни, невиходи на роботу плануються у розмірі 10%.

Задача № 7.9

Визначити планову чисельність робітників. Цех виготовляє комплект деталей для токарних верстатів. У плановому році буде виготовлено 2000 верстатів. Рік – 365 календарних днів, святкових та вихідних – 114 днів. Планові невиходи – 10%. Цех працює у 2 зміни, тривалість зміни – 8 год.

Види робіт	Норма часу на 1 шт. (хв.)	Виконання норми виробітку, $К_{вн}$ (%)
Токарні	20	110
Фрезерні	30	115
Шліфувальні	10	120

Задача № 7.10

Визначити чисельність робітників, якщо випущено: виробів А = 4000 шт., Б = 100000 шт.

Норма часу на одиницю продукції на виріб А – 6 год., виріб Б – 5,5 год. Процент виконання норм – 112%. Невиходи на роботу – 10%. Рік містить 258 робочих дні, режим роботи – 1 зміна, тривалість зміни – 8 год.

Задача № 7.11

Річна програма виробничої дільниці складає 2480 комплектів деталей. Час на обробку комплекту: для токарних робіт – 10,4 год., для фрезерних – 6,8 год. і для стругальних – 5,8 год. Запланований відсоток виконання на дільниці – 112%. Невиходи плануються у розмірі 10% від номінального фонду часу за рік (254 робочих дні). Визначити кількість робітників за фахом.

Задача № 7.12

Визначити списковy і явочну кількість основних робітників механоскладального цеху за професіями. Річне завдання і трудомісткість виробів такі:

Показники	Виріб 1	Виріб 2
Річний випуск, шт.	900	500
Зміни незавершеного виробництва, шт.	+80	+30
Трудомісткість, н-год.:		
Токарні обробки	50	30
Фрезерування	20	15
Свердління	12	10
Складання	32	20
Квн	1,25	1,2

Заплановані невиходи робітників: відпустка – 9%; державні обов'язки – 0,8%, хвороби – 3,7%. У році 255 робочих днів. Річний номінальний фонд часу – 2 079 год.

Задача № 7.13

У механічному цеху є 34 автомати. Цех функціонує у три зміни. Норма обслуговування для наладчика – 8 одиниць обладнання. Номінальний фонд часу робітника – 260 днів, чергові та додаткові відпустки – 28 днів, невиходи у зв'язку з хворобою – 3 дні. Розрахувати списковy потребу у наладчиках.

Задача № 7.14

Планова трудомісткість виробничої програми 6520 н-год., корисний фонд часу робітника – 1 865 год., плановий середній процент виконання норм виробітку – 110%. Якою повинна бути планова чисельність відрядників?

Задача № 7.15

Планова трудомісткість одного виробу – 0,8 н-год.: кількість робочих днів – 223 дні, річний обсяг виробництва – 1 млн. шт. Підприємство працює у дві зміни, тривалість зміни – 8,1 год., втрати на

регламентовані простої 5%. Середній процент виконання норм виробітку 114%. Визначити планову чисельність робітників-відрядників.

Задача № 7.16

Визначити чисельність основних і допоміжних робітників, якщо річний випуск виробів заводу становить: машина "МА" – 2 200 шт. із нормою часу на виріб – 490 год., машина "МБ" – 150 шт. із нормою часу на виріб – 800 год. Норми робітники перевиконують на 20%. Невиходи на роботу плануються у розмірі 10%. Робочих днів – 258, тривалість робочої зміни – 8,2 год. Чисельність допоміжних робітників – 40% від чисельності основних робітників.

Задача № 7.17

Дільницю обслуговує 10 контролерів. Програма випуску продукції дільницею та трудомісткість контрольних операцій наведена в таблиці.

Деталі	Місячний обсяг випуску, шт.	Трудомісткість контролю однієї деталі, хв.
Поршень	16 000	3,0
Клапан	20 000	2,0
Шток	32 000	1,0

Визначити, яка кількість контролерів може забезпечити 100% контроль на дільниці, якщо протягом місяця маємо 22 робочих дні, одну зміну, тривалість якої 8 годин.

Задача № 7.18

У звітному році обсяг випуску продукції становив 750 000 грн., а середньоспискова чисельність промислово-виробничого персоналу – 150 чол. У плановому році обсяг продукції передбачається збільшити на 7%, продуктивність праці одного працівника теж збільшиться на 7%. Визначити, як зміниться спискова чисельність працюючих.

Задача № 7.19

Визначити ефективний фонд часу одного робітника, якщо у році 365 календарних днів, святкових та вихідних – 112, передсвяткових – 7, тривалість відпустки – 21 день. На виконання державних обов'язків витрачено – 0,5%, дні хвороби становлять – 1,5%, додаткова відпустка – 10% від номінального фонду часу. Передсвяткові дні скорочені на 1 годину. Тривалість робочого дня – 8,2 год.

8.1 Сутність і значення продуктивності праці
8.2. Показники вимірювання продуктивності праці
8.3. Фактори і резерви підвищення продуктивності праці

8.1 Сутність і значення продуктивності праці

Основною проблемою економічної теорії і господарської практики є аналіз співвідношення результатів і витрат, що в загальному розумінні називаємо ефективністю.

Витрати визначаються обсягом (вартістю) використаних економічних ресурсів. Як відомо, економічні ресурси заведено поділяти на три великі групи: робоча сила (трудовий потенціал, людський капітал); компоненти природних ресурсів (земля та сировина); компоненти засобів виробництва (фізичний капітал). Відповідно окремо визначається ефективність використання робочої сили, природних ресурсів або капіталу.

Результати характеризуються обсягами та вартістю виробленої і реалізованої продукції, розмірами доданої вартості, прибутку, а також показниками конкурентоспроможності, якості життя, екології тощо. Найчастіше результати виражаються обсягами продукції або розміром прибутку. Якщо у розрахунку ефективності результати визначаються обсягом продукції, то ми одержимо показники, які називаються ***продуктивністю (Productivity),*** а якщо розміром прибутку, то такі показники ефективності називаються ***рентабельністю (прибутковістю) (Profitability).***

Узагальнювальним показником ефективності використання робочої сили є продуктивність праці, що, як і всі показники ефективності, характеризує співвідношення результатів та витрат, у даному випадку – результатів праці та витрат праці.

Продуктивність праці показує співвідношення обсягу вироблених матеріальних або нематеріальних благ та кількості затраченої на це праці. Тобто зростання продуктивності праці означає збільшення обсягу вироблених благ без збільшення трудовитрат.

У широкому розумінні зростання продуктивності праці означає постійне вдосконалення людьми економічної діяльності, постійне знаходження можливості працювати краще, виробляти більше якісніших благ при тих самих або й менших затратах праці.

Зростання продуктивності праці забезпечує збільшення реального продукту й доходу, а тому воно є важливим показником економічного зростання країни. Оскільки збільшення суспільного продукту в розрахунку на душу населення означає підвищення рівня споживання, а отже, і рівня

життя, то економічне зростання стає однією з головних цілей держав з ринковою системою господарювання.

Кожне підприємство характеризується певним рівнем продуктивності праці, який може зростати або знижуватися під дією різних чинників. Підвищення продуктивності праці є безперечною умовою прогресу та розвитку виробництва.

За відомим визначенням К. Маркса, зростання продуктивності праці полягає в тому, що частка затрат живої праці в продуктах зменшується, а частка затрат минулої праці (втіленої в засобах виробництва) – збільшується, але так, що загальна сума праці в кожній одиниці продукту зменшується.

На рівень продуктивності праці на підприємстві впливають рівень екстенсивного використання праці, інтенсивність праці та техніко-технологічний стан виробництва.

Рівень екстенсивного використання праці показує ступінь її продуктивного використання та тривалість протягом робочого дня при незмінності інших характеристик. Чим повніше використовується робочий час, чим менше простоїв й інших втрат робочого часу і чим триваліший робочий день, тим вищий рівень екстенсивного використання праці і, відповідно, продуктивності праці. Однак зростання продуктивності праці за рахунок екстенсивних характеристик має чіткі межі: законодавчо встановлену тривалість робочого дня і робочого тижня. Якщо протягом законодавчо встановленої тривалості робочого часу останній повністю витрачається на продуктивну працю, то це і є верхня межа рівня екстенсивного використання праці.

Інтенсивність праці характеризує ступінь її напруженості і визначається кількістю фізичної та розумової енергії людини, витраченої за одиницю часу. Підвищення інтенсивності праці також має свої межі, а саме: фізіологічні та психічні можливості людського організму. Нормальна інтенсивність праці означає таку витрату життєвої енергії людини протягом робочого часу, яку можна повністю поновити до початку наступного робочого дня при реально доступній для цієї людини якості харчування, медичного обслуговування, використання вільного часу тощо.

Отже, рівень екстенсивного використання праці та інтенсивність праці — це важливі фактори зростання продуктивності праці, які, однак, мають чіткі обмеження, тобто не можуть використовуватися безкінечно.

Джерелом зростання продуктивності праці, яке не має меж, є техніко-технологічне вдосконалення виробництва під дією науково-технічного прогресу. За кілька останніх десятиріч у розвинених країнах рівень екстенсивного використання праці зменшився більше ніж удвічі, інтенсивність праці не зростала, а продуктивність збільшилася в кілька разів, що проявилося у значному зростанні добробуту і рівня споживання всіх верств працюючого населення. Тобто, саме за рахунок науково-техніч-

ного прогресу продуктивність праці зростає так швидко, що дає можливість виробляти все більше споживчих благ меншою кількістю праці.

8.2. Показники вимірювання продуктивності праці

Залежно від прямого чи оберненого співвідношення цих величин ми маємо два показники рівня продуктивності праці: виробіток і трудомісткість.

Виробіток (Making) – це прямий показник рівня продуктивності праці, що визначається кількістю продукції (робіт, послуг), виробленої одним працівником за одиницю робочого часу, і розраховується за формулою

$$B = \frac{V}{T}, \tag{8.1}$$

де B – виробіток; V – обсяг виробництва продукції (робіт, послуг); T – затрати праці на випуск відповідного обсягу продукції (робіт, послуг).

Трудомісткість (Labour intensiveness) – це обернений показник рівня продуктивності праці, що характеризується кількістю робочого часу, витраченого на виробництво одиниці продукції (робіт, послуг), і розраховується за формулою

$$TM = \frac{T}{V}. \tag{8.2}$$

Для планування й аналізу праці на підприємстві розраховуються різні види трудомісткості.

Технологічна трудомісткість (T_T) визначається витратами праці основних робітників. Розраховується для окремих операцій, деталей, виробів.

Трудомісткість обслуговування (T_o) визначається витратами праці допоміжних робітників, що зайняті обслуговуванням виробництва.

Виробнича трудомісткість (T_B) складається з технологічної трудомісткості та трудомісткості обслуговування, тобто показує витрати праці основних і допоміжних робітників на виконання одиниці роботи.

Трудомісткість управління (T_v) визначається витратами праці керівників, професіоналів, фахівців, технічних виконавців.

Повна трудомісткість продукції ($T_П$) відображає всі витрати праці на виготовлення одиниці кожного виробу. Вона визначається за формулою

$$T_П = T_T + T_O + T_У = T_B - T_У. \tag{8.3}$$

8.3. Фактори і резерви підвищення продуктивності праці

До групи *соціально-економічних факторів* зростання продуктивності праці відносять усі фактори, що сприяють поліпшенню якості

робочої сили. Це, насамперед, такі характеристики працівників, як рівень кваліфікації та професійних знань, умінь, навичок; компетентність, відповідальність; здоров'я та розумові здібності; професійна придатність, адаптованість, інноваційність та професійна мобільність, моральність, дисциплінованість, вмотивованість (здатність реагувати на зовнішні стимули) і мотивація (внутрішнє бажання якісно виконувати роботу). До цієї групи факторів належать також такі характеристики трудових колективів, як трудова активність, творча ініціатива, соціально-психологічний клімат, система ціннісних орієнтацій.

До групи *матеріально-технічних факторів* зростання продуктивності праці відносять усі фактори, що сприяють прогресивним змінам у техніці і технології виробництва, а саме: модернізацію обладнання; використання нової продуктивнішої техніки; підвищення рівня механізації й автоматизації виробництва; впровадження нових прогресивних технологій; використання нових ефективніших видів сировини, матеріалів, енергії тощо.

До групи *організаційно-економічних факторів* зростання продуктивності праці належать прогресивні зміни в організації праці, виробництва та управління. До них входять: удосконалення структури апарату управління та систем управління виробництвом, повсюдне впровадження та розвиток автоматизованих систем управління; поліпшення матеріальної, технічної та кадрової підготовки виробництва, удосконалення організації виробничих і допоміжних підрозділів; удосконалення розподілу та кооперації праці, розширення сфери суміщення професій і функцій, упровадження передових методів та прийомів праці.

Запитання для самоперевірки

1. Дайте означення поняття "продуктивність праці".
2. Охарактеризуйте поняття "продуктивність індивідуальної праці" та "продуктивність суспільної праці".
3. Які Ви знаєте методи вимірювання та показники продуктивності праці?
4. Дайте означення поняття "виробіток". Визначте його показники.
5. Дайте означення поняття "трудомісткість". Які ви знаєте види трудомісткості? Охарактеризуйте їх.
6. Охарактеризуйте фактори підвищення продуктивності праці.

Тестові завдання

8.1. Продуктивність індивідуальної праці відображає:
а) затрати живої праці робітників;

б) затрати живої та речової праці.
в) затрати кількості матеріалів;
г) затрати кількості основних фондів.

8.2. Норми виробітку – це:
а) необхідна для виконання певної роботи чисельність персоналу;
б) кількість продукції, яка повинна бути вироблена за одиницю часу;
в) кількість одиниць обладнання, яка обслуговується одним робітником;
г) величина обігових коштів.

8.3. До норм праці належать:
а) норма часу;
б) норма виробітку;
в) норма чисельності;
г) норма обслуговування.

8.4. Рівень продуктивності праці характеризують:
а) фондовіддача і фондомісткість;
б) виробіток на одного працюючого;
в) трудомісткість продукції;
г) фондоозброєність праці.

8.5. Продуктивність праці вимірюється показниками:
а) натуральними;
б) вартісними;
в) трудовими;
г) трудовими, натуральними, вартісними.

8.6. На динаміку продуктивності праці впливають такі фактори:
а) структурні зрушення;
б) підвищення технічного рівня виробництва;
в) удосконалення управління, організації виробництва та праці;
г) зміна обсягів виробництва продукції.

8.7. Розподіл та зайнятість робочої сили в командно-адміністративній системі регулює:
а) біржа праці;
б) державні органи влади;
в) ринок;
г) професійні спілки.

8.8. Диференціація доходів населення визначається рівнем:
а) продуктивності праці;
б) продуктивних сил;
в) виробничих відносин;
г) фондоозброєності; політикою в галузі соціального захисту.

8.9. Організація оплати праці значною мірою залежить від:
а) якості нормативних матеріалів;
б) існуючої системи виплати соціальної допомоги;
в) чинної системи преміювання;
г) усе зазначене.

8.10. В умовах ринкової економіки на всіх рівнях управління можна виокремити завдання щодо поліпшення організації праці, а саме:
а) соціальні;
б) економічні;
в) соціально-економічні;
г) соціально-психологічні.

Практичні завдання та задачі

Задача № 8.1

Визначити виробничі потужності групи однакового технічного обладнання з випуском однорідної продукції, продуктивність якого становить 170 одиниць товару за зміну, середньорічна кількість устаткування 200 од., а планові витрати часу на капітальний і поточний ремонт 200 та 70 год. відповідно.

Задача № 8.2

Оцінити коефіцієнт виробничої потужності підприємства, що фактично за рік виготовляло продукції на 200000 грн., а його середньорічна виробнича потужність становить 600000 грн. Чи на повну потужність працювало підприємство?

Задача № 8.3

Знайти виробіток і трудомісткість, якщо обсяг виробництва продукції за рік становив 69000 тонн продукту, а для виготовлення такої кількості продукції до виробничого процесу був залучений 71 працівник.

Задача № 8.4

Визначити виробничу потужність складального цеху, якщо загальна площа цеху 967 кв. м; коефіцієнт використання площі 0,96; габарити

виробу 2,1×0,9 $м^2$ коефіцієнт, який враховує підходи та проїзди до робочого місця, 0,28. Тривалість виробничого циклу складання виробу 2,8 години. Протягом року цех працює 254 робочих дні в 2 зміни по 8 годин. Втрати часу 7%. Коефіцієнт виконання норми 1,1

Задача № 8.5

Знайти коефіцієнт екстенсивного використання обладнання, якщо підприємство працює в 2 зміни по 8 годин, втрати часу на ремонт обладнання – 2%. В місяці 22 робочих дні. Фактичний фонд часу роботи обладнання за місяць 1750 годин.

Задача № 8.6

Знайти резерви збільшення випуску продукції за рахунок підвищення коефіцієнта змінності роботи обладнання, якщо на підприємстві відпрацьовано за рік 48060 станко-годин. Коефіцієнт змінності при цьому 1,8 при двозмінній роботі. Випуск продукції за одну станко-годину 10,25 грн.

Задача № 8.7

На обробку деталі витрачалось 18 хв. Після перегляду норм часу на дану деталь була встановлена норма 15 хв. Обчислити на скільки відсотків знизилась трудомісткість роботи і зросла продуктивність праці.

Задача № 8.8

Підприємство випустило товарної продукції на 522000 грн. Вартість незавершеного виробництва на початок року склала 155000 грн., а на кінець року – 172000 грн. Залишки готової продукції на складах на початок року – 90000 грн., а на кінець – 66000 грн. Визначити обсяг валової і реалізованої продукції.

Задача № 8.9

Визначити процент зростання продуктивності праці у плановому році порівняно зі звітами заготівельного, механічного і складального цехів та заводу в цілому при таких даних:

Найменування цеху	Валова продукція тис. грн.		Середньоспискова кількість робітників	
	звіт	план	звіт	план
Заготівельний	2500	2900	240	245
Механічний	4500	5800	480	500
Складальний	6900	7779	625	650

Задача № 8.10

Загальна трудомісткість виробничої програми 2500 н-год. Норма часу на одиницю виробу 15 хвилин. Виробіток на одного робітника 250 шт. Знайти необхідну кількість робітників.

Задача № 8.11

В першому кварталі підприємство виготовило та реалізувало 6000 шт. виробів за ціною 80 грн. (без ПДВ). Загальні постійні витрати складають 70000 грн., питомі змінні – 60 грн. У другому кварталі підприємство планує збільшити прибуток на 10%. Визначити обсяг продукції, який необхідно реалізувати, щоб збільшити прибуток на 10%.

Задача № 8.12

Розрахувати підвищення продуктивності праці порівняно з планом, якщо план випуску продукції – 920 тис. грн., чисельність працюючих – 210 чоловік, фактичний план виконано на 105%, а чисельність зменшилася на 5 чоловік.

Задача № 8.13

У звітному році було випущено виробів А – 450000 шт., виробів Б – 80000 шт., виробів В – 15000 шт. Трудомісткість виробів А – 35 год., Б – 52 год ., В – 105 год. У плановому році намічено знизити трудомісткість виробу А на 5 год., виробу Б – на 2 години і випустити 18000 шт. виробів В при витратах 102 год. часу на виріб. Програма виконання плану за виробами А і Б залишається незмінною. Визначити процент зростання продуктивності праці заводу в цілому, якщо на заводі працює 950 чоловік промислового персоналу.

Задача № 8.14

За звітний період випущено 576000 виробів при чисельності 2300 чол. У наступному році планується випустити 835000 виробів при збільшенні чисельності на 20%. Визначити зростання та показники продуктивності праці у звітному і плановому періодах.

Задача № 8.15

Обсяг виробничої програми підприємства у базовому періоді становив 368 млн. грн. і зріс у плановому періоді на 11%. Виробіток на одного працюючого у базовому періоді становить 2,3 млн. грн. За рахунок кращої організації виробництва чисельність промислово-виробничого персоналу зменшиться у плановому періоді на 9 чол. Визначити процент зростання продуктивності праці та чисельність працюючих на підприємстві у плановому періоді.

Задача № 8.16

У зв'язку з проведенням заходів з удосконалення технології виробництва трудомісткість виготовлення виробів у цеху зменшилась так:

Вироби	Кількість виробів за планом, Nпл, шт.	Норма часу на один виріб фактична, t шт. ф, н-год.	Норма часу на один виріб планова, t шт. пл, н-год.
А	3500	12	10
Б	9000	15	12
В	6000	20	15

35% загальної чисельності працюючих у цеху – робітники-відрядники. У середньому дійсний річний фонд часу роботи одного робітника вважати таким, що дорівнює 1900 год. Визначити процент зростання продуктивності праці за рахунок удосконалення технології виробництва.

Задача № 8.17

Введення системи регламентованої подачі інструменту на робоче місце та своєчасна його заміна (за графіком) приводить до зменшення внутрішньозмінних витрат робочого часу в середньому на 22 хв. Робітники цеху становлять 60% від загальної чисельності працюючих. Визначити показник зростання продуктивності праці за рахунок введеної системи обслуговування.

Задача № 8.18

У плановому році передбачається введення нової техніки, зміни об'єму кооперованих поставок та деякі заходи щодо організації робочих місць, які забезпечують більш повне використання робочого часу.

Введення нового устаткування привело до зниження трудомісткості робіт на верстатах з 230 до 218 тис. н-год. Верстатники у цеху становлять 40% усіх робітників. У результаті покращання організації обслуговування робочих місць у верстатників у середньому скоротились витрати часу на 12 хв. за зміну. За рахунок покращання планування обсяг виробів кооперованих поставок зріс на 15%.

Визначити загальний показник зростання продуктивності праці у цеху за рахунок цих заходів.

9.1 Поняття та функції заробітної плати на підприємстві
9.2 Форми і системи оплати праці на підприємстві
9.3 Державне регулювання оплати праці

9.1 Поняття та функції заробітної плати на підприємстві

У відповідності зі ст. 1 Закону України "Про оплату праці" від 24.03.1995 р. № 108/95-ВР ***заробітна плата (Ettlings)*** – це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку, згідно з трудовим договором, власник або уповноважений ним орган сплачує працівнику за виконану роботу або зроблені послуги.

Заробітна плата працівника, незалежно від виду підприємства, залежить від складності та умов виконуваної роботи, професійно-ділових якостей працівника, результатів його праці і кінцевих результатів господарської діяльності підприємства, регулюється податками і максимальним розміром не обмежується.

Як соціально-економічна категорія заробітна плата служить основним засобом задоволення особистих потреб працюючих, економічним важелем, що стимулює розвиток суспільного виробництва, ріст продуктивності праці, скорочення витрат на виробництво, засіб перерозподілу кадрів по галузях.

Розрізняють номінальну і реальну заробітну плату.

Номінальна заробітна плата – це нарахована та отримана працівником заробітна плата за його працю за певний період.

Реальна заробітна плата – це кількість товарів і послуг, які можна придбати за номінальну заробітну плату; реальна заробітна плата – це "купівельна спроможність" номінальної заробітної плати.

Заробітна плата складається з основної (постійної) і додаткової (змінної) частин, а також заохочувальних виплат.

Основна заробітна плата – це винагорода за виконану роботу відповідно до встановлених норм праці (норми часу, виробітку, обслуговування, посадові обов'язки). Вона встановлюється у вигляді тарифних ставок (окладів) і відрядних розцінок для працівників та посадових окладів для службовців. Її розмір залежить від результатів роботи самого працівника.

Додаткова заробітна плата – це винагорода за працю понад установленої норми, за трудові досягнення і винахідництво, за особливі умови праці. Вона включає доплати, надбавки, гарантійні і компенсаційні виплати, передбачені чинним законодавством; премії, пов'язані з виконанням виробничих завдань і функцій.

Основні *функції* заробітної плати:

- *відтворювальна* (забезпечує нормальне відтворення робочої сили відповідної кваліфікації);

- *стимулювальна* (націлює працівників на ефективну діяльність на робочих місцях);

- *регулювальна* (повинна бути диференційована за професіями і рівнем кваліфікації працівника, важливістю та складністю виконуваної роботи);

- *соціальна* (повинна забезпечувати рівну оплату за однакову роботу, враховуючи принцип соціальної справедливості).

При розробці політики в області заробітної плати та її організації на підприємстві необхідно враховувати такі *принципи при оплаті праці*:

- справедливість, тобто рівна оплата за рівну працю;

- урахування складності виконуваної роботи і рівень кваліфікації праці;

- урахування шкідливих умов праці і важкої фізичної праці;

- стимулювання за якість праці і сумлінне ставлення до роботи;

- матеріальне покарання за допущений брак і безвідповідальне ставлення до своїх обов'язків, що призвели до яких-небудь негативних наслідків;

- випередження темпів росту продуктивності праці у порівнянні з темпами росту середньої заробітної плати;

- індексація заробітної плати відповідно до рівня інфляції;

- застосування прогресивних форм і систем оплати праці, що найбільшою мірою відповідають потребам підприємства.

9.2 Форми і системи оплати праці на підприємстві

У сучасних умовах на підприємствах застосовуються різні форми і системи оплати праці, але найбільше поширення отримали три форми оплати праці: відрядна, погодинна і тарифна.

Відрядна оплата праці (Piece-rate pays of labour) – це оплата праці за кількість виготовленої продукції (робіт, послуг), вона заснована на оплаті праці в прямій залежності від її результатів.

Відрядну систему оплати праці на підприємстві найбільш доцільно застосовувати в таких випадках:

- є можливість точного обліку обсягів виконуваних робіт;

- є значні замовлення на виготовлювану продукцію, а чисельність робітників обмежена;

- одне зі структурних підрозділів підприємства (цех, дільниця, робоче місце) є "вузьким" місцем, тобто стримує випуск продукції в інших технологічно взаємозалежних підрозділах;

- застосування цієї системи негативно не відобразиться на якості продукції;

- існує гостра необхідність у збільшенні випуску продукції в цілому по підприємству.

Відрядну оплату праці не рекомендується використовувати в тому випадку, якщо:

- погіршується якість продукції;
- порушуються технологічні режими;
- погіршується обслуговування устаткування;
- порушуються вимоги техніки безпеки;
- перевитрачаються сировина і матеріали.

Різновиди відрядної оплати праці:

Відрядно-преміальна – це така система оплати праці, коли робітник отримує не тільки відрядний заробіток, але і премію. Премія звичайно встановлюється за досягнення певних показників: виконання плану виробництва продукції, завдань щодо якості продукції або економії у витраті матеріальних й інших видів ресурсів.

Непряма-відрядна – застосовується для оплати праці допоміжних робітників, заробітна плата яких залежить від результатів праці основних робітників, що обслуговуються ними.

Питома вага робітників, які отримують заробіток за цією системою, порівняно невелика.

Відрядно-прогресивна оплата праці, як правило, вводиться тимчасово на найважливіших ділянках основного виробництва. При цій системі заробіток робітника визначається після виконання норми виробітки, як і при прямій відрядній оплаті, тобто за встановленими розцінками. При перевиконанні встановленої норми прогресивно збільшуються доплати до основної відрядної розцінки. Нарахування прогресивних доплат робиться за результатами місячної роботи. Така система оплати праці застосовується звичайно на важливих дільницях, що є "вузьким місцем", у випадку особливої необхідності матеріального стимулювання робітників у зростанні виробітку. Недолік цієї системи в тому, що заробіток робітника зростає швидше, чим продуктивність праці. Розрахунок вимагає великої обчислювальної роботи.

Колективна відрядна (бригадна) оплата праці – відрядна форма оплати праці за результатами роботи колективу (бригади). Спочатку розраховується заробіток усієї бригади як при прямій відрядній системі, використовуючи бригадну розцінку. Потім цей заробіток розподіляється між членами бригади методом коефіцієнто-годин або методом коефіцієнта виконання норм. Головна перевага даної системи в тому, що вона зацікавлює усіх робітників даної бригади в кінцевих результатах роботи, сприяє розвитку в них почуття відповідальності і взаємодопомоги.

Акордна система оплати праці – це різновид відрядної оплати

праці, сутність якої полягає в тому, що розмір оплати праці встановлюється на весь обсяг виконаних робіт із визначенням терміну його виконання.

На підприємстві найбільш доцільно застосовувати акордну оплату праці в таких випадках:

- підприємство не вкладається в терміни із виконанням якогось замовлення, і при його невиконанні воно буде зобов'язано заплатити значні суми штрафних санкцій у зв'язку з умовами договору;
- при надзвичайних обставинах (пожежах, обвалах, виходах з ладу основної технологічної лінії з серйозної причини), що призведуть до припинення виробництва;
- при гострій виробничій необхідності виконання окремих робіт або впровадженні нового обладнання на підприємстві.

Погодинна оплата праці (Hour payment of labour) – це оплата праці за відпрацьований час.

Ця форма має такі системи:

Проста погодинна – розраховується як добуток годинної тарифної ставки робочого даного розряду на відпрацьований час у даному періоді.

Погодинно-преміювальна – це така оплата праці, коли робітник отримує не тільки заробіток за кількість відпрацьованого часу, але і певний відсоток премії до цього заробітку.

Система посадових окладів. За цією системою отримують плату працівники, робота яких має стабільний характер.

Погодинну систему оплати праці найбільш вигідно застосовувати, якщо:

- на підприємстві функціонують потокові і конвеєрні лінії зі строго заданим ритмом;
- функції робітника зводяться до спостереження і контролю за ходом технологічного процесу;
- витрати на визначення планової та облік зробленої кількості продукції відносно великі;
- кількісний результат праці не може бути виміряний і не є визначальним;
- якість праці важливіше його кількості;
- робота є небезпечною;
- робота неоднорідна за своїм характером і нерегулярна за навантаженням;
- на даний момент збільшення випуску продукції (робіт, послуг) на тому чи іншому робочому місці є недоцільним для підприємства;
- збільшення випуску продукції може призвести до браку або зниження її якості.

Тарифна система (Tariff system) являє собою основу для диференціації заробітної плати відповідно до кваліфікації, умов і

шкідливості праці, а також у районному, міжгалузевому, галузевому і внутрішньозаводському розрізах. Вона містить у собі нормативні документи, що характеризують якісні особливості різної конкретної праці, дозволяє зіставляти між собою всі різноманітні види праці, враховувати їхню складність, умови виконання і народногосподарське значення, відбивати якість праці в заробітній платі.

У тарифній системі відображені питання поділу праці робітників за професією, фахом і кваліфікацією.

Тарифно-кваліфікаційні довідники – це нормативні документи, у яких усі види робіт, що виконуються на тому або іншому виробництві, діляться на групи в залежності від їхньої складності.

Тарифна ставка – абсолютний розмір оплати праці різних груп і категорій робітників за одиницю часу. Вона встановлюється урядом для кожної галузі окремо, як правило, для робітників, праця яких за складністю належить до першого розряду. Ставка першого розряду визначається згідно з встановленим державою розміром мінімальної заробітної плати і визначає рівень заробітної плати некваліфікованого робітника. Тарифні ставки інших (наступних) розрядів розраховуються множенням тарифної ставки першого розряду на відповідний тарифний коефіцієнт.

Оплата праці керівників і службовців здійснюється відповідно до посадових окладів. Розподіл працівників по посадах здійснюється за допомогою Єдиної номенклатури (переліку) посад і Кваліфікаційного довідника посад керівників і службовців. У довіднику відображені кваліфікаційні характеристики кожної посади, які складаються з трьох розділів: посадові обов'язки, професійні знання, кваліфікаційні вимоги. Схема посадових окладів являє собою перелік посад на підприємствах відповідних галузей промисловості з вказанням місячного посадового окладу або коефіцієнта.

Кваліфікаційний рівень визначається діленням заробітної плати окремих працівників на сформований на підприємстві мінімальний рівень оплати праці. При віднесенні робочого або фахівця до тієї чи іншої кваліфікаційної групи береться до уваги не тільки кваліфікаційний рівень, розрахований на основі заробітної плати, але і відповідність працівника професійним вимогам, а також конкретні посадові обов'язки. Виконання робіт більш високої кваліфікаційної групи може служити підставою для переведення конкретного працівника в цю групу і присвоєння йому відповідного кваліфікаційного рівня.

Цей метод розрахунку фонду оплати праці простий, зрозумілий робітникам, позитивно ними сприймається. Він припускає пряме ув'язування трудового внеску працівників з оплатою і просуванням по службових східцях.

9.3 Державне регулювання оплати праці

Держава здійснює регулювання оплати праці працівників підприємств усіх форм власності шляхом встановлення розміру мінімальної заробітної плати та інших державних норм і гарантій, встановлення умов і розмірів оплати праці керівників підприємств, заснованих на державній, комунальній власності, працівників підприємств, установ та організацій, що фінансуються чи дотуються з бюджету, регулювання фондів оплати праці працівників підприємств-монополістів згідно з переліком, що визначається Кабінетом Міністрів України, а також шляхом оподаткування доходів працівників.

Умови розміру оплати праці працівників установ та організацій, що фінансуються з бюджету, визначаються Кабінетом Міністрів України, крім випадку, передбаченого частиною першою статті 10 цього Закону.

Розмір мінімальної заробітної плати визначається з урахуванням:

- вартісної величини мінімального споживчого бюджету з поступовим зближенням рівнів цих показників в міру стабілізації та розвитку економіки країни;
- загального рівня середньої заробітної плати;
- продуктивності праці, рівня зайнятості та інших економічних умов.

Мінімальна заробітна плата встановлюється у розмірі не нижчому за вартісну величину межі малозабезпеченості в розрахунку на працездатну особу.

Розмір мінімальної заробітної плати може переглядатися при внесенні змін до закону про Державний бюджет України залежно від зростання індексу цін на споживчі товари і тарифів на послуги за угодою сторін колективних переговорів.

Норми оплати праці (за роботу в надурочний час; у святкові, неробочі та вихідні дні; у нічний час; за час простою, який мав місце не з вини працівника; при виготовленні продукції, що виявилася браком не з вини працівника; працівників молодше вісімнадцяти років, при скороченій тривалості їх щоденної роботи тощо) і гарантії для працівників (оплата щорічних відпусток; за час виконання державних обов'язків; для тих, які направляються для підвищення кваліфікації, на обстеження в медичний заклад; для переведених за станом здоров'я на легшу нижче оплачувану роботу; переведених тимчасово на іншу роботу у зв'язку з виробничою необхідністю; для вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, переведених на легшу роботу; при різних формах виробничого навчання, перекваліфікації або навчання інших спеціальностей; для донорів тощо), а також гарантії та компенсації працівникам в разі переїзду на роботу до іншої місцевості, службових відряджень, роботи у польових

умовах тощо встановлюються Кодексом законів про працю України та іншими актами законодавства України.

Норми і гарантії в оплаті праці, передбачені частиною першою цієї статті та Кодексом законів про працю України, є мінімальними державними гарантіями.

Оплата праці працівників установ і організацій, що фінансуються з бюджету, здійснюється на підставі законодавчих та інших нормативних актів України, генеральної, галузевих, регіональних угод, колективних договорів у межах бюджетних асигнувань та інших позабюджетних доходів.

Обсяги витрат на оплату праці працівників установ і організацій, що фінансуються з бюджету, затверджуються одночасно з бюджетом.

Запитання для самоперевірки

1. Оплата праці. Сучасна політика оплати праці.
2. Механізм державного регулювання оплати праці.
3. Тарифна система, зміст її елементів.
4. Оплата праці керівників, спеціалістів, службовців.
5. Основи організації оплати праці.
6. Форми та системи оплати праці.
7. Розкрити зміст та методи розрахунку заробітної плати.

Тестові завдання

9.1. При відрядній формі оплата праці проводиться за:

а) нормами і розцінками, встановленими за розрядом виконуваних робіт;

б) тарифною сіткою;

в) штатним розкладом підприємства;

г) штатним розкладом плюс преміальні.

9.2. Основна заробітна плата – це…

а) будь-який заробіток, що залежить від результатів праці працівника і визначається тарифними ставками, розцінками, посадовими окладами;

б) встановлений державою розмір зарплати, нижче якого не може здійснюватись оплата за фактично виконану роботу;

в) будь-який заробіток, що за трудовим договором оплачується працівникові за виконану роботу та надані послуги;

г) заробітна плата за понаднормову роботу.

9.3. Заробіток працівника, що розраховується шляхом

перемноження кількості одиниць виробленої продукції та розцінки за одиницю продукції, є заробіток при…

а) відрядно-прогресивній системі;

б) прямій відрядній системі;

в) непрямій системі;

г) відрядно-преміальній системі.

9.4. До сфери державного регулювання оплати праці згідно з чинним законодавством належить регулювання…

а) мінімальної заробітної плати;

б) оплати праці в організаціях, що фінансуються з бюджету;

в) розмірів посадових окладів керівників державних підприємств;

г) усі наведені відповіді правильні.

9.5. До погодинної форми оплати праці належить:

а) акордна;

б) непряма відрядна;

в) відрядно-преміальна;

г) жодна з наведених форм;

9.6. Тарифна система оплати праці працівників включає:

а) тарифні ставки, тарифно-кваліфікаційний довідник;

б) тарифні ставки, тарифні сітки, тарифно-кваліфікаційний довідник;

в) тарифні ставки, посадові оклади;

г) тарифно-кваліфікаційний довідник, тарифні ставки, положення про преміювання.

9.7. Мінімальна заробітна плата – це…

а) будь-який заробіток, що залежить від результатів праці працівника і визначається тарифними ставками, розцінками, посадовими окладами;

б) встановлений державою розмір зарплати, менше якого не може здійснюватись оплата за фактично виконану роботу за повний місяць;

в) будь-який заробіток, що за трудовим договором виплачується працівникові за виконану роботу чи надані послуги.

г) заробітна плата за один робочий тиждень.

9.8. Відрядна форма оплати праці включає:

а) пряму відрядну;

б) відрядно-преміальну;

в) відрядно-прогресивну;

г) акордну.

9.9. Основна (тарифна) частина заробітної плати працівників залежить від:

а) результатів його праці;

б) рівня його кваліфікації;

в) складності робіт, що ним виконуються;

г) результатів господарської діяльності підприємства, на якому він працює.

Практичні завдання та задачі

Задача № 9.1

Обчисліть середній тарифний розряд для групи робіт та робітників, якщо відомо такі дані: трудомісткість тарифного розряду робіт та робітників, а також чисельності груп робітників:

№ групи	Трудомісткість робіт, год., T_{pi}	Чисельність груп робітників, чол., M_{mi}	Трудомісткість робіт, год., T_{ni}	Чисельність груп робітників, чол., φ_{pi}
1	20	7	29	13
2	19	9	19	13
3	17	7	18	15
4	21	11	20	14
5	20	12	23	11

Задача № 9.2

Обчислити середню тарифну ставку з оплати праці групи робітників, якщо тарифна ставка 1-го розряду – 45 коп., 2-го розряду – 70 коп., 3-го розряду – 1 грн., а чисельність робітників відповідних розрядів – 10, 20, 17 чоловік.

Задача № 9.3

Обчислити заробітну плату директора фірми, посадовий оклад якого рівний 2500 грн., номінальний місячний фонд робочого часу – 168 годин, з яких фактично відпрацьовано протягом місяця – 141 година.

Задача № 9.4

Визначити плановий фонд заробітної плати за відрядною та відрядно-преміальною системою оплати праці, якщо планується виготовити 300 од. продукції одного виду і 470 од. іншого. Процес виготовлення складається з трьох операцій, перша відрядна розцінка за які

відповідно становить – 6,8 та 10 грн., плановий процент збільшення премії відрядної розцінки становить 9%.

Задача № 9.5

Розрахувати середню годинну ставку робітників дільниці, якщо на дільниці 8 робітників, троє з них мають 5-й розряд, двоє – 4-й, троє – 3-й. Годинна тарифна ставка 1-го розряду 2,45 грн. Тарифні коефіцієнти третього розряду – 1,35; четвертого – 1,55; п'ятого – 1,78.

Задача № 9.6

Визначити заробітну плату підсобника за 22 дні, денна тарифна ставка якого становить 12 грн./зміну. Підсобник обслуговує двох основних робітників. Змінна норма виробітку першого робітника 20 шт., а другого 16 шт. Фактичний випуск за зміну першим основним робітником 35 виробів, другим 25 виробів. Система оплати непряма відрядна.

Задача № 9.7

Необхідно визначити погодинно-преміальну зарплату слюсаря 5-го розряду, який відпрацював 20 днів. Тривалість робочої зміни складає в середньому 7,8 години. Тарифна ставка першого розряду 2,44 грн. за годину, тарифний коефіцієнт 5-го розряду 1,78. За якісне виконання завдання слюсарю нараховується премія в розмірі 20% до тарифного заробітку.

Задача № 9.8

Визначити заробітну плату відрядника, який за місяць виготовив 180 виробів при плані 150 шт. Вихідна база для нарахування доплат 114% від плану. Трудомісткість виготовлення виробу робітником 5-го розряду 0,9 н-год. Годинна тарифна ставка 5-го розряду 4,13 грн. При перевиконанні вихідної бази від 1% до 10% розцінка зростає на 25%. (Система оплати відрядно-прогресивна).

Задача № 9.9

Необхідно визначити вид та розмір заробітної плати фрезерувальника, якщо він за місяць виготовив 173 вироби при завданні 130 шт. Норма часу на виготовлення операції 1,1 нормо-години, а годинна тарифна ставка становить 2,8 грн. Відсоток доплат за виконання плану 9%, а відсоток доплат за кожен відсоток перевиконання плану 1%.

Задача № 9.10

Токар-верстатник за місяць (175 год.) виконав: 360 деталей з нормою штучного часу 20 хв. за 4-им розрядом, 108 деталей з нормою штучного часу 10 хв. за 5-им розрядом, решта робіт 82 н-год. за 3-ім розрядом. Оплата праці відрядно-преміальна. За кожний процент перевиконання

місячних норм виробітку встановлена премія в розмірі 2% від відрядного заробітку. Визначити місячний заробіток токаря.

Задача № 9.11

Шліфувальник 4-го розряду відробив протягом місяця 175 годин і виготовив 420 деталей з нормою штучного часу 30 хв. за 4-им розрядом. Оплата праці відрядно-прогресивна. При виконанні місячної норми розцінка підвищується на 50%. Визначити місячну заробітну плату шліфувальника.

Задача № 9.12

Шліфувальник проробив за місяць 175 годин за табелем і виготовив 400 деталей з нормою штучного часу 30 хв. за 5-им розрядом. На дільниці встановлена відрядно-преміальна оплата праці за здану продукцію контролеру з першого подання за такою шкалою:

Питома вага продукції, що здається з першого подання	% преміальної доплати
При здачі 100% продукції	70
При здачі від 97% до 100%	60
При здачі від 92% до 97%	50
При здачі від 85% до 92%	45

Визначити місячний заробіток робітника, якщо контролер прийняв з першого подання 390 деталей.

Задача № 9.13

Робітник 4-го розряду обробив протягом місяця (175 год.) 820 деталей з нормою штучного часу 20 хв. за 4-им розрядом. Оплата праці відрядно-прогресивна. При перевиконанні місячної норми виробітку відрядна розцінка підвищується на 30%. Визначити місячний заробіток робітника.

Задача № 9.14

Розрахувати заробітну плату верстатника за відрядно-преміальною системою. Норма часу на обробку деталі 20 хв. Верстатник працює за 5-им розрядом. За звітний місяць (176 год.) виробіток склав 570 деталей. За виконання норм виплачується премія в розмірі 10%, а за кожний процент перевиконання норм – по 8% відрядної заробітної плати.

Задача № 9.15

Визначити суму заробітної плати робітника в умовах відрядно-прогресивної оплати праці. За місяць робітник виготовив 144 деталі, виконавши норму виробітку на 120%. Відрядна розцінка за одну деталь

складає 1,2 грн., а оплата праці за виготовлення продукції понад 100% проводиться за розцінками, збільшеними в 1,4 раза.

Задача № 9.16

Визначити заробітну плату робітника при відрядно-преміальній системі, якщо він за місяць виготовив 173 вироби при завданні 130 шт. Норма часу на виконання операцій складає 1,4 н-год., а годинна тарифна ставка становить 1,41 грн. Процент доплат за виконання плану становить 9%, а процент доплати за кожний процент перевиконання плану становить 1,5%.

Задача № 9.17

Визначити місячну заробітну плату робітника, виходячи з таких даних: відпрацював 176 год. за 5-им розрядом, норма штучного часу на деталь – 6 хв., норма виробітку за годину 10 деталей. Протягом місяця робітник виготовив 2 500 деталей. Оплата праці відрядно-прогресивна. За продукцію, вироблену понад норму, розцінка підвищується в 1,5 раза.

Задача № 9.18

Робітник 4-го розряду виготовив протягом місяця:

а) 500 деталей А, з нормою штучного часу 15 хв. за 3-ім розрядом;

б) 300 деталей Б з нормою штучного часу 24 хв. за 5-им розрядом.

Визначити місячну заробітну плату робітника при прямій відрядній системі оплати праці.

Задача № 9.19

Визначити місячну заробітну плату робітника за непрямою відрядною системою оплати праці, виходячи з таких даних: робітник, виконуючий роботу за 4-м розрядом, протягом 7 годинної робочої зміни обслуговує одну бригаду, змінне завдання якої 100 кг продукції на одного робітника-відрядника, змінне завдання якого 10 н-год. Бригада протягом місяця (178 год.) роботи випустила продукції обсягом 3000 кг, основний робітник-відрядник відпрацював 200 н-год.

Задача № 9.20

Електрозварник четвертого розряду на особливо важких роботах протягом місяця відпрацював 110 годин на роботах 5-го розряду і 40 годин на роботах 4-го розряду, робочий день – 6 годин. Оплата праці погодинно-преміальна, преміальна доплата дорівнює 25%. Визначити місячний заробіток робітника.

Абсолютне вивільнення оборотних коштів (Absolute freeing of circulating assets) **–** це пряме зменшення залишків оборотних коштів порівняно з їх нормативом (або із залишками попереднього періоду) при збереженні або підвищенні обсягів реалізації продукції за розрахунковий період.

Авансований капітал (Advanced capital) **–** це грошова сума, яка вкладається власником у певне підприємство (підприємницьку діяльність) з метою одержання зиску (прибутку).

Амортизація (Depreciation) **–** це перенесення вартості основних фондів на вартість готової продукції, з метою відшкодування їх зношеної частини.

Баланс (Balance) **–** таблиця, на лівій стороні якої відображають склад і розміщення господарських засобів і яка називається активом, а на правій стороні, що називається пасивом, відображають джерела формування господарських засобів.

Бухгалтерський облік (Record-keeping) **–** це процес виявлення, вимірювання, реєстрації, накопичення, узагальнення, зберігання та передачі інформації про господарську діяльність підприємства зовнішнім та внутрішнім користувачам для прийняття рішень.

Відновлена вартість (Picked up a thread cost) **–** сума коштів (їх еквівалентів) або інших форм компенсації, яку необхідно було б витратити для придбання (або створення) такого самого засобу праці на дату складення звітності.

Відносне вивільнення оборотних коштів (Relative freeing of circulating assets) **–** показник, що відображає стабільність або зростання обігових коштів при зростанні обсягів реалізації продукції.

Відрядна оплата праці (Piece-rate pays of labour) **–** це оплата праці за кількість зробленої продукції (робіт, послуг), вона заснована на оплаті праці в прямій залежності від її результатів.

Виробіток (Making) **–** це прямий показник рівня продуктивності праці, що визначається кількістю продукції (робіт, послуг), виробленої одним працівником за одиницю робочого часу.

Виробничі фонди підприємства (Production funds of enterprise) **–** це певні засоби виробництва, за допомогою яких здійснюється в процесі взаємодії з працею людини виготовлення продукції (виконання робіт, надання послуг).

Власний капітал (Property asset) **–** капітал, що створюється переважно за рахунок нерозподіленого прибутку, тобто валового прибутку за вирахуванням сплачених податків, відсотків за кредит і дивідендів. Він звичайно включає статутний, пайовий та резервний фонди.

Довговічність (Longevity) **–** це властивість виробу тривалий час зберігати свій робочий стан за тих чи інших умов експлуатації, її оцінюють двома головними показниками – строком служби (календарною тривалістю експлуатації до певного граничного стану) і технічним ресурсом (можливим напрацюванням у годинах).

Ефективність виробництва (Efficiency of production) **–** це комплексне відбиття кінцевих результатів використання засобів виробництва і робочої сили за певний проміжок часу.

Залишкова вартість (Remaining cost) – різниця між вартістю, за якою об'єкт основних фондів був занесений на баланс підприємства, та сумою зносу, тобто тієї частини вартості основних фондів, яку вони в процесі виробництва перенесли на вартість готової продукції.

Заробітна плата (Ettlings) **–** це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку згідно з трудовим договором, власник або уповноважений ним орган сплачує працівнику за виконану роботу або зроблені послуги.

Капітал (Capital) **–** це головна сума коштів, необхідних для започаткування та здійснення виробництва (діяльності).

Картель (Cartel) **–** це договірна форма об'єднання суб'єктів господарювання, учасники якої укладають угоду про регулювання обсягів виробництва продукції, надання послуг або виконання робіт, про поділ ринків збуту та джерел сировини, наймання робочої сили, установлення рівня заробітної плати та соціальних гарантій для працюючих, про умови продажу та строки платежів тощо.

Коефіцієнт вибуття (Coefficient of leaving) **–** показник, який відображає відношення величини основних фондів, які вибули з кругообігу коштів підприємства, до загальної кількості основних фондів на цьому підприємстві.

Коефіцієнт використання устаткування (Coefficient of the use of equipment) **–** відношення робочого фонду часу до календарного (режимного, планового) фонду часу.

Коефіцієнт завантаження обігових коштів (Load of circulating assets factor) **–** показує, скільки обігових коштів припадає на одну грошову одиницю (гривню) реалізованої продукції за певний період.

Коефіцієнт залучення (Coefficient of bringing in) **–** відношення встановленого та діючого устаткування до наявного.

Коефіцієнт змінності роботи устаткування (Coefficient of changeableness of work of equipment) **–** відношення загальної суми верстато-змін, відпрацьованих за добу всім устаткуванням, до загальної кількості устаткування.

Коефіцієнт інтенсивного оновлення (Coefficient of intensive update) **–** співвідношення обсягів вибуття і введення в дію за певний період.

Коефіцієнт інтенсивного завантаження (Intensive load factor) – відношення фактичної продуктивності устаткування, що використовується на підприємстві, до його нормативної продуктивності, тобто технічно обґрунтованої, прогресивної.

Коефіцієнт оборотності (Circulating coefficient)) – відношення вартості реалізованої продукції за оптовими цінами за певний період до середніх залишків обігових коштів за той самий період.

Коефіцієнт оновлення (Coefficient of update) – показник, який відображає величину основних фондів, які додались до кругообігу коштів підприємства, до загальної кількості основних фондів на цьому підприємстві

Коефіцієнт оптимальності вибуття (The coefficient of optimum of leaving) – відношення фактичного коефіцієнта вибуття до нормативного.

Командитне товариство (Comman society) – це організація, що складається з одного або кількох учасників. Вкладники у такому товаристві є інвесторами і не входять до складу засновників фірми.

Конкурентоспроможність (Competitiveness) – сукупність властивостей продукції, що відбиває міру задоволення конкретної потреби проти репрезентованої на ринку аналогічної продукції та визначає здатність витримувати конкуренцію на ринку, тобто мати якісь вагомі переваги над виробами інших товаровиробників.

Консорціум (Consortium) – об'єднання суб'єктів господарювання різних організаційно-правових форм (підприємств, об'єднань, банків, організацій тощо) на основі тимчасової угоди щодо спільної діяльності з метою здійснення єдиного проекту або проведення великих фінансових операцій.

Концерн (Business concern) – найбільш поширена форма об'єднань, учасники якої (підприємства) мають обмежену самостійність, єдину власність, єдину систему управління та контролю.

Кооператив (Cooperative store) – це суспільна організація громадян, які добровільно об'єдналися для спільної господарської та іншої діяльності на основі належного їм на правах власності орендованого або наданого в безоплатне користування майна, самостійності, самоврядування і самофінансування, а також найповнішого поєднання інтересів членів кооперативу з інтересами колективу і суспільства.

Корпорація (Corporation) – об'єднання підприємств, яке створюється з метою захисту їхніх конкретних інтересів. З позиції управлінської практики корпорація розглядається в двох аспектах.

Ліквідаційна вартість (Liquidating value) – це сума коштів, яку підприємство має отримати від реалізації (ліквідації) основних фондів після закінчення періоду їх корисного використання (експлуатації) за вирахуванням витрат, пов'язаних із реалізацією (ліквідацією).

Маркетинг (Marketing) **–** це виробничо-комерційна діяльність підприємства, спрямована на виявлення та задоволення потреб у його продукції (послугах) через продаж на ринку з метою одержання прибутку.

Моральний знос (Obsolescence) **–** це зменшення вартості основних фондів під впливом підвищення продуктивності праці в галузях, що виробляють засоби праці (скорочення суспільно необхідних витрат на їх відтворення), а також у результаті створення нових, більш продуктивних і економічно вигідних машин та устаткування, ніж ті, що перебувають в експлуатації.

Надійність (Reliability) **–** властивість виробу виконувати свої функції зі збереженням експлуатаційних показників у встановлених межах протягом відповідного проміжку часу.

Необоротні активи (Irreversible assets) **–** це сукупність майнових цінностей, які багаторазово беруть участь у процесі господарської діяльності підприємства.

Норма амортизації (Rate of depreciation) **–** це встановлений річний відсоток відшкодування вартості зношеної частини основних фондів.

Норма витрат (Norm of charges) **–** гранично допустима величина сировини, матеріалів, палива, енергії, яка може бути витрачена для випуску одиниці продукції (або для виконання певної роботи) певної якості за певних організаційно-технічних умов.

Оборотні активи (Circulating assets) **–** це сукупність майнових цінностей, які обслуговують поточну господарську діяльність підприємства і повністю споживаються протягом одного операційного циклу, якщо він менший року, тому всю свою вартість одразу переносять на виготовлену з них продукцію.

Оборотні виробничі фонди (Floating production assets) **–** частина виробничих фондів у вигляді певної сукупності предметів праці, елементи яких цілком споживаються в кожному виробничому циклі, змінюють або повністю втрачають натуральну форму і переносять всю свою вартість на вартість продукції, що виробляється (на вартість платних послуг).

Оборотний капітал (Floating capital) **–** це та частина постійного капіталу, яка витрачається на придбання на ринку предметів праці (сировини, матеріалів, комплектуючих) та оплату праці робочої сили.

Оборотні кошти (Circulating assets) **–** це сукупність коштів підприємства, що авансуються на створення оборотних фондів та фондів обігу і забезпечення їх неперервного обігу.

Орендне підприємство (Leasing enterprise) **–** це господарська одиниця, яка самостійно здійснює підприємницьку та іншу діяльність на основі строкового платного володіння і користування майном, переданим в оренду орендареві за договором.

Основний капітал (Fixed assets) **–** це частина постійного капіталу, яка складається з вартості засобів праці (будівель, споруд, машин,

устаткування) та обертається протягом кількох періодів виробництва.

Основні виробничі фонди (Capital production assets) **–** це засоби праці, які мають вартість і функціонують у виробництві тривалий часу своїй незмінній споживній формі, а їхня вартість переноситься конкретною працею на вартість продукції, що виробляється, (на платні послуги) частинами в міру спрацювання.

Первісна вартість (Primitive cost) **–** це фактична собівартість основних фондів, сплачена (передана) на дату їх придбання (створення).

Персонал (Personnel) **–** це основний штатний склад працівників підприємства (організації), що мають необхідну кваліфікацію і виконують різноманітні виробничо-господарські функції.

Повне товариство (Complete society) **–** таке товариство, у якому всі учасники здійснюють статутну діяльність у межах однієї фірми та несуть необмежену відповідальність за спільні борги.

Подвійний запис (Double record) **–** метод, що випливає з економічної суті відображення операцій, кожна з яких обумовлює зміни у двох її частинах в активі, у пасиві чи (в активі й пасиві одночасно).

Погодинна оплата праці (Hour payment of labour) **–** це оплата праці за відпрацьований час.

Позиковий капітал (Loan capital) **–** формується на тимчасовій основі у вигляді довгострокової або короткострокової позики, яка здійснюється у формі банківського кредиту.

Показник віддачі (рентабельності) обігових коштів (Index of return (to profitability) of circulating assets) **–** це відношення прибутку від реалізації продукції до середніх залишків обігових коштів.

Потокова лінія (Production line) **–** це основна структурна ланка потокового виробництва, елементи якої технологічно й організаційно взаємозв'язані.

Прибуток (Income) **–** це частина доходу, що залишається підприємству після відшкодування усіх витрат, пов'язаних з виробництвом, реалізацією продукції та іншими видами діяльності.

Просте товариство (Simple society) **–** створюється внаслідок угоди учасників про об'єднання їхнього майна та особистої участі в його діяльності. У такому товаристві кожний член може виступити від свого імені при укладанні різних угод.

Продуктивність (Productivity) **–** ефективність результатів праці, що визначаються обсягом продукції, виготовленої за одиницю часу.

Рівень якості (Level of quality) **–** це кількісна характеристика міри придатності того чи того виду продукції для задоволення конкретного попиту на неї в порівнянні з відповідними базовими показниками за фіксованих умов споживання.

Ремонтопридатність (Maintainability function) **–** властивість виробу швидко виявляти і усувати споживачами у ньому несправності.

Рентабельність (Profitability) **–** це відносний показник, що характеризує рівень ефективності (дохідності) роботи підприємства.

Ритм потокової лінії (Rhythm of production line) **–** це інтервал часу, за який сходить з потокової лінії відповідна транспортна партія виробів одного і того ж виду.

Синдикат (Syndicate) **–** це об'єднання суб'єктів господарювання, у якому розподіл замовлень на закупівлю сировини та реалізацію виготовленої продукції здійснюється через єдину мережу постачання та збуту.

Собівартість продукції (Unit cost) **–** це грошове вираження витрат на виробництво та реалізацію продукції.

Справедлива (реальна) вартість (Fair (real) value) **–** сума коштів, за якою цей об'єкт може бути обмінений у разі здійснення угоди між компетентними, обізнаними, зацікавленими та незалежними сторонами.

Такт потокової лінії (Time of production line) **–** це інтервал часу, за який сходять з лінії вироби, що рухаються один за одним.

Товариство (Society) **–** це добровільне співробітництво фізичних та юридичних осіб створюється для досягнення спільної комерційної мети і ґрунтується, як правило, на особистій участі в його діяльності кожного члена товариства.

Товариство з обмеженою відповідальністю (limited liability company) **–** форма спільної діяльності, яка передбачає наявність статутного капіталу, розділеного на частки, розмір яких визначається засновницькими документами.

Трест (Trust) **–** форма об'єднання суб'єктів господарювання, за якої всі підприємства, що об'єднуються, втрачають свою комерційну та виробничу самостійність, підпорядковуються єдиному органу управління.

Трудомісткість (Labour intensiveness) **–** це обернений показник до рівня продуктивності праці, що характеризується кількістю робочого часу, витраченого на виробництво одиниці продукції (робіт, послуг).

Фізичний знос (Physical wear) **–** це поступова втрата основними фондами своєї первісної споживної вартості, яка обумовлена не тільки їх функціонуванням, а й їх бездіяльністю (руйнування від зовнішнього, атмосферного впливу, корозії).

Фондовіддача (Fundsgiving) **–** визначається відношенням обсягу виготовленої продукції до середньорічної вартості основних фондів.

Фондомісткість (Fundcapacity) **–** показник, обернений до фондовіддачі, який визначається відношенням середньорічної вартості основних фондів до обсягу виготовленої продукції

Франчайзна організація (Franchayzna organization) **–** змішана форма об'єднань підприємств великого та малого підприємництва, що ґрунтується на франчайзі.

Холдинг (Holding) **–** це компанія-власник, статутний капітал якої утворюють контрольні пакети акцій підприємств, що входять до неї. Ці підприємства називаються дочірніми.

Ціна (Price) **–** це грошовий вираз вартості товару, який відображає рівень суспільно необхідних витрат праці.

Якість (Quality) **–** сукупність властивостей продукції, що зумовлюють міру її придатності задовольняти потреби людини відповідно до свого призначення.

Список літератури

1. Закон України «Про власність» // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 20.
2. Закон України «Про господарські товариства» // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 2.
3. Закон України «Про підприємства в Україні» // Відомості Верховної ради України. – 1992. – № 24.
4. Закон України «Про підприємництво» // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 20.
5. Аксимова И. М. Промышленный маркетинг / Аксимова И. М. – Киев : Знання, 2000. – 293 с.
6. Богиня Д. П. Основи економіки праці / Д. П. Богиня, О. А. Грішнова – К. : Знання-Прес, 2001. – 312 с.
7. Бойчик І. М. Економіка підприємства : навч. пос. / Бойчик І. М. – Київ : Атіка, 2002. – 480 с.
8. Варналій З. С. Основи підприємництва / Варналій З. С. – К. : Знання-Прес, 2002. – 239 с.
9. Васильков В. Г. Організація виробництва : навч. посібник / Васильков В. Г. – К. : КНЕУ, 2003. – 524 с.
10. Вачевський М. В. Промисловий маркетинг. Основи теорії та практики : навчальний посібник / Вачевський М. В., Скотний В. Г., Вачевський О. М. – Київ : Центр навчальної літератури, 2004. – 256 с.
11. Гончарова С. Ю. Маркетинг : навчальний посібник для самостійного вивчення дисципліни / Гончарова С. Ю. – Х. : Видавничий Дім “ІНЖЕК”, 2003. — 140 с.
12. Економіка підприємства / [за ред. С. Ф. Покропивного]. – К. : Хвиля-Прес, 2000. – 367 с.
13. Економіка підприємств / [за ред. П. С. Харіва]. – Тернопіль : Економічна думка, 2002. – 449 с.
14. Економіка виробничого підприємництва / [за ред. Й. М. Петровича]. – К. : Знання, 2001 – 278 с.
15. Економіка виробничого підприємства : навч. посіб. / [Петрович Й. М., Будіщева І. О., Устінова І. Г. та ін.] ; за ред. Й. М. Петровича. – [2-ге видання, перер. і доп.]. – К. : Т-во "Знання", КОО, 2001 – 405 с .
16. Економіка підприємства : навч. посіб. / [за ред. А. В. Шегди]. – К. : Знання-Прес, 2001 – 402 с.
17. Економіка підприємства : навч. посіб. / [за ред. А. В. Шегди]. – К. : Знання, 2005. – 431 с.
18. Економіка підприємства : підручник / [за ред. С. Ф. Покропивного]. – [Вид. 2-ге, перероб. та доп.] – К. : КНЕУ, 2005. – 528 с.
19. Економіка підприємства: пошук шляхів розвитку : посібник / [за

ред. П. С. Харіва]. – МАУП. – К. : МАУП, 2005 – 80 с.

20. Экономика предприятия: Тесты, задачи, ситуации : учеб. пособие для вузов / [под ред. В. А. Швандара]. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001.

21. Завіновська Г. Т. Економіка праці : навч. посібник / Завіновська Г. Т. – К. : КНЕУ, 2003.

22. Зайцев Н. Л. Экономика промышленного предприятия / Зайцев Н. Л. – М. : ИНФРА-М, 2001.

23. Кожекин Г. Я. Организация производства: учебное пособие / Кожекин Г. Я., Синица Л. М. – Минск : ИП "Экоперспектива", 1998.

24. Козловський В. О. Бізнес-планування : навчальний посібник / Козловський В. О., Лесько О. Й. – Вінниця : ВНТУ, 2005. – 189 с.

25. Козловський В. О. Організація виробництва : навчальний посібник. Частина 1 / Козловський В. О. – [Видання 2-е, доповн. і перероб]. – Вінниця : ВНТУ, 2005. – 154 с.

26. Козловський В. О. Організація виробництва. Практикум : навчальний посібник. Частина 2. / Козловський В. О., Козловський С. В. – Вінниця : ВНТУ, 2005. – 168 с.

27. Козловський В. О. Основи підприємництва. Практикум : навчальний посібник. / Козловський В. О., Погрищук Б. В. – [Видання 5-е, доповн. і перероб]. – Тернопіль : ВАТ "Терно-Граф", 2005. – 297 с.

28. Козловський В. О. Основи зовнішньоекономічної діяльності. Практикум : навчальний посібник / Козловський В. О. – Вінниця : ВНТУ, 2003. – 208 с.

29. Козловський В. О. Техніко-економічне обґрунтування і економічні розрахунки в дипломних проектах і роботах : навчальний посібник / Козловський В. О. – Вінниця : ВНТУ, 2003. – 75 с.

30. Козловський В. О. Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності. Практикум : навчальний посібник / Козловський В. О. – Вінниця : ВНТУ, 2000. – 122 с.

31.Крахмальова Н. А. Системний підхід до управління виставковою діяльністю / Н. А. Крахмальова // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 5. – С. 155–160.

32. Курочкин А. С. Организация производства / Курочкин А. С. – К. : МАУП, 2001. – 216 с.

33. Ліфанов С. IV Міжнародний форум «Промисловий маркетинг». Який шанс криза дає B2B маркетингу? / С. Ліфанов // Маркетинг в Україні. – 2009. – № 3. – С. 4–14.

34. Литовченко І. Л. Інтернет-марктеинг : навчальний посібник / Литовченко І. Л., Пилипчук В. П. – Київ : Центр навчальної літератури, 2008. – 184 с.

35. Макаровська Т. П. Практикум з економіки підприємства / Макаровська Т. П. – К., 2006.

36. Маркетинг. Терміни та визначення основних понять. Державний стандарт України 3294-95. – К. : ДСТУ, 1997.

37. Малів З. О. Економіка підприємства : навч. посіб. / Малів З. О., Луцький І. М. – [2-ге вид., стер.]. – К. : Знання, 2006 – 580 с.

38. Минетт Ст. Маркетинг B2B и промышленный брендинг : пер. с англ. / Минетт Ст. – М. : Издательский дом "Вильямс", 2008. – 208 с.

39. Нємцов В. Д. Стратегічний менеджмент / Нємцов В. Д., Довгань Л. Є. – К. : ТОВ УВПК "Екс Об", 2002. – 595 с.

40. Організація виробництва : навч. посіб. / [Онищенко В. О., Редкін О. В., Старовірець А. С. та ін.]. – К. : Лібра, 2003. – 336 с.

41. Организация производства на предприятии : учеб. для техн. и екон. спец. / [под ред. О. Г. Туровца и Б. Ю. Сербиновскогої]. – Ростов-н/Д : Март, 2000. – 464 с.

42. Пасічник В. Г. Організація виробництва : навчально-методичний посібник / Пасічник В. Г., Акіліна О. В. – Київ: Центр навчальної літератури, 2005. – 248 с.

43. Петрович Й. М. Організація виробництва : підручник / Петрович Й. М., Захарчин Г. М. – ЛьВів : "Магнолія плюс", 2005. – 400 с.

44. Петрович Й. М. Економіка підприємства : підручник / [за загальною редакцією Й. М. Петровича]. – Львів : «Магнолія плюс», видавець В.М. Піча. – 2004. – 680 с.

45. Протопова В. О. Економіка підприємства : навч. посіб. / Протопова В. О., Полонський А. Н. – К. : ЦУП, 2003. – 220 с.

46. Пушкар М. С. Планування і організація підприємств, об’єднань, комплексів : навч. посібник / Пушкар М. С. – К. : НМК ВО, 1992.

47. Раицкий К. А. Экономика предприятия / Раицкий К. А. – М. : ИВЦ “Маркетинг”, 2000.

48. Сідун В. А. Економіка підприємста : навч. посіб. / Сідун В. А., Пономарьова Ю. В. – Київ : Центр навчальної літератури, 2003. – 436с.

49. Сергеев И. В. Экономика предприятия / Сергеев И. В. – М. : Финансы и статистика, 2000.

50. Тєлєтов О. С. Маркетинг у промисловості : підручник / Тєлєтов О. С. – Київ : Центр навчальної літератури, 2004. – 248 с.

51. Шумейко В. Організаційні структури управління маркетингом на виробничих підприємствах / Шумейко В. // Маркетинг в Україні – 2009. – № 1. – С. 46–49.

Навчальне видання

Небава Микола Іванович
Адлер Оксана Олександрівна
Лесько Олександр Йосипович

ЕКОНОМІКА ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ВИРОБНИЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Частина 1
Економіка підприємства

Навчальний посібник

Редактор В. Дружиніна

Оригінал-макет підготовлено О. Адлер

Підписано до друку…….
Формат 29,7×42¼ Папір офсетний
Гарнітура Times New Roman.
Друк різографічний Ум. др. арк.
Наклад прим. Зам. № 2011 –

Вінницький національний технічний університет,
навчально-методичний відділ ВНТУ.
21021, м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 95.
ВНТУ, к. 2201.
Тел. (0432) 59-87-36.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК № 3516 від 01.07. 2009 р.

Віддруковано у Вінницькому національному технічному університеті
В комп'ютерному інформаційно-видавничому центрі
21021, м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 95.
ВНТУ, ГНК, к. 114.
Тел. (0432) 59-87-38.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК № 3516 від 01.07. 2009 р.